

דברים אור החיים

• [פרשת דברים](#) • [פרשת ואתחנן](#) • [פרשת עקב](#) • [פרשת ראה](#) • [פרשת שופטים](#) • [פרשת כי תצא](#) • [פרשת כי תבוא](#) • [פרשת נצבים](#) • [פרשת וילך](#) • [פרשת האזינו](#) • [פרשת וזאת הברכה](#)

[פרשת דברים](#)

[פרק-א](#) [פרק-ב](#) [פרק-ג](#)

[פרשת ואתחנן](#)

[פרק-ז](#) [פרק-ה](#) [פרק-ו](#) [פרק-ז](#)

[פרשת עקב](#)

[פרק-ח](#) [פרק-ט](#) [פרק-י](#) [פרק-יא](#)

[פרשת ראה](#)

[פרק-יב](#) [פרק-יג](#) [פרק-יד](#) [פרק-טו](#) [פרק-טז](#)

[פרשת שופטים](#)

[פרק-יז](#) [פרק-יח](#) [פרק-יט](#) [פרק-כ](#)

[פרשת כי תצא](#)

[פרק-כא](#) [פרק-כב](#) [פרק-כג](#) [פרק-כד](#) [פרק-כה](#)

[פרשת כי תבוא](#)

[פרק-כז](#) [פרק-כח](#) [פרק-כט](#)

[פרשת נצבים](#)

[פרק-ל](#)

[פרשת וילך](#)

[פרק-לא](#)

[פרשת האזינו](#)

[פרק-לב](#)

[פרשת וזאת הברכה](#)

[פרק-לד](#) [פרק-לג](#)

[דברים](#)

[פרשת](#)

[דברים פרק-א](#)

[א] אלה הדברים וגו'. אלה מיעט הקודם, פיי לפי שאמר אשר דבר משה שהם דברי עצמו, שכל הספר תוכחות הם מוסר ממשה לעובר פי ה', ואמרו ז"ל (מגילה ל"א): קללות שבמשנה תורה משה מפי עצמו אמרן, ואפילו מה שחזר ופירש מאמרי ה' הקודמין לא נצטוו עשות כן אלא

מעצמו חזר הדברים, וחש הכתוב לומר כי כדרך שאמר משה מפי עצמו דברים כאלה כמו כן במאמרים הקודמין אמר משה מפי עצמו איזה דבר, לזה אמר **אלה הדברים** פי' אלה לבד הם הדברים אשר דבר משה דברי עצמו אבל כל הקודם בדי' חומשים לא אמר אפילו אות אחת מעצמו אלא הדברים שיצאו מפי המצוה כצורתן בלא שום שינוי אפילו אות אחת יתירה או חסרה.

עוד ירצה להגיד הכתוב שכל מי שנה שהיה משה רועה ישראל במדבר לא דבר להם קשות זולת אלה הדברים הוא שדבר קשות, והגם שמצינו שאמר להם (במדבר כ"י) שמעו נא המורים, לא אמר דבר זה לכללות ישראל אלא לחלק אי' שהיו מורים הוראה, וכן אמרו בספר הזוהר, אבל לכל ישראל לא דיבר קשות זולת אלה, והוא מה שדקדק לומר **אל כל ישראל** פירוש אל כולם הוא שלא דבר קשות אלא אלה אבל לקצתן ימצא שדבר קשות חוץ מאלה:

עוד ירצה לרמוז חשבון ימים אשר הוכיח לישראל שהם במספר אלה, וכן מוכיחים הכתובים כי בא' לחודש שבט התחיל לדבר אליהם דכתיב בעשתי עשר חודש בא' לחודש והוא נצפן בז' באדר (קידושין ל"ח.) הרי ל"ו כמספר אלה שבהם דבר הדברים של התוכחות האמורים בענין:

עוד ירמוז על דרך מה שאמרו בגמ' (יומא י"ט:) אמר רבא ודברת בס' ולא בדברים בטלים ע"כ, מכאן שאסור לדבר זולת בדברי תורה ויראה, והודיע הכתוב כי משה רבינו ע' ה' אלה הם הדברים אשר דבר כל ימיו מעצמו לבד הדברים אשר צוה מה' לדבר, הא למדת שקיים ודברת בס', ודבריו אלה כל רואה יעיד כי כולן דברי תורה וחכמה ומוסר:

עוד ירמוז על זה הדרך אלה פסל כל הדברים חוץ מאלה שאין מדריגה שוה לדברים אלו, ונתן הכתוב טעם מעלתם, אי' אשר דבר משה מצד מעלת המדבר שאין כמוהו עליון כמו שהעיד ה' לבי' אחיו ככתוב בתורה (במדבר י"ב ח'), ב' אל כל ישראל מצד מעלת הנדבר אליו אומה שלמה:

ורמז עוד באומרו **אל כל ישראל** פי' לא לישראל שהיו נמצאים נגלים שם בדור ההוא לבד היו הדברים אלא לכל ישראל אשר שם היו ואשר עתידין להיות, כי תורה שם משה בדבריו עליונים אלו ועל כל ישראל לקיים כל דבר הכתוב בדברים אלה, הרי שאין דברים בעולם במדרגה שוה לדברים אלו, והוא מאמר **אלה הדברים** פי' ואין דומה להם:

אשר דבר משה. פי' לפי שמצינו שהוכיח ישראל על מה שהמרו על ים בים סוף ויאמר האומר והלא אותם שהמרו על ים סוף כבר מתו ונשלמו בט"ו באב של שנת המ' (פתיחתא איכה רבת) קודם מאמר זה של משה ואם כן אלה הצאן מה עשו שמוכיחם, לזה אמר **אשר דבר משה** פי' אם היו הדברים מפי ה' אין מקום לדבר להם קשות, אבל משה הוא המדבר ויכול ליסר גם אותם שהיו אז פחות מבן עשרים שלא נגזרה גזירה כי בית דין

של מטה מענישין מבן י"ג, וכנגד אותן שהיו בן י"ג בים סוף הוא שדבר
משה קשות :

אל כל ישראל. טעם אומרו אל **כל ישראל**, לפי שבדברי משה יש ב' ענינים, א' שהחזיר להם התורה, ב' שהוכיחם על מה שכבר עשו, ולכל א' צריכין הדברים להיות לכולן, לענין חזרת התורה כלומר טעם שהוצרך להחזיר להם הדברים משום שחש לאיזה אדם בישראל ששכח איזו מצוה ממצות ה' ואין מציאות להשיג דעת בעל השגיון מי הוא והשגיון מה הוא, לזה קבץ כולן והחזיר להם התורה שבאמצעות כן יהיה ביד כל א' מחסורו, גם לענין התוכחה אם יוכיח מקצתן יש להם להתרעם מה נשתנו אלו מאלו. עוד אפשר שכלל במאמר **אל כל ישראל** גם לאותן שכבר מתו שבתוכחותיו דבר על הראשונים ועל האחרונים על דרך אומרו (ישעי' מג) אביך הראשון חטא :

בעבר הירדן. נתעכב מלהוכיחם עד שהיו בעבר הירדן, שראו שהגיעו למחוז חפצם שאז יקבלו מוסרו ולא מקודם שהיו מרוחקי התקוה ונפשם קצרה ולא יטו אזנם להשכיל בתוכחותיו. ואומרו **במדבר בערבה** וגו' רבותינו ז"ל דרשו (ספרי) שהוכיחם על מה שעשו במדבר וגו', ואפשר לפרש כל הכתוב דרך רמז באופן אחר, והוא כי במקרא מועט למד משה כללות יראת ה' ומדות ההגונות הצריכין להולכים בתורת ה' והם מדות תשעה :

הא' שיהיה לוקח מדתו של אברהם דכתיב (בראשית י"ד י"ג) לאברם העברי, והוא מה שרמז באומרו **בעבר :**

ב' שיהיה מרדות בלבו תמיד כאומרם ז"ל (ברכות ז') טובה מרדות אחת בלבו של אדם ממאה מלקיות, והוא מה שרמז באומרו הירדן :

ג' מדת הענוה כאומרם ז"ל (עירובין נד) לעולם ישים אדם עצמו כמדבר, ועיין מה שפירשתי בפרשת יתרו בפסוק ויסעו מרפידיים (שמות י"ט ב'), והוא מה שרמז באומרו **במדבר :**

ד' שתהיה הענוה בדרך הנאות לא בדרך הפחיתות הנמאס, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות דעות (פ"ה), עוד תנאי הענוה שלא ישתמש בה להרחיק תוכחות על עון אם יראה איש עובר פי ה' ויאמר מי אני ומי ביתי להוכיח אנשים גדולים אלא צריך להוכיח לצד חיוב בערבות, והוא מה שרמז באומרו **בערבה, כלל ב' דברים, א' שתהיה הענוה עריבה על דרך אומרו (משלי ג') ומצא חן ושכל טוב וגו', ב' חיוב הערבות שיצטרך להוכיח על עון לקטון וגדול ולא ישתמש בענוה בענין זה :**

ה' מאמר התנא (אבות פ"ג) הסתכל בשלשה דברים וכו' ולאן אתה הולך וכו' ולפני מי אתה עתיד וכו' וכן אמר התנא (שם פ"ב) שוב יום אחד כו' ופני

שם שהכונה היא שיזכור תמיד יום מותו ושכל יום הוא זמן גבול המיתה, והוא מה שרמז באומרו **מול סוף** שיהיה למול עיניו סוף אדם ותכליתו :

ו') מאמר החסידים (חובת הלבבות שער הפרישות שער ט') וז"ל הפרוש צהלתו בפניו ודאגתו בלבו, והוא מה שרמז באומרו **בין פארן ובין תופל**, כנגד צהלתו בפניו אמר **בין פארן** לשון פאר הפך עצבון שהוא פנים רעות, וכנגד עצבון הלב אמר **ובין תופל** שלא יהיה לבו ערב עליו ויתעצב אל לבו מפחד שמא עבר את פי ה' בלא ידיעה בגדולות או בקטנות, או שמא מיעט בעבודה ממה שצריך עשות :

ז') שיהיה לו לב טהור ונקי כדרך שהתפלל דוד (תהלים נא) לב טהור ברא לי וגו', וירחיק ממנו שנאת הבריות והקנאה ותחרות והמשטמה, והוא מה שרמז באומרו **ולבן** שיהיה לו לב טהור שיתיחס לטהרה כינוי זה של לבן :

ח') תלמוד תורה בקביעות כיעקב אבינו דכתיב (בראשית כ"ה כ"ז) יושב אהלים לא ללמוד עראי, והוא אומרו **וחצרות** הם חצרות ה' שהם בתי מדרשות :

ט') שלא יהיה להוט אחר דברים הנדמים לאהוב הון עולם הזה, שכל ההולך אחר תאות לבו בטל הוא מעבודת ה', וצריך האדם להסתפק בהכרחי, והוא מה שרמז באומרו **ודי זהב** שיאמר לזהב די. או ירצה על זה הדרך שכל מה שיהיה לו יהיה בעיניו דבר מספיק כאילו יש לו כל זהב, והוא על דרך אומרו (אבות פ"ד) איזהו עשיר השמח בחלקו, ובזה יטה לבבו לעבודה העליונה היא עבודת ה' אלהים חיים :

[ה] ראה נתתי לפניכם וגו'. אומרו בתחילה **ראה** לשון יחיד וגמר אומר לשון רבים, לפי שבגדר הראיה שוים הם כאיש אחד ואין ההשתנות ביניהם, אבל בערך מה שהם אין גדר כולם שוה, לזה אמר לפניכם, וכמו כן כל מה שאמר בפסוק אחרי כן בלשון רבים באו ורשו וגו' אינו בגדר ההשתנות כאחד :

באו ורשו את הארץ וגו'. טעם שהוצרך לכפול זכרון **הארץ** ולא אמר אותה ומובן שחוזר אל הארץ שהזכיר בסמוך, לפי שארץ שהזכיר בסמוך שראו שנתן ה' היא ארץ סיחון ועוג שנתן לבני גד ובני ראובן, לזה כשאמר באו ורשו הוצרך להזכיר מה שירשו ואמר **הארץ אשר נשבע ה' וגו' פי** כי הארץ אשר נטלו בני גד ובני ראובן לא היתה בכלל השבועה וכמו שכתבתי בפרשת מטות (במדבר ל"ב ז') והוכחנו מספרי :

[ט] לאמר לא אוכל וגו'. פירוש לא שאמר להם הדברים ככתבן לא אוכל לבדי וגו' אלא מאמר המובן ממנו שכוונתו לומר לא אוכל :

[י] ה' אלהיכם וגו'. קשה הרי לא מצינו שנתרבו ממה שהיו במצרים ריבוי שיש בו היכר כמובן ממספר ב' של שנה השנית שעל אותו זמן הוא אומר שאמר להם בעת ההוא וגו', ורבתינו ז"ל בספרי אמרו וז"ל הרבה

אתכם הגדיל אתכם על דייניכם וכו' ע"כ, ואולי שנתכוון עוד על פי מה שאמרו בזהר (ח"ג ר"א:) שעל ידי הזכרת ריבוי טובה יפעיל השלטת כח במשטין להרע, ואמר (שם ר"ב.) שבכל מקום שמזכיר שם עליון עליו אין כח בכוחות הרע לשלוט בו, ולפי שאמר משה לא אוכל לבדי וגוי הרי הוא מפליג בריבויים ויש בזה חשש האמור, לזה הזכיר שמו יתברך עליהם ואמר ה' וגוי **הרבה אתכם** שבזה אין מקום למריע כאמור שם, ולפי זה תתפרש תיבת הרבה כפשטה:

והנכם היום. דקדק לומר **היום**, להעיר כי המאמר נחלק לבי' זמנים, אי' הוא בשנה השנית כשאמר להם לא אוכל לבדי ועל אותו זמן הוא אומר הרבה אתכם, והבי' הוא בזמן שהוא מדבר עמהם בשנת המי' כמו שדקדק לומר והנכם היום וגוי', ופירוש אומרו **ככוכבי השמים** נתכוון על פי דבריהם ז"ל שאמרו (סנהדרין כ"ו.) אין מנין לרשעים שהגם שיהיה מספרם רב אין ריבויים ריבוי, הא למדת שמנין הצדיקים יתיחס אליו הריבוי הגם שיהיו מועטים במספר, והוא מה שנתכוון לומר **והנכם** וגוי' **ככוכבי** פי' שאחר שהרבה אתכם עוד לכם שהנכם היום ככוכבי וגוי' פי' ודבר זה הוא גם כן גדר הריבוי שבהיותם ככוכבים ימנו לריבוי עצום:

[יא] ה' אלהי וגוי' ככם וגוי'. פי' צדיקים ככם אלף פעמים, וכנגד הריבוי אמר **ויברך אתכם כאשר דבר וגוי'**, ורבתינו ז"ל אמרו (ספ"ג) זו משלי וכו', וכוונת המאמר כלו הוא להזכיר שמו יתברך עליהם גם כשהזכיר שבחם במדה טובה היותם צדיקים הדומים לכוכבים, כדרך שפירשנו במאמר ה' אלהיכם הרבה אתכם שהזכיר שמו ית' עליהם כשהזכיר רבויים:

[יב] איכה אשא וגוי'. היא גזירת מאמר לא אוכל, אלא שהפסיק בענין להרים מכשול הנמשך מדיבור לא אוכל לבדי וגוי' כמו שפירשתי, וחזר להשלים הדיבור שהתחיל לומר ואמר איכה אשא וגוי' הבו לכם וגוי':

[יג] הבו לכם וגוי'. אמר **לכם** להקדים טעם מאמר לשבטיכם, כי זה מהנאות לכם כשיהיה כל שבט שופטיו ממנו, ועיין מה שכתבתי בפרשת פנחס בפסוק יפקוד ה' אלהי הרוחות איש על העדה וגוי' (במדבר כ"ז ט"ז) ושם תשכיל אופן הנאות שיש בדבר הזה, והוא אומרו לכם:

ואשימם וגוי'. פי' הגם שאני אומר לכם הבו לכם שאתם הם הבוחרים אותם, לא יהיה תחת מאמרכם ורשיונכם, אני אשים אותם לראשים עליכם לרדותכם במקל וברצועה:

[יד] ותענו אותי וגוי'. רבותינו ז"ל אמרו (ספ"ג) שאמר להם היה לכם לומר רבינו ממי נאה ללמוד וכו' ממך שנצטערת עליה וכו' אלא שאני יודע וכו' ע"ש, ואפשר לפרש הכתוב לשבח, שישראל נצטערו על הדבר אבל להנאת משה מחלו על עצמם, והוא אומרו **טוב הדבר** להקל מעל רבינו הגם שהוא קשה אצלנו לעשותו ללמוד מפי תלמידך, והוא אומרו **אשר דברת** דברים קשים אצלנו לעשות אותם, והגם שהמאמר בא בכלל התוכחות, אולי

שהקפיד גם על זה, ואפשר לומר כי משה נתחכם לדבר דברים הנשמע מהם ב' דרכים, א' לגנאי כמו שאמרו בספרי, וא' לשבח כמו שפירשנו, וטעמו כי בישראל היו ב' סוגים א' כת הצדקת וא' כת הקנטרנית וכל א' מהם יודע עצמו וכשאמר הדברים כל אחד יבין את אשר עם לבבו, כת הצדקת דבריו להם כדרכנו כמו שפירשתי כי יודעים בעצמן מה היתה כונתם, וכת הקנטרנית יכאיבו אותם הדברים כפי מה שענו ויבינו כפי ספרי:

[טז] בעת ההיא לאמר. אומרו **לאמר**, כבר כתבתי בהרבה מקומות כל שאינו אומר הדברים עצמן כצורתן יאמר לאמר, כמו כן במה שלפנינו לא שצוה אותם בעת ההוא בלשון זה עצמו אלא מכוון הצווי היה לאמר להם שמוע וגו', ואולי שנתכוון גם כן לרמוז מה שאמרו ז"ל בסנהדרין (ירושלמי פ"ג ה"ח) וז"ל רב הונא כד הוה חזי זכו לבר נש ולא הוה ידע ליה הוה פתח ליה משום פתח פיך לאלם (משלי ל"א) ע"כ, והוא מה שרמז בתיבת **לאמר** כי עליו לאמר לבל תהיה האמת נעדרת וישפוט צדק:

עוד יתבאר על דרך מה שאמרו בסנהדרין (שם) ופסקו רמב"ם בפסוק כ"א מהלכות סנהדרין וז"ל צריך הדיין לשמוע הטענות מבעלי דינין ולשנות טענותיהם שנאמר (מלכים א' ג') ויאמר המלך זאת אומרת וגו', והוא מה שנתכוון במאמר **לאמר שמוע** פי' שצריך השופט לאמר בפיו מה ששמע מבעלי דינים:

שמוע בין אחיכם וגו'. קשה מה צריך לצות לזה אם לא ישמעו על מה ידונו, עוד למה אמר בדרך זה ולא אמר שמעו, אכן הכונה היא שיהיו מתמידין לשמוע ולא יקוצו, ודבר זה יתחלק לבי' דברים. א' הוא מבעלי דינים עצמן שאם יאמרו עוד יש לנו לטעון עוד יש לנו להוכיח לא יקוצו מדבריהם, ומה גם כשירבו להביא ראיות אחר ראיות ולא הועילו לא יאמר הדיין שוב אין ראיה ואין טענה אלא שמוע בתמידות. והבי' שאם הטריחו עליהם בעלי דינין לא יאמרו הרבה טורח טרחנו היום ואין לשמוע עוד טוען ונטען עד אחר זמן אלא שמוע באין הפסק, וכאן נצטוו על דקדוק עינוי הדין:

עוד ירצה להזהירם להתחכם מתוך הדברים הנאמרים בין הטוענים להכיר אמיתות הענין, והגם שעל פי הטענות יזכה הזכאי ויתחייב החייב אם נכרים מתוך סדר דבריהם ומעקימת שפתייהם הפך מה שנתחייב הדין אין לדיין אלא מה שענינו רואות, והוא אומרו **שמוע** לשון השכלה **בין אחיכם** פירוש מה שיעברו ביניהם מהדברים ומההתווכחות, **ושפטתם צדק** פי' כפי מה שיתברר לכם שהוא צדק הגם שיהיה הפך משפט הסדור, שהמשפט לא בא אלא לדיין שאינו יודע בירור לדבר אין לדיין אלא מה שענינו רואות:

עוד נתכוון על דרך אומרם במס' מכות משנה בספ"א (ו'): וז"ל שלא תהיה סנהדרין שומעת מפי מתורגמן וכו' ע"כ, והוא אומרו **שמוע בין אחיכם** ולא מהמתורגמן:

עוד ירצה שלא יהיה השופט מצהיל פניו ונושא עיניו באחד מהם ומשפיל עיניו מאחד מהם אלא שתהיה דרך השמיעה שוה ביניהם, והוא אומרו **שמוע** פי' דרך השמיעה תהיה בין אחיכם אם אתה תשא עיניך תשא לשניהם ואם תשפיל תשפיל לשניהם, או אפשר שיצו ה' שלא ישא עיניו כל עיקר בהם כי אפשר שיטעה אחד מהם במין הראיה שהוא עין יפה יותר ממנו ויסתתמו טענותיו, ושמעתי מפי חכם גדול חסיד וגדול בישראל חביב עלי כרוחי ה"ה הרב ר' משה בירדוגו זלה"ה שהיה מדקדק בשעת הדין שיהיו עיניו למטה ולא היה נושא עיניו כל עיקר ושהיה מרגיש שאם היה נושא עיניו לצד ההכרח באיזה א' מבעלי הדין היה מתבלבל שכנגדו, והוא אומרו **שמוע בין אחיכם** שלא יעשו אלא השמיעה והדברים באים מהטוענים לפניהם באין השתנות לאחד מהם ובזה ושפטתם צדק:

בין איש ובין אחיו וגו'. נתכוין הכתוב להזהיר על שלשה דינים הסובבות משפט צדק, הא' על דרך מה שכתב רמב"ם בפכ"ב מהלכות סנהדרין וז"ל שלא תאמר איש פלוני וכו' שמא יהרוג את בני וכו' ע"כ, כנגד זה אמר **בין איש**, וכדרך שדרשו ז"ל (סנהדרין ו') בפסוק לא תגורו מפני איש כשבאים ב' אחים למשפט תבא סברת הדיין לומר אין לדקדק במשפט זה כי אנשים אחים הם, לזה אמר **ובין אחיו**. גם נתכוון למה שאמרו בפרק שבועת העדות (שבועות ל"א) ופסקו רמב"ם פרק כ"א מהלכות סנהדרין ב' בעלי דינין שהיה א' מהם מלובש בגדים וכו' אומר למכובד או הלבישהו כמותך עד שתדון עמו או לבוש כמותו וכו' ע"כ, והוא מה שנתכוון באומרו **ובין אחיו** שיהיו אחים בהדרגה אחת שזולת זו לא יצא משפט צדק וכמו שכתב שם רמב"ם בתחילת הפרק, ג' על פי מה שאמרו בפרק שבועת העדות (ל') וז"ל תנו רבנן בצדק תשפוט עמיתך שלא יהיה א' יושב וא' עומד וכו', והוא אומרו **ובין גרו** פי' שיהיה מתגורר כמותו או שניהם בישיבה או שניהם בעמידה שזולת זה אין כאן משפט צדק:

[כג] וייטב בעיני הדבר. פי' לפי טעם שאמרתם ויחפרו לנו, ואמרו ז"ל (ילקוט שלח) שהכוונה היא שישלחו המרגלים לראות החפירות שטומנים הכנענים ממונם בהם, ואומרו **בעיני**, פי' אני שעניי בשר לי אבל בעיני בוחן לבות לא, ועיין מה שכתבתי בפרשת שלח לך:

[כד] ויפנו ויעלו וגו'. אומרו **ויפנו**, פי' שפנו מדרך שהיו בה, כי קודם שהתחיל השליחות היו צדיקים כאומרו כלם צדיקים ומעת שהתחילו ללכת בשליחות זה הרשיעו ופנו מדרך השכל, ועיין מה שכתבתי בפסוק וילכו ויבואו (במדבר י"ג כ"ו):

וירגלו אותה. פירוש לא כמו שאמרו ישראל למשה ויחפרו לנו אלא רגלו אותה לדעת מה היא ומה אנשיה ולא בקשו לדעת חפירות המטמוניות:

{כה} **ויקחו בידם וגו'.** צריך לדעת אי למה הוצרך לומר **ויקחו בידם** שלא היה צריך לומר אלא ויורידו אלינו מפרי הארץ, בי למה אמר **וישיבו אותנו דבר ויאמרו** וגו' שלא היה צריך לומר אלא וישיבו אותנו טובה. אכן הכוונה היא לפי שהיו במרגלים שתי הדרגות, אחת רעה היא תשובת עשרה מרגלים, ואחת טובה היא תשובת יהושע וכלב, ובדבריו כאן אמר שתי התשובות, כנגד מה שהשיבו עשרה האנשים הרשעים לרעה אמר **ויקחו וגו' וישיבו אותנו דבר** פירוש לא רצה משה ע"ה לחזור הדברים הרעים שלא לעורר הדין על שכבר מתו ואמר הענין סתם שהשיבו דבר, ולהעירך שעל עשרה מרגלים הוא אומר אמר **ויקחו בידם**, פי' על דרך אומרים ז"ל (סוטה ל"ד). ח' מרגלים נטלו אשכול, אחד נטל תאנה, ואי' נטל רימון, אבל יהושע וכלב לא נטלו כלום כאמור בדבריהם ז"ל, והוא מה שדקדק במאמר **ויקחו בידם** לומר שהם העשרה שלקחו בידם מפרי הארץ, **וישיבו אותנו דבר** מה שהשיבו, גם אפשר לדון גזרה שוה דבר מדבר האמור בפרשת שלח דכתיב (במדבד י"ג כ"ו) וישיבו אותם דבר, והגם שאין אדם דן גזירה שוה אלא אם כן קבלה מרבו בכיוצא בזה לגלות פשטי הכתובים הודיעונו רבותינו ז"ל שיכולין לגלות בגזרה שוה כזו, וזה פשוט להולכים באור החיים, וכנגד יהושע וכלב אמר ויאמרו טובה הארץ, וכפי זה יש טעם נכון לכפל **וישיבו** וגו' **ויאמרו** וגו', גם נתיישב דברי משה שאמר דבריו סתומים ויאמרו טובה הארץ שמשמעות הדברים יגיד על כלן, ולדברינו הרי חלק דברי המרגלים לב', רעים וטובים:

{כו} **ולא אביתם וגו'.** והגם שעשרה אמרו עדות כמו שאמר בסמוך אחינו המסו וגו', כבר אמר להם ה' שאין הורשת העיר מצד גבורת ישראל אלא במתנה מה', כמו שדייקנו בפרשת שלח (שם י"ג ב') ממאמר אשר אני נותן כי הוא יורש מפניהם יושבי הארץ, כמו שאמר גם כן בסמוך ה' וגו' הוא ילחם לכם, ואין במאמר זה סתירה להכחיש הפלאת תוקף העיר ואנשיה שאמרו המרגלים, ובזה לא קשה קושית רמב"ן:

{לב} **ובדבר הזה וגו'.** צריך לדעת כוונת אומרו ובדבר הזה, ורש"י ז"ל פי' על הבטחת ביאת הארץ הוא מדבר, ואין נראה כן אלא כפשט הכתוב שעל ניסי מדבר הוא אשר נשאל ה' כאשר ישא איש את בנו שגם בדבר הזה אינם מאמינים, וזה לך האות אומרו (שמות י"ז ז') היש ה' בקרבנו אם אין וכמשל שהביא בזוהר (ש"ר כ"ו) על אב שנשא בנו על כתפו פגעו באדם אחד והיה הבן שואלו על אביו וכו' כמו כן ישראל עם ה' ברוך הוא, והוא מה שנתכוין במאמר **ובדבר הזה** וגו' **אינכם מאמינים בה' אלהיכם** שהוא הנושא אתכם וגו', ואומר **ההולך** וגו' מוסיף להפליא פרטי הדברים שבהם יתחייבו להכיר ולהאמין בה':

{לו} **הוא יראנה ולו אתן וגו'.** צריך לדעת למה הוצרך לומר יראנה כיון שמבטיח לתתה לו בכלל מאתים מנה, ונראה שנתכוון ה' לומר שבי' זכיות היו ביד כלב בענין זה ובשבילם זכה לב' דברים, אי' שפנה עצמו מעצת המרגלים ולא אמר רע, בי' שאדרבא היה סותר דברי המרגלים למלאות

אחרי ה' דכתיב (במדבר י"ג ל') ויהם כלב וגו', וייעד לו ה' ב' דברים טובים, כנגד מה שפינה עצמו מעצת המרגלים עלה בידו זכות שלא ימות בגזירתם, והוא מה שסמך לומר **בן יפונה הוא יראנה** פי' בשביל שפינה עצמו מעצת המרגלים יצא מכלל גזירת אם יראה איש וגו' וכל מנאצי לא יראוה (שם י"ד כ"ג), וכנגד שמילא אחרי ה' נתן לו את הארץ, והוא אומרו ולו אתן את הארץ וגו' יען אשר מלא אחרי ה' :

[לז] גם בי התאנף ה' בגללכם וגו'. קשה והלא לא מצינו שהתאנף ה' על משה בעון המרגלים, ורמב"ן פי' ואמר ועוד הוספתם להרע פעם אחרת עד שגרמתם להתאנף בי ע"כ, ואין דבריו נראים כי רואני שעדיין הוא מדבר בענין המרגלים שכן אמר הכתוב אחר זה וטפכם אשר אמרתם וגו' עד סוף הפ' והוא מדבר בענין המרגלים ולמה הפסיק בתוך הענין בשלא כענין, ומה שהליץ הרב שרצה להזכיר יחד הנמנעים מעבור הארץ שהם היו גרמא לזה, לא ידעתי מה הנאה יש בזה :

והנכון הוא על פי דבריהם ז"ל (תענית כ"ט.) שאמרו בפסוק (במדבר י"ד א') ויבכו העם בלילה וגו' קבעו בכיה לדורות כי ליל תשעה באב היתה שבו נחרב הבית, ואמרו עוד (סוטה ט.) שאם היה נכנס משה לארץ והיה בונה בית המקדש לא היה הבית נחרב שאין אומה ולשון נוגעת בו, ואמרו עוד (מדרש תהלים עט) בפסוק מזמור לאסף אלהים באו גוים וגו' וז"ל קינה מבעי ליה אלא על שהשליך חמתו על עצים ואבנים, מעתה אם היה נכנס משה לארץ והיה בונה בית המקדש ולהשליך חמתו עליו לא אפשר כנזכר ויחר אף ה' בשונאי ישראל ויהיה כליונס במקום חורבן הבית, לזה גזר ה' בגזרת המרגלים גם על משה שימות במדבר, והוא אומרו גם בי התאנף ה' בגללכם פירוש בגלגול דברים שלכם כי אם לא היה עון המרגלים והיו נכנסים אפשר שהיה נכנס משה עמהם והגם שיבנה בית המקדש אין מיחוש כי לא נתגבר בחינת הרע והיו עומדים בצדקם בארץ, אלא מאמצעות עון מרגלים גברה יד רשעה וידע ה' כי לא יעמדו בצדק וצא ולמד משירת האזינו, ואם תאמר והלא רואני שמיתת משה היתה על מי מריבה, כבר כתבתי שם שאם משה היה מקדש שמו יתברך היו ישראל חוזרים לטהרתם שהיו בו קודם חטא המרגלים באמצעות קידוש ה' הגדול והיה ה' מתיר שבועת משה והיה נכנס לארץ ובונה בית המקדש מכון לשבתו עולמים :

[מג] ותמרו וגו' ותזידו. פירוש המרו פי' ה' שאמר להם שלא לעלות, ועוד שהיה ענין שתחששו ביותר שלא להמרות כי הוא הגשתכם לפני אויביכם וזה יגיד זדון לבבכם, והוא אומרו **ותזידו** וגו', עוד ירצה לומר שלא עשו העליה להר לעוצם ההבטחה בה' כדי שיהיה להם תיקון למיעוט הבטחה ואמונה שהיה להם בה' עד שאמרו שאינו יכול ח"ו להצילם ולהוריש העמים, אלא בזדון עשיתם הדבר בלא מרדות והכנעה ובקשת תיקון לפני ה', לזה ויצא האמורי וגו' :

{מה} ותשובו ותבכו וגו' ולא שמע ה' וגו'. צריך לדעת כוונת הכתוב, אם הכוונה בזה ששבו מהמלחמה ויבכו על מה שהכו מהם האמוריים אין ידוע מכוון הסיפור בזה, גם אומרו **ולא שמע וגו' ולא האזין וגו'** אם הבכי היה על צרה שעברה עליהם מה מקום למאמר זה, אכן נראה שכונת הכתוב היא שאחר שהכוס האמוריים נכנעו לפני ה' ושבו בתשובה גם בבכי על עון כמשפט השבים, ואף על פי כן גדלה צחנתם שלא שמע ה' תשובתם ולא האזין לבכיותם:

דברים פרק-ב

{ה} לא אתן וגו' מדרך כף וגו'. פירוש אין אני נותן לך לעבור בארצם כדי שתוכל לכופם עליו, אבל אם בני עשו יתרצו להניחם לעבור בארצם אין ה' אוסר עליהם הדבר, ולזה שלחו מלאכים בדברי אחוה וריצוי אם ירצו לתת להם מדרך כף רגליהם לעבור בארצם:

{ח} ונעבור מאת אחינו וגו'. טעם שהזכירם באחוה, לומר שקיימו מאמר ה' שצוה אותם לבל יתגרו במ ונסעו מהם באחוה. עוד קראם **אחינו** לפי שנהגו עם ישראל באחוה שמכרו להם לחם ומים ומזון דכתיב (פסוק כט) כאשר עשו לי בני עשו וגו':

{יא} רפאים יחשבו וגו'. צריך לדעת לאיזה ענין מודיענו הכתוב שהרפאים יחשבו וגו', ונראה כי לפי שבעמים אשר אמר ה' לאברהם לתת לנו (בראשית ט"ו י"ח) הזכיר הרפאים שהוא אחד מעשרה, והודיע הכתוב כי ער שנתן ירושה לבני לוט היא הרפאים אשר אמר ה' לאברהם, והוא אומרו **האמים לפנים ישבו בה וגו'**, ופיי לפנים הוא קודם שכרת ה' ברית עם אברהם, והכוונה בזה שתעמוד לזכותינו:

{טו} וגם יד ה' וגו' להומם. פיי מלבד המיתה עצמה עוד להם שלא היה להם נחת רוח במדבר כמאמרם ז"ל (במ"ר פי י"ט) שהיו הומים אסטורדידו"ס בל"ם והיו הומים והולכים בתחלואים עד שתמו, ואומרו **מקרב המחנה פיי שהפליא ה' בין אותם שנגזרה גזרה עליהם ובין שאר המחנה, שאותם שנגזרה עליהם גזירה היו הומים ומתמעטים והולכים אשר לא כן שאר המחנה שהיו בתוכם:**

{כ} ארץ רפאים תחשב וגו'. פיי רש"י וז"ל אבל לא זו היא שנתתי לאברהם, ואין אני רואה הכרח לדבריו, כי היכן מצינו שאמר ה' שאין רפאים אלו בכלל, ועוד כיון שלא פיי ה' לאברהם מין רפאים אלא סתם כל רפאים במשמע, וראיתי שתלה זייניה במה שאמר הכתוב ההוא יקרא

ארץ רפאים מאומרו ההוא העירנו שאחרת הגם שנקראת רפאים אינה כפי האמת רפאים, וכן גילה דעתו בסוף פרק אלו טריפות (חולין ס'): ואין הכרח לזה, ותיבת ההוא מי יאמר שבא לשלול רפאים אחרים דלמא בא לשלול חבל ארגוב אחר שאינו נקרא ארץ רפאים כי אם ההוא, וכן הדעת נוטה כשנאמר שתיבת ההוא לדיוק באה, אחר שאמר הכתוב על ארץ עמון ומואב שרפאים ישבו בה וה' נתן לאברהם הרפאים בדרך כלל, ועוד תיבת ההוא יקרא לא מיעטה אלא הקריאה שאינה נקראת כן היום ארץ רפאים אלא ארץ סיחון ועוג ולא ארץ עמון ומואב, גם שתחשב ארץ זו מערי הרפאים שאמר ה' לאברהם לא היתה נקראת באותו זמן ארץ רפאים לפי שנתנה ה' לבני לוט מטעם גלגול דברים של אברהם כאמור בדבריהם (רש"י פסוק ה') ומשל אברהם נתנו ללוט:

וכפי זה ידויק על נכון למה בארץ סיחון ועוג אמר יקרא ובארץ בני לוט אמר **תחשב**, כי ארץ סיחון ועוג עוד שמה עליה לפי שהיה עוג בה, אבל ארץ בני לוט אינה נקראת ארץ רפאים הגם שהיא נחשבת ארץ רפאים ובכלל רפאים שאמר ה' לאברהם היא נכללת, והעיקר שאני חושב בזה הוא שכל שיאמר הכתוב שתקרא ארץ רפאים היא בכלל מתנת אברהם, ולפי דברי ברייתא של ספרי (ח"ב רצ"ט) שהבאתי בפרשת מטות שארץ סיחון ועוג אינה בכלל הארץ שכרת ה' עם אברהם, ידויק מ"ש הכתוב ההוא יקרא ארץ רפאים על זה הדרך ההוא יקרא ולא יחשב פי' שהעולם קוראים אותו ארץ רפאים אבל כפי האמת אינה נחשבת רפאים בשביל שמה שקורין אותה בני אדם ארץ רפאים לא תכנס בכלל הרפאים שנתן ה', ועיין בסמוך מה שאמר בפסוק ההוא יקרא ארץ רפאים ושם פירשתי באופן אחר:

[ל] ולא אבה וגו'. אמר לשון אבה שמורה מיאון בלא טעם, לומר הגם שלא היה לו מיחוש ליראת העברת ישראל בעירו וסמוך בטוח היה לבו שאין כח בישראל להרע לו אף על פי כן לא אבה, והוא מה שגמר אומר כי תקשה ה' וגו':

[לא] ראה החילותי וגו'. אמר החילותי לשון עבר, חוזר אל מאמר הקשה ה' את רוחו למען תתו בידך, ומאמר החילותי חוזר לנתינה לא למאמר לפניך, ומשה הבין שחוזר לכל האמור ולזה התחנן לה' בחושבו שהותר הנדר כאמרם ז"ל (ספרי ר"פ ואתחנן):

ג ויתן ה'. אמר בידנו, יתבאר על דרך אומרם ז"ל בפרק הרואה (ברכות נד:) דעקר טורא בר תלתא פרסי ואייתי על רישיה וכו' משה כמה הוה וכו' שוור ומחיייה בקרסוליה וקטליה ע"כ, והוא אומרו ויתן ה' פי על ידי תקיעת ההר בצוארו, ואומר בידנו שהרגו בידו ממש, ואמר לשון רבים כמו (בראשית א' כו) נעשה אדם, גם יד משה יד כל ישראל תחשב:

יג ההוא יקרא ארץ רפאים. פירשתי למעלה כי הכונה היא תקרא ולא תחשב כפי האמת, שאם אינך אומר כן והיא בכלל הרפאים מה שנתן ה' לישראל תקשה ברייתא דספרי שאמרו אשר ה' אלהיך נותן לך פרט לעבר הירדן שנטלתה מעצמך ע"כ, והלא בכלל מה שנתן ה' היא, ומה גם לדברי רבותינו ז"ל שאמרו ברבות (ב"ר פמ"ד) שהרפאים זה חוי ומצינו שמנאו הכתוב בכלל הז' שנתן להם בעלותם מארץ מצרים דכתיב ואומר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני וגוי והחוי וגוי, אלא ודאי שאין ארץ עוג נחשבת רפאים אלא שנטלוה מעצמן:

וא"ת והלא מצינו שהאמורי גם כן נזכר בשבעה עממין אשר אמר ה' שיתן להם בעלותם מארץ מצרים והוא סיחון דכתיב (במדבד כ"א כ"א) מלך האמורי וכתוב (שם כ"ה) וישב ישראל בערי האמורי וחזרה קושיתנו לדברי ספרי, זו אינו קושיא, כי ערי האמורי האמורים בסיחון אינם מה שנתן ה' לאברהם כמו שגילה הכתוב בפ"י שם (שם כ"ו) כי חשבון עיר סיחון וגומר והוא נלחם במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו וגוי, הרי שארץ סיחון מואבית היא, אלא שזכה בה סיחון ונקראת אמורי בשביל סיחון שהיה מלך על האמורי ולעולם לא באה בכלל מתנת שבעה אומות שהגיע זמנם:

עוד נראה כי לעולם כל אשר בשם רפאים יכונה נכלל במאמר ה' לאברהם ואת הרפאים, וארץ סיחון ועוג בכלל אשר נתן ה' היא שהרי קראה הכתוב ארץ האמורי וארץ עוג גם כן הרי קראה רפאים שהם החוי, ופירוש ברייתא של ספרי שאמר פרט לעבר הירדן הוא על ישיבת הארץ, כי הגם שנתן ה' ז' עממין לאברהם לא כל הארצות שוות בענין זה שיהיו ראויים לדור בהם, ויהיה זה כענין קדושת הארץ עצמו שמצינו עשר הדרגות קדושה בארץ עצמה במקומותיה, ותהיה ארץ סיחון ועוג פחותה למטה, והגם שנתן ה' אותה לאברהם תהיה לשלל עמה וגוף הארץ תהיה כשאר השלל או לשמה אבל לא לדירה:

והוא מה שאמרו בספרי לתת לנו פרט לעבר הירדן שם דקדק הכתוב לומר באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לתת לנו פי הארץ אשר נשבע ה' שיתן לנו לדירתנו, למעט שאר ארצות שהגם שנתנם לנו לא נתן הארץ לדירה מפני שאינה ראויה לקדושה, ותמצא שנתן גם כן עמון ומואב ואדום שהם הקיני והקניזי והקדמוני וכתוב (ירמ" מ"ט) והיתה אדום לשמה, וכמו כן היתה ראויה להיות ארץ סיחון ועוג, אבל ארץ ישראל היא מה שנשבע ה' לתת לישראל לשכון שם. ושמור לך כלל זה גם כן

שהגם שלא נתן ה' הארץ לדור בה, וגם שלא נתן עמה לאברהם וכבשוה רוב ישראל יש לנהוג בה דין קדושה בשביל שנכבשה לפני ה' :

[כא] **ואת יהושע צויתי וגו'.** פירוש צויתי לבל יירא מהעמים, כמו שאמר בסמוך לא תיראום, ואינו חוזר על מאמר עיניך הרואות כי בזה לא יוצדק לשון צווי, וטעם שלא סמך מאמר זה למאמר נפילת סיחון ועוג וכתבו אחר הנחלת ארצם לבני גד ובני ראובן ותנאיהם, לפי שמאמצעות תנאי זה שהתנה משה עם בני גד ובני ראובן יולד המיחוש ממה שמבקש עזר בגבורים, וה' הוא הלוחם מה צורך בחלוצי בני גד ובני ראובן, אשר על כן סמך מאמר **ואת יהושע וגו'** למאמר חלוצת בני גד ובני ראובן לומר שלא תחשוב שצריך גבורת חוגרים ותבא בלבך יראה, כי אינכם צריכין למלחמה, והוא מה שגמר אומר **כי ה' אלהיכם הוא הנלחם לכם**, דקדק לומר **הוא** למעט מיחוש הנשמע ממצות בני גד ובני ראובן חלוצים תעברו, וטעם שהוצרך לחלוצת בני גד ובני ראובן פירשתי בפרשת מטות, ועיין בסמוך בפסוק את כל :

בעת ההיא לאמר. טעם אומרו **בעת ההיא**, פ"י בעת שראה התנאי שהתניתי עם בני גד ובני ראובן יעור המיחוש על דרך שפירשתי בפסוק הקודם לזה, ואומרו **לאמר**, אפשר שלא אמר לו בעת ההיא לשון זה עצמו לזה אמר לאמר פ"י מכוון המאמר הוא זה. עוד ירצה שציוהו לאמר לישראל בזמן שיכנסו למלחמת ז' עממין להסיר מורך מלבם :

את כל אשר עשה וגו' כן יעשה וגו'. במאמר זה כלל טעם מצותו לבני גד ובני ראובן לעבור עם ישראל את הירדן, כי כדרך שעשה ה' לבי מלכי האמורי כן יעשה לכל הממלכות וגו' וכשם שמעשה שני מלכי האמורי היו יחד שבטי ישראל שנים עשר כמו כן בעבר הירדן יהיו כלם נקבצים חלוצים לפני ה', ולטעם זה הוא שצוה משה שיעברו בני גד ובני ראובן חלוצים למלחמת מצוה, אבל לעולם ה' הוא הנלחם ולא החלוצים, ומעתה לא היה יכול משה לומר ליהושע עיניך הרואות וגו' אלא אחר שהתנה עם בני גד ובני ראובן לעבור חלוצים, אבל זולת זה אין ראייה ממה שראה שאינו דומה זכות י"ב שבטים לזכות ט' ומחצה, והוא עצמו שפירשתי בפסוק (במדבר ל"ב ו') ואתם תשבו פה שאמר לבני גד וראובן :

[כב] **לא תיראום.** הגם שמדבר ליהושע אמר לשון רבים לכלול גם כל ישראל לומר שלא יהיה אפילו אחד מישראל ירא מהם כי ה' נלחם להם, ולמה שפירשתי לאמר לישראל אמר לשון שידבר בו לישראל שיבטחו באלהים חיים :

פרשת ואתחנן

[כג] ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר. צריך לדעת אומרו **בעת ההיא**, ורבותינו ז"ל אמרו (ספרי) כשראה שנפל סיחון ועוג לפניו וכו', לדבריהם חוזר למה שלפניו שהיא מלחמת סיחון ועוג, ולפי זה טעם המאמר לומר שזולת מה שהיה בעת ההיא לא הייתי מתפלל כי הגזירה כבר נגזרה:

ונראה לומר בהעיר עוד אמרו **לאמר**, ורבותינו ז"ל דרשו (שם) שאמר משה לה' השיבני על דברי אם אני נכנס לארץ, וזה דרך דרש, אכן פירוש אומרו בעת ההיא הוא זמן שנשבע ה' על דור המדבר שלא יראו את הארץ שאמר בפרשה שלמעלה וכללו למשה בכלל שבועת הגזירה כמו שאמר (א' ל"ז) גם בי התאנף ה' בגללכם, בעת ההיא התחנן לה' לבטל גזירתו ולהתיר השבועה כרמוז במאמר אתה החלות ודרשו רבותינו ז"ל לשון התרת שבועה כאשר אבאר בסמוך, וטעם המאמר הוא להודיעם לבל יחשדהו שלא התפלל אלא על עצמו לבטל גזירתו ולא חש לדורו והעלים עין ממנו ותם כל הדור ההוא, לזה אמר **בעת ההיא** פירוש קודם שנתקיימה הגזירה התחנן לה':

והגם שבתחילתו לא מצינו שלא הזכיר אלא על עצמו ולא עמו, אף על פי כן כונתו היתה בחכמה שהתפלל על עצמו להתיר שבועה שעליו ואחר כך יאמר לפניו לבטל גם על ישראל, ויהיה הדבר קל להשיג מדין נדר שהותר מקצתו הותר כלו (נדריים סו.), והוא אומרו **לאמר** פירוש אין תכלית הדבר בדברים הנאמרים אלא לאמר עוד דברים אחרים, וזה עשה בחכמה כי יותר יהיה נקל להתקבל תפלתו על עצמו להתיר שבועת הגזירה שעליו להיותו נקי וצדיק מהתיר שבועת גזירת ישראל שהם בעלי העון, וכל דברי משה יגידו צדקת ה' עשה:

עוד נתכוון לדייק ד' תנאים הצריכין לקבלת תפלה, אחד שיתפלל כעני הדופק על הפתח כדרך אומרו (משלי י"ח) תחנונים ידבר רש, ב' שיבקש ממקור הרחמים, ג' זמן התפלה כדרך אומרו (תהלים ס"ט) ואני תפלתי לך ה' עת רצון, ד' שתהיה תפלתו מפורשת ולא תהיה סובלת פירוש בלתי הגון, וכמעשה שהובא במדרש (אסתר ר' פ"ז כ"ד) בההוא גוי וישראל וכו' וילדה בהמתו של גוי ואנס ישראל להרכיבו על כתפו וכו' ע"כ, והוא מה שנתכוון משה במאמרו כאן **ואתחנן** לי תחנונים זה כנגד תנאי א', **אל ה'** שבקש ממקור הרחמים זה כנגד תנאי ב', **בעת ההיא** פירוש בעת הידועה לקבלת תפלה שהיא עת רצון כי מי יודע עת הרצון כמשה, ואפשר שזה היה בעת אשר אמר לו ה' החל רש ארץ סיחון ועוג, וזה מכוון לדברי רבותינו ז"ל שאמרו לאחר. שכבש ארץ סיחון ועוג וכו' זה כנגד תנאי ג', **לאמר** פירוש פירש אמריו כמצטרך שלא יסבלו דבריו דבר בלתי הגון זה כנגד תנאי ד', ולדברי רבותינו ז"ל שאמרו בעת ההיא כשראה מלחמת סיחון ועוג, טעם אומרו **לאמר**, נמשכת עם אתה החילות, וכבר כתבתי בכמה מקומות כי כשאינו אומר הדיבור בלשון עצמו שאמרו אלא כולל

המכוון בלשון אחר הוא אומר לאמר פירוש כונת המאמר היא זאת, כמו כן במה שלפנינו אמר לאמר להעירך על זה, ויש מרבותינו ז"ל שאמרו (לק, יט) בעת ההיא כשאמר לו (במדבר כ"י י"ב) לא תביאו את הקהל וגו', ויש שאמרו (רבה) כשאמר לו (במדבר כ"ז י"ח) קח את יהושע וגו', ואפשר שבכל העתים התפלל ועל כל עת מהם הוא אומר בעת ההיא, ואלו ואלו דברי אלהים חיים:

[כד] אדני אלוהים. אומרו **אדני**, על דרך מה שאמר עלי (ש"א ג') אדני הוא הטוב בעיניו יעשה, פירוש שהפסד העבד והצלחתו היא נוגעת לאדונו וכיון שכן הטוב בעיניו יעשה ודאי, והוא אומרו אדני פירוש הצלחתי וטובתי לך הוא, ואומרו הוי"ה בניקוד אלהים, רש"י ז"ל פירוש וז"ל אדני אלהים רחום בדין ע"כ, וראיתי לרמב"ן שכתב על דבריו וז"ל ולא השגיח הרב כי השם הראשון כתוב בא"ל"ף דל"ת והשני כתוב ביו"ד ה"א וכו' ע"כ, ואני אומר שלא נתכוון רש"י על שם אדנות אלא על שם הויה שהוא כתוב הוי"ה ונקוד בניקוד אלהים, וכך הם דברי המדרש (ספרי) וז"ל הוי"ה רחמים אלהים דין ע"כ, פירוש הכתיבה שהיא הוי"ה רחמים הקריאה שהיא אלהים דין, ובזה אין כאן השגה:

וטעם שאמר שם זה שבו רחמים ודין לפי מה שפירשתי באומרו לאמר שנתכוון בתפלתו לומר גם על ישראל לזה אמר דין ורחמים, דין למה שנוגע אל ביטול גזרת משה כאומרם ז"ל (תנחומא) משל למלך שביקש לישא אשה שלח שלוחין לראותה הלכו וכו' באו ואמרו לו אין כעורה ממנה שמע השושבין אמר לו מרי אין נאה ממנה בעולם בא לישא אותה אמר אבי הנערה לשלוחי המלך נשבע אני שאין אחד מכם נכנס כיון שבזיתם אותה בא שושבין לכנס א"ל אף אתה לא תכנס אמר לו השושבין אני לא ראיתיה ואף על פי כן אמרתי למלך אין נאה הימנה וכו' כך אמר משה לפני ה' וכו' ע"כ, הרי כי בטענה חזקה בא לומר ששורת הדין נותנת כי עלה יעלה אל הארץ, והוא מה שנתכוון בזכרון שם אלהים, ורמז בכתיבה שם הרחמים למה שנוגע לביטול הגזירה מעל ישראל כמו שפירשתי בתיבת לאמר, ונתחכם להזכיר שם הדין לפי שבנגלה לא התפלל אלא על עצמו, ורמז שם הרחמים בנסתר לפי שתפלת ישראל היתה בנסתר אצלו בכח אחר שיהיה נענה בשביל עצמו:

עוד אפשר כי לצד שבא בטענה לזכות כפי הדין הוכרח לשתף מדת הרחמים כי מי זה יצטדק לפני מלך עולם בטוען ונטען וכתוב (תהלים קמ"ג) כי לא יצדק לפניך כל חי, לזה מתק הדין במדת הרחמים:

אתה החילות וגו'. תיבת החילות פירשו רבותינו ז"ל בספרי בשלשה דרכים, לשון התחלה, ולשון תפלה על דרך אומרו (מלאכי א') חלו נא פני אל, ולשון התרה, וז"ל ספרי אתה החילות אתה התרת נדרי בשעה שאמרת לי (שמות ג' י') הוצא את עמי וגו' ואמרתי לך כבר נשבעתי ליתרו וגו', דבר אחר אתה פתחת לי פתח להתפלל שאמרת לי הדף ממני וגומר וכי תפוס הייתי בך וכו', וכפי זה מפרש החילות לשון תפלה, ד"א התחלת פתח

בשעה שנכנסתי לנחלות בני גד ובני ראובן ע"כ, קשה בשלמא טענת התחלת וגם טענת אתה פתחת לי להתפלל הם דברי טעם לתפלה, אבל טענת פתח ההתרה מה ראיה מביא ממה שהתיר לו שבועתו ליתרו שאני שבועת יתרו שהיה לה פתח וישנה בהתרה, והפתח הוא שבא אליו דבר מלך שלטון ללכת בשליחותו ואין לך פתח גדול מזה, מה שאין כן שבועתו יתברך אין צודק בה פתח שכל הפתחים גלוי וצפוי לפניו והוא מגיד מראשית אחרית:

ויתבאר על פי מה שכתב רמב"ם בפ"ו מהלכות שבועות וז"ל מי שנשבע ולא ניחם ובא לקיים שבועתו אם ראו ב"ד שהתר שבועה זו מקיום מצוה או שלום בין אדם לחבירו וכו' בית דין נושאים ונותנים עמו עד שיתנחם וכו' ומתירים לו ע"כ, ומשמע שהגם שאין פתח זה אצלו פתח אף על פי כן מתחכמין עליו להתחרט, והוא מה שנתכוון משה בטענתו לפני ה' **אתה החילות** שהוא התיר לו שבועתו כשנשבע ליתרו הגם שלא היה חפץ להתיר, והראיה ששבעת ימים ה' אמר לו (שמות ג' י"ג) לכה ואשלחך אל פרעה והוא לא היה רוצה מאיזה טעם שיהיה ונשא ונתן ה' עמו עד שנתרצה לדבר מצוה והלך והתיר נדרו, וכמו כן יתיר ה' שבועת גזירת משה, והגם שאין כאן פתח יש כאן דבר מצוה להראותו את הארץ הטובה כאומרו אעברה נא ואראה וגו', ואם תאמר מה דמיון דין שכתב רמב"ם לשאלת משה, כי דין רמב"ם המתיר הוא המקיים המצוה ולזה מתירין לו, אבל מה שלפנינו ה' נשבע ובהתרתו משה הוא שעושה מצות הליכת הארץ, לזה דקדק משה בדבריו ואמר **את עבדך** וידוע כי מה שקנה עבד קנה רבו:

[כה] **אעברה נא ואראה וגו'.** צריך לדעת כוונת אומרו **נא**, גם למה הוצרך לומר **ואראה** וגו' הלא כשיעבור הענין מעצמו מובן שיראה וכו', ואולי שנתכוין להשיב תשובה על הדברים המונעים ביאתו לארץ כאומרם ז"ל שהם ב', אי לפי שהגיע זמנו של יהושע למלוך (תנחומא) ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא, ב' שצפה הקב"ה שעתידין ישראל לחטוא ויצטרך להשליך חמתו עליהם וחשב ה' למשכן בשבילם הבית המקודש כרמוז בתיבת משכן משכן כאומרם ז"ל (שמו"ר פנ"א), ובזה יש תקוה ותכלית טוב לישראל וכמאמרם ז"ל (מדרש תהלים ע"ט) בפסוק מזמור לאסף אלהים באו גוים וגו' מזמור קינה מבעי ליה אלא שהשליך חמתו על עצים ואבנים ולא השליכה על ישראל וכו' ע"כ, ואם היה משה בונה בית המקדש אמרו ז"ל (סוטה ט"ו) שלא היתה אומה ולשון שולטת בו וזה יסובב לשפוך חמתו עליהם לכלותם, וכמו שפירשתי בפרשת דברים בפסוק (א) ל"ה גם בי התאנף:

לזה נתכוון משה בדבריו להשיג על ב' דברים אלו, כנגד המלכות שאינה נוגעת וכו' אמר **אעברה נא** פירוש אעברה כדרך העוברים שלא בדרך שררה וכבוד, וכנגד מיחוש עם בני ישראל כדי שיהיה להם בית המקדש לפדיון נפשם אמר **ואראה** פירוש לא לבנות אלא לראות לבד, ובזה הוסרו ב' המיחושים, ודקדק לו' תיבת **נא** פירוש הן עתה יעבור ממלכותו כדי להשיג תקוה זו:

עוד נתכוון לבקש שימהר לעבור כל עוד שיש שהות ביום שעדיין לא כלו לו ימיו, ולמה שכתבתי בפירוש בעת ההיא שנתכוון אל זמן הגזירה של המרגלים, נתכוון לומר שממהר לעבור בזמן זה שעדיין ימיו רבים, ומתוך הדברים תשכיל שנתכוון לבטל גזרת ישראל, כי גזרתם היתה שימותו במדבר ולא ימותו מיתת כרת עד שיהיו כלם בני ס' שנה, ואם יכנס משה אז הדבר מובן מעצמו שיכנסו כל ישראל שלא גזר ה' עליהם שימותו מיתת כרת:

עוד יתבאר על דרך אומרם ז"ל (במד"ר פי"ט) כי הגואל המקווה לעם המקוים הוא משה עצמו, ובספר הזוהר (ח"ב ק"כ) גם כן רמזוה בפסוק מה שהיה הוא שיהיה, והן הנביא משה ידע הדברים כי גלה ה' סודו אל עבדו נאמן ביתו שיבא זמן אחר שיעבור את הירדן אל הארץ וגומר, לזה דקדק בתפלתו כי מה ששואל הוא שיעבור עתה, והוא אומרו **אעברה נא** בזמן זה:

עוד נראה לפרש אומרו **אעברה נא**, שנתכוון להשיב גם על טעם הבא בדבריהם ז"ל (רבה) למה משה מת בחוצה לארץ שהוא משום מתי מדבר להביאם לעולם הבא משל וכו' יעש"ד, לזה אמר **אעברה** פירוש דרך העברה לא להשתקע רק אעברה ברגלי וכשיגיע הזמן שיאמר לו ה' קרבו ימיך למות יבא אל המקום אשר יאמר ה' אליו:

עוד נתכוון בלשון **אעברה**, על דרך אומרם ז"ל (כתובות קי"א.) כל ההולך ד' אמות בארץ ישראל יש לו חלק לעולם הבא, לז"א לו **אעברה נא** פירוש עתה בחיים לתועלת נפשי לתענוג המקוה שהוא עולם הבא:

אשר בעבר הירדן. הוצרך לומר כך, לפי שיש ארץ טובה שהיא ארץ העליונה כדרך אומרם, (תהלים קט"ז) אתהלך לפני ה' בארצות החיים, והוצרך לפרט ההר הטוב והלבנון, לדבריהם ז"ל שאמרו (סוטה י"ד) שכוונת משה היה לקיים מצות הנוהגות בארץ, לזה פרט כל המקומות לומר שחפץ הוא לקיים כל המצות הנוהגות בכל המקומות. עוד נתחכם משה לומר כדברים האלה לבל יהיה מקום לה' לומר שיראה משם את הארץ ולא יצטרך לעבור, לזה פרט את כל המקומות שאין מציאות לראות כל זה מרחוק אם לא יעבור:

{כו} **ויתעבר ה' וגו' ולא שמע וגו'**. כפל לומר ויתעבר ולא שמע, גם הפסיק בתיבת **למענכם**, בין מאמר ויתעבר למאמר ולא שמע שהיל"ל ויתעבר ה' בי ולא שמע אלי למענכם, גם אמר תיבת **למענכם** אחר שכבר אמר למעלה (א' ל"ז) **גם בי התאנף ה' בגללכם**, יתבאר על פי מה שפירשנו במה שאמר בעת ההיא לאמר שנתכוין להתפלל על עצמו וגם על ישראל, לזה כנגד מה שנתכוין בתפלתו על ישראל אמר **ויתעבר ה' בי למענכם** פירוש למען מה שנוגע לכם, וכנגד מה שהתפלל על עצמו אמר **ולא שמע אלי** פירוש למה שנוגע לי, ובזה לא אמר לשון עברה כי שאלת משה על עצמו

היא שאלת חכם בטענה הנשמעת כמו שכתבנו למעלה מה שאין כן ישראל שהציפו את ה' ונתחייבו כלייה ב"מ לזה אמר ויתעבר :

או ירצה על זה הדרך **ויתעבר ה'** בי למות חוץ לארץ למענכם מטעם הידוע כדי שיעמדו עמו לעולם הבא, כאומרם ז"ל, ולזה דקדק לומר **ויתעבר** לשון עברה על דרך אומרו (צפניי א') יום עברה היום ההוא שהוא יום המיתה, ואומרו **ולא שמע אלי** שלא רצה ה' שיכנס לארץ כל עיקר, אפילו בתנאי שיצא ממנה אחר כך ויקבר במקום ההוא שבו נקבר עם מתי מדבר כמו שפירשנו למעלה במאמר אעברה נא :

ויאמר וגו' רב לך וגו' אל תוסף. כפל לומר רב לך אל תוסף, בא להשיב לבי דברים הבאים בתפלת משה, כנגד מה שהתפלל על עצמו אמר לו **רב לך** רמו לו בתיבת רב כי כלום טעם תפלת משה לעבור אל הארץ הוא כדי לקיים מצות התלויות בארץ, לזה השיבו שאינו צריך לזה כי יש לו רב טוב אשר יתן לו ה', והוא אומרו רב לך ואינך צריך לשום תוספת זכות, וכנגד מה שהיה מתפלל על ישראל השתיקו בגערה ואמר לו אל תוסף דבר וגו' :

או נתכוון לומר על זה הדרך כי כל זכות שתגיע לבאי הארץ מן המצות התלויות בארץ יש לך חלק בכלן ומה זה הוא החלק שאתה הוא המצוה אותם לעשות, והוא אומרו **רב לך** פירוש הרבנות של קיום המצוה לך היא ואם כן יש לך חלק עם כל א' בכל מעשה אשר יעשו שם ואשר ע"כ אל תוסף דבר בדבר זה :

עוד נתכוון במאמר **רב לך** להשיב על טענת אעברה נא שפירשנו שרצה לומר שיעבירהו מהמלכות משום מלכות יהושע, לזה אמר **רב לך** פירוש הגדולה והרבנות היא מיועדת ומיוחדת לך כל זמן שאתה בנמצא ולא אפשר לתת הגדולה לתלמידך בחיים חיותך, ומעתה אין תיקון לטעם אין מלכות נוגעת בחברתה וכו' (ברכות מח:), ולדרך זה המאמר אל תוסף צריך לעצמו ואינו מיותר :

עוד נראה לפרש על זה הדרך רב לך לגופא, ואומרו **אל תוסף** נמשך עם מה שלאחריו שהיא מאמר עלה ראש הפסגה וגו', פירוש לפי שאמר לו ה' עלה ראש וגו' שנתקבלה חצי תפלתו שאמר ואראה את הארץ הטובה, חש ה' שיאמר משה אוסיף לשפוך שיחי וזה לך האות כי ה' שמע קולי בשיחי, לזה אמר לו אל תוסף וגו' **בדבר הזה** פירוש בדבר זה שאני אומר, והוא מה שגמר אומר **כי לא תעבור** פירוש דבר זה מוחלט הוא :

[כז] וראה בעיניך. הוצרך לומר תיבת **בעיניך**, ומה גם אחר שאמר בסמוך שא עיניך, נתכוון לומר לו כי מה ששאל לראות על ידי הליכתו לארץ כאומרו אעברה ואראה יעשה לו ה' נס ויראה באמצעות עיניו לבד בלא הליכה כל מה ששאל לראות אחר שיעבור, והוא דבר שאין עין הזולת תוכל לראות, והוא מה שדקדק במאמר עיניך בכינוי :

עוד ירצה לפי שימצאו חכמות שיקריבו הרחוק על ידי דבר אמצעי שמשימין אותו בין עיניהם למול מקומות הרחוקים ויקרבים ויראם כאילו הם לפניו, ולשלול דבר זה אמר ה' אליו וראה בעיניך ממש פירוש בלא אמצעות דבר אחר:

[כח] וצו את יהושע. צריך לדעת מה היא מצוה זו, ובספרי אמרו (פנחס קל"ו) וז"ל צוהו על הגבעונים ד"א צוהו על המריבות וכו' ע"כ, ואין זה מפורש בכתוב זולת אם נאמר שהם דברי קבלה, ואפשר לומר בפשט הכתוב על פי דבריהם ז"ל שאמרו אין צו אלא מלכות דכתיב (ש"א י"ג) ויצוהו ה' לנגיד וגו', ועיין מה שפירשתי בפרשת (שמות ו' י"ג) ויצום אל בני ישראל וגו', כמו כן בא מאמר ה' כאן למשה שבחיו ימלוך יהושע על ישראל ויחזקהו במלכותו לעיני כל ישראל:

[כט] ונשב בגיא וגו'. צריך לדעת כונת הכתוב מה בא להודיע במאמר זה, ומה קשר יש לו לא עם מה שלפניו ולא עם מה שלאחריו, ורבותינו ז"ל בספרי ישבו הכתוב והביאו רש"י ז"ל, ולדבריהם ז"ל לא נתישב כונת אומרו **ונשב** כיון שלא בא אלא להודיע מעשה פעור, גם מאמר **מול בית פעור** אין לה משמעות אם לא בא הכתוב אלא להזכיר עבודת פעור, היה לו לומר ותצמד לבעל פעור, ונראה שכונת הכתוב היא גמר ענין שהתחיל בו בתחילת הפרשה ואתחנן אל ה' וגומר, וגמר אומר שלא הועיל בתפלתו לעבור את הירדן ונשב בגיא אין ישיבה אלא עכבה עד עולם, ואומרו **בגיא** לפי שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות דכתיב (במדבר י"ג י"ז) עלו זה בנגב, ואומרו **בית פעור** רמז א' מטעמי קבורתו שם (פדר"א פי מ"ה) כדי שיהיה מול עון פעור לבל ירים ראש לקטרג על ישראל:

דברים פרק-ד

[א] ועתה ישראל וגו'. אולי שנתכוון כנגד ב' דברים שאירעו לו, אחד בענין הכאת הסלע שה' אמר לו לדבר והוא הכה וחשב לעשות המצוה בזריזות גדול. ב' בענין זמרי ששגג ולא נתאמץ לעשות דין קנאים פוגעים ולא זכר בקידוש ה' שהזמין ה' לפניו לתקן מעשה הראשון אשר לא קדש ה' כמו שפירשנו הדברים במקומן, והגם שדן לפניו פנחס השיבו (סנהדרין פב.) קריינא דאגרתא להוי פרוונקא וזכה פנחס בדבר ונטל ברית השלום שהיה מוכן למשה:

ואפשר כי טעמו של משה הוא לפי שרפו ידיו מחיזוק ידיים שעשה בראשונה, ואולי שחש כי לא אמר ה' קנאים פוגעים בו אלא אם ראהו אבל לבקש אחרים לפגוע בו לא, ונשמר וישב ולא עשה כדרך שעשה בסלע

שנזדרזו להכות ויצתה לו תקלה ואחר האמת שגג בזה, ולזה בא להזהירם לעם בני ישראל עם ב' הדברים שבהם שגג ונמנע מעלות אל הר ה' צבאות עיר עז לנו ונשב בגיא מול וגו', ואמר להם **ועתה ישראל שמע אל החוקים** שהם המצוות שהם חוקים וזה דמיון מעשה הסלע שאמר לו ה' דבר לסלע שבו נכוה, ודבר זה יתיחס אליו חוקה, ואומרו **ואל המשפטים** כנגד המשפטים שהעריך ה' בתורתו שהם דמיון משפט בועל ארמית שקנאים פוגעים בו ששגג בו משה ומאמצעות שניהם נגזרה עליו גזירה כנזכר:

וגמר אומר **למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ** ולא יקרה לכם כאשר קרה לי שאינני עובר את הירדן, וגמר אומר **לא תוסיפו** להזהירם שלא יארע להם כדרך שאירע לו, על דרך מה שאמרו בברייתא (ת"כ ר"פ אחרי) היה רבי אליעזר מושלו לרופא שנכנס אצל חולה וכו' ואחד אמר לו אל תאכל צונן ואל תשכב וכו' שלא תמות כדרך שמת פלוני זה זרזו יותר מן הראשון ע"כ, כמו כן במה שלפנינו נתכוון משה לזרז שלא יארע להם כמו שאירע לו על מה שהוסיף להכות הסלע, ואמר **לא תוסיפו** פירוש מה שאני אומר לכם שמע אל החוקים וגו' למען תחיו ובאתם תנאי הוא הדבר שלא תוסיפו וגו' שאם יוסיפו כדרך שעשה הוא במעשה הסלע לא יבואו וגו' כדרך שנגזרה עליו גזירה בשביל זה:

ואומרו ולא תגרעו וגו' לשמור, פירוש בבא לידם דבר משפט שזכר בתחילת דבריו ואל המשפטים לא יגרעו ממנו כדרך שעשה הוא בענין זמרי שנשמר מלבקש לפגוע בו וגרע המשפט, והוא אומרו **ולא תגרעו** הגם שתהיה כונתכם לשמור פירוש שהגרעון יהיה בו צד השמירה להשמר לבל יהרוג בועל הארמית:

[ג] עיניכם הרואות וגו' אחרי בעל וגו'. פירוש אתם ראיתם החומרא שבעבודה זרה יתר על כל העבירות שאפילו אותם שלא עבדוה אלא שחשבו בלבם והלכו אחריו לעובדו הגם שלא עבדוה עדיין השמידם ה', והוא על דרך אומרו (קידושין לט): למען תפוש ישראל וגו':

[ד] ואתם הדבקים וגו'. צריך לדעת למה אמר **ואתם** בתוס' וא"ו כמוסיף על ענין ראשון ולא ידמו הנדבקים בה' להולכים אחרי בעל פעור, עוד אומרו **הדבקים** בה"א הידיעה ולא מצינו שקדם זכרון דביקות זה שיוצדק לומר עליו הדבקים:

ואולי שיתבאר על דרך מה שדרשו ז"ל בסנהדרין (ק.ה.) בפסוק ונח מצא חן בעיני ה' וז"ל ונח אפילו נח שנשתייר מהם לא היה כדאי אלא שמצא חן ע"כ, כמו כן נתכוון במאמר **ואתם** פירוש וגם אתם הייתם ראוי להשמיד אלא לצד היותכם דבוקים פירוש נתקרבתם בתשובה ונדבקתם בה' בזה אתם חיים, ודקדק לומר **כלכם** להעיר שלא על חלק מהם הוא אומר אלא על כולם, וכן הוא אומר הכתוב בפרשת פנחס במעשה פעור (כ"ה י"א) ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי, הא למדת שעומדים היו להשמד כולם, והגם שפינחס הוא שמנע מהם הכליון, עם כל זה מוכרח

שעשו תשובה אחר כך שאם לא כן לא היה מועיל פינחס אלא לכפר למה שכבר עשוהו ולא למה שעתידי :

עוד ירצה בתוס' וא"ו לפי מה שפירשתי באומרו אשר הלך אחרי בעל וגוי שנתכוון לו' הגם שלא עבד אלא חשב בדעתו לעבוד, נתכוון בוא"ו של **ואתם** לומר תוספת בדמיון הראשון כדרך שענש ה' על המחשבה במה שלפניו הגם שלא עשו מעשה כמו כן ג"כ אתם בענין דביקותכם בה' המחשבה בזה הקב"ה מצרפה למעשה, וכן אמרו ז"ל (קידושין מ.) מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה זולת בע"ז, ודקדק לומר **ואתם הדבקים**, יתבאר על דרך אומרם ז"ל (ברכות ז.) בפסוק (שמות ל"ג ט"ז) ונפלינו אני ועמך שבקש משה מה' שלא ישרה שכינתו על אומות העולם, ופירשנוהו שם שהכוונה הוא אפילו יכשירו מעשיהם, והוא שאמר כאן אתם פירוש אתם הם הדבקים בה' ולא עכו"ם שאם העכו"ם ירצו להדבק בה' לא יזכו לזה, ולדרך זה מאמר הדבקים הוא גזירת הדיבור גם כן למאמר אתם :

הדבקים בה' אלהיכם. יתבאר על פי מה שכתב רמב"ם בפ"ו מהל' יסודי התורה וז"ל וז' שמות הם הוי"ה וכו' כל המוחק אפילו אות אחת מז' שמות אלו לוקה כל הנטפל לה' מלפניו מותר למוחקו וכו' מלאחריו כגון ד' של אלהיך כס של אלהיכם אינם נמחקים והרי הם כשאר אותיות של שם שהשם מקדשם ע"כ, והוא מה שנתכוון לומר להם במאמר **הדבקים בה'**, פירוש ולפי ששם זה המיוחד שם הוי"ה אין אות נדבקת ונסמכת לו מלאחריו אלא מלפניו כגון לה' בה' כה' ואותיות אלו אין בהם קדושה ומותר למוחקם ואם כן תהיה דביקות ישראל בה' בדרך זה שאין השם מקדשם, לזה גמר אומר **אלהיכם** פירוש דביקות זה שאתם דביקים בה' אינה כדביקות האותיות שמלפניו אלא כאותיות שמלאחריו שהם כס של אלהיכי שהם קדושים כשאר האותיות של השם :

גם רמז בתיבת **בה'** ייעוד נעים והוא שם זה אינו מקדש מלאחריו הא למדת שדביקות ישראל הוא בשמות עצמם מתאחדים אור נפשם באור שם הנכבד, וכדי שלא תבין שהכוונה הוא כאותיות הנטפלים מלפניו ואין בהם קדושה גמר אומר **אלהיכם**, אמור מעתה כי כוונת אומרו **בה'** היא ביחוד האותיות, והוא מה שאמר הכתוב (דברים ל"ב ט"ז) כי חלק ה' עמו, הרי כי חלק א' הם ישראל משם הוי"ה ב"ה, ובזה תצדיק פירושנו זה, ואולי כי ידבר הכתוב כנגד ב' הדרגות שישנם בישראל זו למעלה מזו והבן :

עוד נתכוין במאמר **הדבקים בה' אלהיכם** על דרך אומרם ז"ל (זוהר ח"ג רל"ח) כי העושה מצוה שורה שם הוי"ה על האבר שבו עושה המצוה, ואמרו כי מצות עשה הם רמוזים בשם הוי"ה ומצות לא תעשה רמוזים בשם אלהים, והוא אומרו כאן **ואתם הדבקים** על ידי קיום מצות עשה ולא תעשה בבי שמות אלו שם הוי"ה ואלהים כאומר בה' אלהיכם :

עוד ירצה על זה הדרך כשאתם דבקים בה' פירוש שלבכם חפץ בו ובמצותיו בזה הוא נקרא אלהיכם ביחוד, על דרך מה שאמרו ז"ל (לקוט ס"פ נח) בפסוק יושב תהלות ישראל שלא נתרצה ה' בכל מהלל צבא השמים עד שאמרו בתהלותיו ברוך ה' אלהי ישראל כי לא בחר שתתייחד אלהותו אלא על ישראל, ולזה תמצא שאין מתברך ולא מתהלל באלהי שמים ולא באלהי הארץ ולא באלהי מלאכים אלא אלהי ישראל:

חיים כלכם היום. נמשכת למעלה ולמטה, נמשכת למעלה על זה הדרך אלהיכם חיים כי ה' נקרא (לקמן ה' כ"ג) אלהים חיים, ונמשכת למטה ג"כ חיים כלכם, והכוונה בשיעור הדיבור על זה הדרך להעיר שהחיים נמשכים להם ממקור החיים, והכוונה בזה שזולת זה לא יקרא חיים הגם שיתנועע ויאכל וכו' שהרשעים בחייהם קרוים מתים (ברכות יח:). לצד שמקורם מקור המיתה, וזה הוא החידוש שמחדש להם משה במאמר זה שמודיעם שהם חיים ממקור החיים:

ושיעור כוונת דברי משה הוא בבי' דרכים, א' הוא על זה הדרך מצד שאתם דבקים בה' אלהיכם חיים אתם חיים כמו שכתבנו בסמוך, ב' על זה הדרך טעם שזכיתם להדבק בה' אלהיכם לפי שאתם חיים פירוש צדיקים שנשמרתם ממשטעמי הרשע שהם בחינת המות ובחרת בחיים ולשניהם נתכוין הכתוב:

ואומר כלכם נתכוין לכללות הפרטי וכללות הכללי על זה הדרך, כללות הפרטי שכל אחד מהם הי' כלו חי בלא אבר גרוע על דרך מה שדרשו בחולין (ובחים קטז). בפסוק מכל החי הבא בהמה שחייה ראשי אבריה ואין בה מום, כמו כן מה שלפנינו היו כולם תמימים בלא מום, וכן אמרו רבותינו ז"ל (מכילתא) שכל שעמדו על הר סיני לא היו בהם סומין דכתיב וכל העם רואים וגוי ולא וכו' ע"כ, הא למדת שלא היו בהם מומין ועמדו בחזקתם, ונתכוין בין על מומי הגוף בין על מומי הנפש, וכבר העירותי שמום שבגוף יגיד על פגם הנפש כי אין מום שאין דמיונו בנפש ואשר על כן פסלו ה' לבעל מום מעל המזבח, ועיין בדברי הזוהר (ח"ג ד'), כללות הכללי שלא היה בהם אחד שאינו הגון שלא יקרא חי אלא כולם צדיקים, ואמרו **היום** לא החליט מאמר היותם חיים כולם אלא היום כי מי יאמר אשר יהיה למחר מצד מעשיהם שאדם בחירי הוא ואין אמונה בו עד יום לכתו לארץ החיים:

[י] ואשמעם את דברי וגו' ליראה אותי כל הימים. יתבאר על דרך אומרם ז"ל (שבת קמו.) ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, ופירשתי בפרשת יתרו שפסיקת זוהמתן היתה מאמצעות גבורות דברי אלהים עד שיצתה נשמתם וזהו הסרת זוהמה מהם, והוא מאמר **ואשמיעם את דברי** פירוש עשרת הדברות שבאו בגבורות דכתיב (שמות כ"א) וידבר אלהים את כל הדברים, וטעם שעשיתי זה **ליראה אותי כל הימים** באמצעות הפסק זוהמתן מהם שהוא המונע את האדם מלירא את ה', וזה סיבה שישראל לא מרו את כבודם וסבלו כמה צרות ימים רבים אין

מספר ועל משמרת יראת ה' עומדים כי פסקה זוהמתן וטבע נפשם ליראה את ה', כי כל שאין זוהמא מבדלת בינו לבין ה' מטבעו לירא ה' הנכבד ב"ה:

יב **קול דברים אתם שומעים**. אומרו **קול דברים**, יתבאר על פי דבריהם ז"ל (שהש"ר פי ישקני) שאמרו שכל דיבור שהיה יוצא מפי ה' היה נוצר ממנו מלאך והיה עומד על האדם ואומר לו אתה מקבלני וכו' והיה מחבקו וכו' ע"כ, וכפי זה יתבאר הכתוב על נכון **קול דברים** פירוש הדברים אשר דבר ה' שהיו נבראים מהם מלאכים קול אותם מלאכים שנקראים דברים אתם שומעים, ועיין מה שכתבתי בפרשת יתרו שלא שמעו ישראל מפי הגבורה אלא אנכי וגו' ולא יהיה לך וגו' אבל השמנה דברות הגם שיצאו כאחד יחד עשרת הדברות לא יכלו לסבול לשמוע אלא ב' והח' עמדו המלאכים שנחצבו מקולו יתברך בהם עד שחזרה נשמתם וחזרו ושמעו מפי המלאכים שהם הדברים עצמן והיתה כל מצוה ומצוה שהוא מלאך ומלאך עומד על האדם ואומר לו אתה מקבלני וכו':

ותמונה אינכם רואים וגו'. קשה איך יוצדק לאמר על התמונה **זולתי קול** שהיא השמיעה, ולפי מה שכתבתי בפסוק שלפני זה שהמלאך שהוא הדיבור עצמו היה מדבר עם כל אחד והיו ישראל רואים אותו, וכן תמצא שאמרו רבותינו ז"ל (מכילתא) בפסוק וכל העם רואים את הקולות, ומעתה חש משה שיחשבו ח"ו כי זה הוא אלהי ישראל אשר ראו עיניהם, לזה אמר **ותמונה אינכם רואים זולתי קול** פירוש לבד הקול הוא שהייתם רואים תמונתו שהיה מדבר עמכם ואומר אתה מקבלני וכו':

כא **וה' התאנף וגו' לבלתי וגו' ולבלתי וגו'**. חזר לומר עוד מאמר זה ולא הספיק מה שאמר בפרשת דברים דכתיב (א' ל"ז) גם בי התאנף וגו', גם כפל לוי **לבלתי** ב' פעמים, לומר גזירה אחרת שנגזרה עליו מלבד שימות במדבר עוד גזר עליו שלא יעלו עצמותיו להקבר בארץ כדרך שעשה הוא לעצמות יוסף וכדרך שעשו כל ישראל לשאר השבטים (ירושלמי סוטה פ"א ה"ט), והוא אומרו **לבלתי עברי** פירוש בחיים **ולבלתי בא** פירוש לאחר מיתה אל הארץ הטובה, והוא מה שאמר עוד בסמוך **אנכי מת וגו' אינני עובר את הירדן** פירוש בין קודם מיתה בין לאחר מיתה, וגמר אומר כנגד ישראל **אתם עוברים** ולא לאחר מיתה לבד אלא אפילו בחיים והוא אומרו **וירשתם וגו'**, ודיבר בדרך לא זו אף זו. ואמרו **על דבריכם** כאומרים ז"ל (דכ"ר ב') משל למי שנאבדו לו מעות ופיזר ביניהם דינר זהב וכו', כמו כן עת שיעמוד משה יעמדו עמו כל דור המדבר הוא הוציאם ממצרים הוא יוציאם מהמדבר ויביאם לעולם הבא לעתיד לבא עם הצדיקים ע"כ, והוא אומרו על דבריכם שזולת טעם סיבתם להביאם לעולם הבא לא היה נשבע לבל יכנסו עצמותיו של משה לארץ הטובה:

כט **ובקשתם וגו' בכל לבבך וגו' בצר לך וגו'**. ב' כתובים הבאים אלו צריכין ביאור דע כי יש ב' הדרגות תשובה, יש תשובה שישראל עושים מעצמן שיכירו חיובם עם הבורא ויכופו יצרם, ויש תשובה שעושים על

ידי יסורין אשר יצר להם האויב ויצעקו מכאב לב, וכנגד ב' הדרגות דיבר משה אל כל ישראל, כנגד העושה תשובה הגם שלא שמע קול נוגש אמר **ובקשתם משם את ה' אלהיך** שיתעוררו הלבבות לחיבת אלהיהם, ומצאת, והגם שיש בידך עבירות חמורות כאמור בסמוך ועבדתם שם אלהים אחרים וגו' אף על פי כן פטורים אתם מהיסורין ודי לכם התשובה, והטעם כי תדרשנו בכל לבבך שתשובה כזו היא תשובה שלימה בכל לב ובכל נפש:

וכנגד תשובה הבאה מצד היסורין אמר **בצר לך ומצאוך וגו' ושבתי וגו'** פירוש מחמת היסורין אשר יצר לך אויבך, וכאן לא הזכיר בכל לבבך וגו' כי באמצעות היסורין הוא שב, ומה שחסר לשבים מחמת יסורין בבחינה הדרגת התשובה משלימין אותו בבחינת היסורין עצמן שעברו עליהם כי היסורין ממרקין העונות ומטהרין את הנפש, ומה שחסר לכת הראשונה מצד שלא עברו עליהם יסורין משלימין אותו בבחינת מעלת התשובה, וכפי זה מאמר **בצר לך נמשך עם מה שלפניו וזה שיעורו ובקשתם וגומר ומצאת והטעם כי תדרשנו וגו' או בצר לך וגו' ושבתי** הגם שלא תהיה בכל לבבך וגו', ונתן הכתוב טעם לקבלת ה' תשובה שלימה לבדה בלא יסורין או תשובה שאינה שלימה על ידי יסורין כי אל רחום ה' אלהיך:

עוד יתבארו הכתובים על זה הדרך **ובקשתם משם** פירוש וכשתהיו בין האומות שם תבקשוהו ותתפללו אליו לדברים הצריכים לכם לחיותכם, ואינו מדבר בבקשת הגאולה, **ומצאת** שימצא לכם שאם לא כן יאבדו ב"מ, ואמר לשון יחיד לומר שלא לכולם ימצא כשיקראוהו בארץ העמים אלא ליחידי סגולה, והטעם כי **תדרשנו** וגו' פירוש צריך מבקש ה' התעצמות גדול ואולי ישיגו הבקשה בסדר זה יחידי עם:

ואומרו בצר לך כתוב זה מדבר בהבטחת הגאולה כי בצר לעם ישראל שהוא זמן הגלות עוד לו שימצאוהו כל הדברים האלה האמורים בסמוך שהם השמדה מן האדמה והפצה בין האומות והמעטה שישארו מתי מספר זה יהיה באחרית הימים והם חבלי משיח, ולא יהיה להם כל הצרות בתמידות בזמנים ארוכים אלא באחרית הימים, ומבטיחם שיעורר ה' לבבם אז לשוב בתשובה, והוא אומרו **ושבתי עד ה'**, ונתן טעם להבטחה זו כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך וגו' ויחזק לבך לשוב וגו':

ואולי שזו היא טענת מיכאל לפני ה' שהביא בזוהר חדש (דף ל"ו) שהרי באו אחרית הימים ומצאו אותם כל הדברים ולמה לא יעורר ה' לבם לשוב, ופירשתי המאמר במקום אחר, ועינינו לה' צופיות לפתוח אוצר רוח טהרה לפקוח עינים עורות ולהטות לבבות עם ה' להכיר נעימות עריבות ידידותו:

[לוי] מן השמים וגו'. כוונת הכתוב הוא, לפי מה שפירשתי בפרשת יתרו בפסוק **וידבר אלהים (כ"א א')** והעירותי עליו למעלה בפסוק **(י"ב)** ותמונה אינכם רואים וגו' יתישב על נכון, כי עשרת הדברים באו להם בב' הדרגות

על זה הדרך, ב' דברות שהם אנכי ולא יהיה לך הגיעו הדברים לישראל מה' להם בכח הדברים ובתגבורתם, וכנגדם אמר **מן השמים השמיעך את קולו**, והטעם **ליסרך** פירוש למרק זוהמתך זה היה סיבה להעברת מהם כל זוהמא כמו שכתבנו כמה פעמים, וח' דברות תשלום העשרה שמעו אותם מהדברים עצמן שיצאו מהאדון ברוך הוא, וכנגדם אמר **ועל הארץ הראך את אשו** הוא ראיית הקולות שהם להבות אש שנחצבו בדבר ה', וראו אותם ישראל דכתיב (יתרו כ' ט"ו) וכל העם רואים את הקולות, וכמו שפירוש בפסוק (י"ב) ותמונה וגו', ואומרו **ודבריו שמעת מתוך האש** לדברינו יבא על נכון כי הח' דברות שמעו אותם מתוך האש האמורה שהוא מלאך אש לוחט וכמו שפירשתי בפסוק (י"ב) ותמונה :

[לט] וידעת היום. צריך לדעת מה ידיעת יום מימים מה ישיב אל לבו, ואולי שנתכוון להערות הצריכין להכניע היצר השוכן בלב האדם :

א') על דרך אומרם ז"ל (ברכות ה'). אם פגע בך מנוול זה וכו' ואם לאו יזכור לו יום המיתה ובזה יהיה נכנע לבבו, והוא אומר **וידעת** יתן בדעתו היום הידוע שהוא יום המיתה ובזה **והשבות אל לבבך** להשיבו אל דרך הטוב והישר, ודקדק לומר **לבבך** ל' רבים לרמוז לבי יצרים יצר הטוב ויצר הרע :

ב') על דרך אומרם ז"ל (סוכה נ"ב). שלעתיד לבא יביא הקב"ה את השטן ושוחטו לעיני כל ישראל, וצוה משה שיתן האדם בידיעתו היום ההוא הגדול שבו ישלוף ה' חרבו וישחט ס"מ הרשע ובזה ישיב אל לבבו לדרך הישר כי יכנע השטן לפניו :

ג') עוד ירצה שיזכור לו היום הגדול שהוא יום הדין מה יעשה כי יקום אל וכו' יפקוד מה ישיבנו וכמה תגדל חרפתו לפני קהל ועדה עליונים ותחתונים ובזה והשבות וגו' :

ד') על דרך אומרם ז"ל (בי"ב פ"ד). למה החמה בבוקר פניה אדומים וכו' לפי שעוברת על פתחה של גיהנם וכו', והוא אומר **וידעת** תן לבך לדעת מעשה היום ותראה הכרה בשמש כי יש דין לעוברי רצונו ובזה תשיב אל לבבך וגו' :

ה') על דרך אומרם אנשי אמת שונים בש"ע כי בחינת הקדושה תקרא יום ובחינת הזרות תקרא לילה ועל ידי מעשה אדם יכחד מבחינת יום ויהיה חלקו במדת לילה, ולזה התפלל דוד ואמר מפחד בלילות, והוא אומר **וידעת היום** פירוש השתדל לדעת מדה זו שנקראת היום ובזה אתה מעצמך תטה לבבך לדרך הנכון :

ו') על דרך אומרם ז"ל בספר הזוהר (ח"ג קעח). וז"ל מאן אינון מארי חושבנא אינון דבכל לילה עכדין חושבנא בנפשיהו במה דעבדין בההוא יומא ומתקנין ארחייהו וכו' ע"כ, והנה אם האדם עושה כדבר הזה דבר יום ביומו ירגיש במעשיו הרעים וישוב על השגגות ויתודה על העבר,

וזולת זה לצד מיעוט הרגשתו בהם יתמיד עשות כהם וגדולים מהם וגם כי ישוב לא יזכור את אשר עברוהו להתוודות עליהם, ולזה צוה משה במאמר **וידעת היום** פירוש שבכל יום ידע מעשהו של אותו יום והוא דרך מארי דחושבנא ובוזה **והשבות אל לבבך** שלא יתמיד בהם ואין צריך לומר שלא יוסיף להרע:

ז' על דרך אומרם בספר הזוהר (ח"א רלג:) כי יום שהנפש באה מעולם העליון משביעה ה' על התורה ומתרה בה בעונשין מרובין וביעודים מרובים אם תטיב ועיין בספר הזוהר, וכנגד יום זה אמר **וידעת היום** פירוש היום שנסע שיזכור יום נסיעת נפשו מעולם העליון בכמה התראות, וזה ישיב אל לבו וכו':

ח' על דרך אומרם ז"ל (חגיגה י"ב:) כי עולם הזה יקרא לילה ועולם העליון יקרא יום, והנה לצד שיראה האדם דברים מנוגדי בעה"ז צדיק ורע לו רשע וטוב לו לאין חקר יטהו לבבו מבחור בטוב הנצחי ויראהו הרשעים בעולם הזה שמסריחין ומרויחין ויאמר אליו הלא תראה כי טוב הוא, לזה אמר **וידעת היום** שהוא עולם המתיחס אליו יום **והשבות אל לבבך** תשובה ניצחת כי ה' בוחר הקיום לידידיו ומשלם לשונאיו וכו':

ט' על דרך אומרם ז"ל (שבת פ"ח.) בפסוק (בראשית א' ל"א) ויהי ערב וגו' יום הששי, שהתנה ה' עם מעשה בראשית על יום מתן תורה וכו', והוא מה שרמז באומרו **וידעת היום** פירוש היום הנכבד שנגלה על הר סיני מה נורא מעשיו ושעליו בא התנאי עם העולם ובוזה תשיב לבבך לדרך התורה, ולדרך זה או' כי ה' הוא האלהים נמשך עם מה שלמעלה והשבות אל לבבך שעל ידי היום ההוא הוכר לכל העולם כי אין אלהים זולתו בשמים וגו' ועל הארץ, וכאומרים ז"ל (מכילתא פי אנכי ה') בפסוק (ישעיה מ"ח) לא מראש בסתר דברתי:

י' יתבאר על דרך אומרם ז"ל (שמו"ד פי כ"ה) שקול שבת כנגד כל התורה כולה, והנה לפי שיבא היצר ויאמר לאדם מה כחך כי תיחל לקיים כל התורה כלה שהיא שלימות האדם, ומה גם אדם שעברוהו רעות רבות ירחיקהו היצר מה תוכל לתקן את אשר פעלו ידיך מהרעות, לזה אמר משה **וידעת היום** אותו שכתוב בו היום שהוא השבת דכתיב (שמות ט"ז כ"ה) כי שבת היום תן דעתך עליו ובו תשיב אל לבבך כי הוא שקול כנגד כל התורה, וזה יועיל לסתור ב' טענות בין לתקן מה שעברוהו מהמרדדים בין להשלמת הנפש, שעל ידי שמירתו הרי הוא כאלו קיים תרי"ג מצות:

[מ] נותן לך כל הימים. פירוש לפי שאמר להם למען תאריך ימים על האדמה חש משה שיאמרו שהכונה היא שעל ידי מעשיהם הוא שה' מאריך ימיהם על האדמה, וממוצא דבר אתה למד שהגביל ה' ימי נתינת הארץ כדרך שהגביל חיי האדם דכתיב (איוב י"ד) אם חרוצים ימיו והבטיחם להאריך ימיהם כשילכו בדרך ישר, לזה גמר אומר וביאר **אשר** ה' **אלהיך נותן לך כל הימים** פירוש כי מתנת ה' היא לעולמי עד לא לזמן

מוגבל, ומעתה אומרו **ולמען תאריך ימים** פירוש שלא ימותו בה בקצרות שנים על דרך אומרו (עקב י"א כ"א) למען ירבו ימיכם וגו', ואומרו **כל הימים** היא העמדת הארץ ביד ישראל:

[מו] אשר הכה משה וגו' **בצאתם ממצרים**. קשה והלא בשנת הארבעים הכה משה ארץ סיחון, ואולי שנתכוין לומר כי מעת יציאתם ממצרים היה מוכן לפנייהם להכותו שאם לא היה מעשה המרגלים היו מכים אותו בשנה שניה לצאתם מארץ מצרים:

עוד נתכוין לומר כי מעת שיצאו ישראל ממצרים אימות מות נפלו עליו מהם והיה מוכה ועומד על דרך אומרים ז"ל (ב"ר פרק פ') שמסורת בידם וכו', ולזה סמך מאמר **בצאתם** למאמר ההכאה ואחר כך אמר ויירשו את ארצו להעירך כדברינו:

דברים פרק-ה

[א] ויקרא משה. אולי לפי שירשו כל הארצות ההם היו ישראל מפוזרים בכל המקומות ההם לזה הוצרך לקרות לכלן, או אפשר שעד עתה היה מדבר עם האנשים וכשרצה לומר עשרת הדברות קרא גם לנשים והטף כמעמד הר סיני כאומרו כל ישראל:

[ב] ה' אלהינו כרת וגו'. הנה לא ביאר משה מה ברית הוא זה אם ברית שכרתו ישראל לקיים תורת ה' דכתיב (שמות כ"ד) הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים, או ברית שכרת ה' לישראל שלא יחליפם באומה אחרת דכתיב (שמות ל"ד) הנה אנכי כורת ברית נגד כל עמך וגו' ופירשו ז"ל שכרת להם ברית על זאת שלא תשרה שכינתו על האומות, והדעת מכרעת שעל ברית זה הוא אומר, והוא מה שרמז באומרו ה' אלהינו כרת עמנו פירוש על שיהיה אלהינו ולא לזולתינו כרת עמנו ברית ועליו חוזר מאמר הברית הזאת שאמר אח"כ, וכפ"ז כוונת המאמר לשבח ישראל המושג מה' להם, ועיין בפ' שא ח"ז:

[ג] לא את אבותינו כרת וגו'. רש"י פירוש בלבד, וקשה אם לזה נתכוין הכתוב לא היה צריך לומר שכבר אמר כרת עמנו, ולפי מה שפירשתי בפסוק ה' אלהינו וגו' שחוזר לברית שלא ישרה שכינתו על האומות יתבאר על זה הדרך, **לא את אבותינו כרת** הברית כל עיקר שלא מצינו שנשבע להאבות שלא ישרה שכינתו על אומה אחרת, וכפי זה לא הספיק במאמר כרת עמנו שיכול להתפרש גם עמהם ואינו לשלול האבות, לזה

חזר לומר לא את אבותינו, והכונה בזה שזכו ישראל דברים שלא הובטחו בהם האבות :

כלנו חיים. קשה והלא כל אותן שכרת ה' עמהם הברית אינם חיים שמתו במדבר, גם לא כל אותם שעמהם היה מדבר היו אז שהרי נולדו כמה וכמה בל"ח שנה שנתעכבו במדבר, ויש ליישב שאמר על החלק אלא שהדבר דחוק, עוד מה בא ללמדנו בתיבת **כלנו חיים** אין בה חידוש, ואולי יש לומר שנתכוון לומר שכלם נשארו חיים הגם שדבר ה' עמהם פנים בפנים וגוי מתוך האש ולא מת א' מהם, והוא מה שאמרו לבסוף מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי, וכפי זה מאמר כלנו חיים נמשך עם מה שלאחריו ולא עם מה שלפניו :

{ה} **אנכי וגו'**. פירוש חלק דבר ה' עמכם פנים בפנים וחלק שהוא לבד מעשרת הדברים דברתי אני בשליחות, וטעם שלא דבר ה' עמכם הכל פנים בפנים כי יראתם וגו' :

ולא עליתם בהר לאמר. פירוש ואסר לכם ה' עלות בהר בשביל לאמר אנכי ה' וגו' :

{יב} **שמור את יום וגו'**. רבותינו ז"ל אמרו (ר"ה כ"ז). זכור ושמור בדיבור א' נאמרו, ולדבריהם אפשר לו' כי אומרו **כאשר צוך** להעירם על שמור שנצטוו גם עליה מפי ה' יום המעמד, והכוונה בשמור אמרו ז"ל (מכילתא פסוק זכור) לשמור מלאחריו, ויש לדעת למה לא נאמרה שם שמור עם זכור, ואולי שנתכוון להפרידם לבל יחשבו שמאמר שמור הוא על זמן שבא עליו מאמר זכור שהוא מלפניו על זה הדרך שיזכור לשמור השבת, ובמה שהפרידם העיר שהם ב' מצות אחת בהכנסה ואחת ביציאה, ואולי כי לעולם לא אמר ה' אלא זכור אלא שאחת נשמעת מחברתה למביני דעת, וכשאמר ה' זכור נתכוון שיזכור בנתינת דעת עליו לבל יהיה לו שגיון בו וממוצא דבר אתה למד שגם על לאחריו הוא מצוה, והוא מה שפירוש משה במה שאמר שמור שגם הוא נכללת בזכור, וזה כתבתי בדרך אפשר :

{טו} **וזכרת וגו'**. הם דברי משה, והכוונה כי יום השבת יש בו גם כן הערה לאדם לזכור יציאת מצרים, כשהוא שובת בלא שעבוד ירגיש כי ה' הוא המניח לעמו מכל צריהם ויתן לבו לקבל גזירות המוציא מעבדות, ורבותינו ז"ל אמרו (פסחים קי"ז): מכאן שצריך להזכיר בקידוש היום יציאת מצרים :

ואם תאמר למה השמיט טעם השבת שאמר ה' בדברות ראשונו' שהוא כי ששת ימים וגו', טעם זה הוא טעם המצוה מעיקרא לא טעם החיוב ומשה אמר טעם חיוב אמונת טעם המצוה, על פי מה שאמרו רבותינו ז"ל וכתבנוהו במקום אחר כי יציאת מצרים גלתה אמונת בריאת העולם (ש"ר י"ב) והוא מה שרשם באומרו **וזכרת וגו' ויוציאך וגו' ביד חזקה ובזרוע**

נטויה ושם ראית כי הוא אדון הכל ובזה יתאמת לך טעם האמור בדברות ראשונות כי ששת ימים וגו' :

יט את הדברים וגו'. ולא אמר כל, כי יש מהדברים האמורים שלא דברם ה' כגון מאמר כאשר צוך גם מאמר וזכרת :

כד ושמענו ועשינו. אומרו **ושמענו**, לפי שהם אמרו למשה להשיב לה' על מאמר בעבור ישמע העם בדברי עמך (שמות י"ט ט"ו) שרצונם לשמוע מפי ה' ולא מפי תלמיד, לזה עתה חזרו ואמרו סתירה לדבריהם הראשונים ושמענו וגו', ואומרו **ועשינו**, קיימו וקבלו היהודים לעשות כל דבריו כאלו שמעו מפי השכינה :

כה הטיבו כל אשר דברו. פירוש שקבלו על עצמם לעשות דברי הנביא ולהצדיקו, ועל זה גמר אומר מי יתן והיה וגו', ואמרו ז"ל (ע"ז ה') ששגג משה שלא אמר לו תן אתה שאלו היה אומר כן לא היו מהרהרין אחר משה, לא בשלוח מרגלים ולא במחלוקת קרח :

כו ליראה אותי ולשמור וגו'. טעם שלא סמך לכלול השמירה בכלל מאמר ליראה, אולי כי לפי שמצד היראה יצא פרט א' רע שזה היה סיבה שעשו ישראל את העגל כשראו כי בושש משה נפל עליהם אימתה ופחד כיון שאין משה שיהיה שליח לדבר עמהם ישוב ה' לדבר עמהם כבראשונה, לזה מהרו לעשות העגל לחושבם שיהיה לאמצעי וידבר אליהם את דברי ה', ותמצא שאמרו ז"ל (תנחומא פ' תשא) שהעגל היה מדבר ממש וטעו בו לאמצעי, לזה דקדק ה' במאמרו ואמר **ליראה אותי ולשמור** מצותי שתהיה היראה להם גם כן לשמור ולא ישגו בהם מצד היראה ה' :

למען ייטב וגו'. פירוש כי אומרו מי יתן וגו' לא לצד המועיל לאומרו אלא לאהבת הטוב להנאמר עליו :

כז ואתה פה וגו'. פירוש לפי שלא עשו ישראל למשה שליח לקבל פקודי ה' עד עתה, לזה ה' גמר בעדם וקבעו לשליח ואמר לו ואתה פה וגו' **ואדברה אליך את כל המצוה וגו'**, ואולי שנתכוין לומר שבהגיע המצוה מה' למשה כאילו נתקבלה לישראל שהרי עשאוהו שליח וכדין שליח האשה לקבל קדושיה שכיון שקבלם השליח כאילו באו ליד האשה כי ידו כידה, כמו כן כשיקבל משה המצוה כאילו קבלוהו ישראל, והוא אומרו **ואדברה אליך** ובהגיע הדבר אליך אתה תודיע להם ועשו אותה, והוא אומרו תלמדם ועשו :

ל בכל הדרך וגו' למען תחיון וטוב לכם והארכתם וגו'. פירוש תחיון אריכות ימים בעולם הזה, ואומרו **וטוב לכם** טובת עולם הבא, ואומרו **והארכתם** וגו' שלא יגלו ישראל מעל הארץ לעולם, ולסברת רבי יעקב (קידושין ל"ט:) שאמר שכר מצוה בעולם הזה ליכא, נראה שיודה ר' יעקב במי שהוא צדיק גמור ושמר כל התורה שיזכה גם בעולם הזה, ולא אמר

ר' יעקב אלא באדם שרובו זכיות, וכן תמצא שאמרו שם בקידושין כשהקשה מאותה ברייתא שאמרה כל מי שרובו זכיות מריעין לו וכו' והעמיד בש"ס כרבי יעקב:

וממנה יש לנו לדון ממה שאמר כל מי שרובו זכיות הא למדת דוקא מי שיש בידו עבירות אלא שרבו זכיותיו הוא שאומד עליו מריעין לו וכו' אבל מי שכולו זכיות יודה כי יטיב לו ה' גם בעולם הזה, והוא מה שאומר **בכל הדרך אשר צוה וגו' דקדק לומר בכל** להעיר שמדבר במי ששומר הכל ולאיש כזה ישנו בעולם הבא כאומרו למען תחיון וטוב וגו', גם ישנו בעולם הזה והוא אומרו **והארכתם ימים בארץ אשר תירשון** ולא אמר **והארכתם ימים** סתם שנפרש שנתכוין לעולם שכלו ארוך:

דברים פרק-ו

[ד] **שמע ישראל ה' אלהינו וגו'.** טעם כפל ה' ב' פעמים ולא הספיק לומר על זה הדרך ה' אלהינו אחד, נתכוון לב' הדרגות שיש לה', האחד שהוא אלהינו, והב' שהוא אחד, והכוונה בזה כי אנו מקבלין אלהותו יתברך עלינו למה שממנו הגם שאילו היה במציאות שהיו אלהות הרבה אין אנו בוחרים אלא בשם זה הוי"ה הוא אלהינו, ובזה נכלל כמה פרטים, א' אהבת הטוב, אהבת המועיל, אהבת הערב, ועוד לו שהוא אחד ואין זולתו אלוה בעולם וטעם זה גם כן יספיק להתחייב להשתעבד לו ולמצותיו הגם שהיה במציאות שלא היו הטעמים שמצדס בחרנוהו לאלוה:

נמצינו אומרים שבאחד מב' הטעמים יספיק להשתעבד למאמריו ולמצותיו, אשר על כן אמר ה' **אלהינו ה' אחד** בב' חלוקות שכל א' כדאי לעצמו, ואם היה אומר הכתוב ה' אלהינו אחד היה שנשמע כי מה שהם מקבלין אלהותו עליהם הוא להיותו אחד ואין עוד מלבדו, יתחייב העבד לעבוד את רבו ואין מנוס ממנו לרצונו ושלא לרצונו, ולא כן אנו עם אלהינו שאנו חפצים באלהותו אהבת הטוב במה שהוא טוב נוסף על היותו אחד ומיוחד:

[ה] **ואהבת.** אמר בתוספת וא"ו, לומר מלבד מצות שמע ישראל שהוא קבלת עול מלכות שמים היא מצות אהבת ה'. עוד ירצה להעיר להקודם לאהבה על דרך אומרם ז"ל (זוהר ח"ג נ"ח) אין אדם משיג גדר האהבה עד שתקדים בו היראה, והוא אומרו **ואהבת** מלבד גדר היראה, ואמרו **את** ה' פירוש על ידי האהבה אדם מתדבק בה' והוא אומרו את ה':

עוד ירצה שעל ידי אהבת ה' ישיג מדרגה זו שיהיה ה' מיחד שמו עליו ביחוד כדרך אומרו (בראשית כ"ח י"ג) אלהי אברהם אלהי יצחק, ופירוש שכל אחד ראוי בפני עצמו שיתיחד שם אלהותו עליו, ותמצא שאברהם ביאר בו הכתוב שהיה אהוב דכתיב (ישעי' מ"א) זרע אברהם אוהבי, וכמו כן רמז הכתוב כאן שכל שאהוב ה' יקרא ה' אלוהו ביחוד, ותיבת ה' נמשכת לפניו ולאחריה:

עוד ירצה לעורר לב איש ישראל לאהבת ה' על דרך אומרם ז"ל (ילקוט ס"פ נח) בפסוק יושב תהלות ישראל שלא בחר ה' מכל התהלות זולת כשהללוהו ואמרו לפניו ברוך ה' אלהי ישראל אז ישב על כסא מלכות עולם, והוא אומרו **ואהבת את ה'** לטעם זה שלא בחר להיות אלא אלהיך, ובהעיר האדם לבו לפרטיי כאלו תתנתק נפשו ותתר ממקומה בהתעוררות נפלא ורם באהבת הנאהב יתעלה רום תפארת כבודו:

עוד אולי שנתכוון לעורר לב האדם בגי' מיני אהבה שישנם בהכרה לנבראים, והם אהבת הטוב, אהבת הערב, אהבת המועיל, לזה בא דבר ה' לשלשתם, **ואהבת את ה'** בשם זה העיר הלב לבחינת אהבת הטוב במה שהוא טוב הרמוז בשם כאומרו (תהלים קמ"ה) טוב ה' לכל, גם בחשק הערב בסוד (תהלים ל"ד) טעמו וראו כי טוב ה', כי כל הנפש אשר יוכיח שם זה למולה אין עריבות בכל הנבראים שיכנס אליו בערך הנשתוו, וזה לך האות אומרו (שה"ש ה') נפשי יצאה בדברו, גם תשכיל בפסוק (במדבר ל"ג), ע"פ ה', כי תתנתק הנפש מהגוף ולא תרגיש בפרידה להפלת הרגש הערב מהטוב, הרי שמענו אהבת הטוב ואהבת הערב מתיבת ה', ואהבת המועיל רמזה באומרו אלהיך על דרך אומרו (תהלים כ"ב) יושב תהלות כמ"ש בסמוך, ובזה נכלל גם כן אהבת המועיל כי בזה הרווחנו עולם ומלואו כמאמר שלמה (קהלת י"ב) כי זה כל האדם כל העולם כלו לא נברא אלא לצוות לזה (שבת ל:):

בכל לבבך ובכל וגו'. רבותינו ז"ל אמרו (ספרי) בזה מה שאמרו יעויין שם דבריהם, ונראה שנתכוון ה' במאמר זה להסיר טינא מלב אוהביו, והוא שאמרו רבותינו ז"ל (מוע"ק כ"ח). בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא ע"כ, והנה גי' דברים אלו הם כללות חשק האדם וחפצו בעולם, החיים, והבנים, והמזונות, והחסר אחד מהנה ב"מ יקרא מת, ושלשתם אינם תלויים להשיגם באמצעות עבודת ה' ואהבתו, וזה יסובב ההרחקה מאוהבי ה', ומה גם בהתקבץ להאוהב שנים מהם חוסר הבנים והעוני יתחמץ לבבו בקרבו, והגם שיתחזק עם לבבו לבבו לא ישמע לו כי המורגש אליו ירחיקנו משמוע לאהוב:

לזה בא דבר ה' וצוה לו על הדבר הזה שיעריך אהבת ה' בלבו בגי' דברים הגם שיטלם ממנו, כנגד הבנים אמר **בכל לבבך** על דרך אומרו (בראשית כ"ב ב) את בנך וגו' אשר אהבת וגומר והאהבה כזו היא אהבה הממלאת לב אדם וחשקו, וכנגד חיי אמר **ובכל נפשך**, וכנגד מזוני אמר **ובכל מאודך**, שיעריך בדעתו שלשתם יחד בה', כי הוא טוב לישראל מעשרה בנים,

ושלחן גבוה עליון הוא מאוד כמאמר התנא (אבות פ"ו) ששולחנך גדול משולחנם, והחיים ממנו תוצאות חיים, ואף כי אחרי מות הצדיק יקרא חי כאומרו (ש"ב כ"ג) ובניהו בן יהוידע בן איש חי הרי שאפילו אחר מיתה יקרא חי (ברכות י"ח):

או יאמר על זה הדרך כי בא הכתוב לשער שיעור האהבה שמחויב כל איש ישראל לאהוב הבורא, ואמר שהוא בשיעור ההרגש אשר יבא בלב האדם בעת אשר תשיג ידו לגי דברים כא', כמו שתאמר אדם שהיה חשוך בנים ועני ונטה למות ובא נביא בדבר ה' ובשרו כי יקום מחליו גם אמר אליו הנה אשתך הרה ויולדת בן וכי ריוח גדול נזדמן לו להעשיר בהם, אדם כזה מה מאוד יפליא אהבת האדון באין שיעור ותהיה האהבה מורגשת בלבו בחשק מופלא על אשר הטיב עמו כמה מעלות טובות, כמו כן יצו ה' על כל איש ישראל עשות באהבתו תמיד, והוא אומרו **ואהבת את ה' וגו' בכל לבבך** פירוש כאילו נתן לך כל מחסורך בכל לבבך שהם הבנים, ודקדק לו' בכל להעיר דמיון המשל שהוא חסר מהבנים ויתנם ה' לו, וכמו כן **ובכל נפשך** שנתן לך נפשך אחר הגיעך לשערי מות, **ובכל מאודך** כאילו נתן לך כל ממונד שאתה חפץ ואמר כל להעיר דמיון המשל:

והנה המשכיל בענין חשק ה' כל זה דבר קל הוא בערך מה שהנפש חושקת בבורא, והמשלתי דבר זה לאדם גדול ומופלא בנכסים שרצה ללכת למקום רחוק לצד סכנת מקום שהיה בו ואסף כל נכסיו בקניית מרגליות גדולה באלף אלפי דינרי זהב ושם לדרך פעמיו לעיר רחוקה אשר שם נכון לבו בטוח בממונו והונו וקודם שהגיע לעיר אשר פנה בדעתו ללכת שמה כלתה צידתו ואין דינר בכיסו והיה מסתפק בדלות ובעוני גדול ושפלות רב כי אפס כסף, והנה זה האיש הגם שהוא מתהלך בדוחק וצער עם כל זה לבו שמח וכליותיו עליצים כי רב אונו והונו ויצא ממקום המסתכן ובא יבא ברנה נושא האבן גדולה יקרת הערך, כן הדבר הזה אדם שזכה בדביקותו יתברך ואהבתו ובו קבץ כל ממונו והונו ויבז בעיניו קנות דבר בעולם הזה לצד סכנת המקום נוסף על מיעוט שווי ולקח לו ה' לאלהים אין לך קניה בעולם כקנין זה למעלה מהאבן יקרה שבמשל כי מי ידמה לו ומי ישוה לו, ואדם כזה לו יהיה שיהיה דחוק ומצטער בימים מועטים אלה לו בעה"ז נכון לבו בטוח בה' אור עולם וישמח לבו ויגל כבודו, ובהגיע למחוז חפצו שהוא עולם הקיים והבטוח הנה שכרו אתו, ומעתה חיבת הקודש הוא היוצר ודבקותו בו הלא הוא בניו וחיינו וממונו וביתר שאת:

והיו הדברים וגו'. לפי מה שפירשתי בפסוק ואהבת את ה', ירצה לומר כי ישים הדברים האמורים רטייה על לבו בראות אחת מגי אלה, כי יראה חסרון הלחם לאיש צדיק, או חסרון החיים, או חסרון הבנים, ידע כי אין הדבר לצד חסרון ההשג מה שהשיג זולתו, אלא שדברים אלו חשובים כאין נגדו:

עוד ירצה ללמד בני ישראל דרך שיתקבלו הדברים אצלם לאהוב ה', כי האהבה אינה מעשה שיכריח האדם רצונו לעשות מצות המלך אלא הוא דבר שתלוי בלב וכל שהלב לא ירגיש דבר שיפעול בו החשק אינו אוהב הגם שיכריחנו בכל מין הכרת, לזה באה העצה מאל יועץ ואמר **והיו הדברים האלה וגו' על לבבך**, פירוש כשיתמיד שימת הדברים על לבו יולד בלבו חשק תאווה הרוחניות וירוחץ לבו לאהבת ה' בכל אשר ציוהו, ודבר זה אנחנו יתמי דיתמי אנו מרגישים כי רבה תאווה בלבנו וחשק אלהי עולם יותר מכל הון עולם וכבוד מלכות וכל ערב נרגש לנמבזה ונמם בערך חלק המועט המושג מהרגש הוית הדברים על לבנו אשרינו מה טוב חלקנו, וכבר העירותי בדברים אלו בכמה מקומות:

עוד נתכוון הכתוב לשלשה הדרגות שהם כולל גדרי האהבה, האחד כנגד ההרגש הוא חמדת הלב, וא' כנגד הצורך שהוא מזון המחיה את האדם, ואחד בגדר השיעור עד כמה צריך לצאת ידי חובת האהבה, כנגד גדר ההרגש אמר **בכל לבבך**, הנה הגם שיתאווה האדם לאכול או להון לא יהיה כל כך עוצם הערבות הגם שהנפש חפצה לאכול יכול אדם למשול ברוחו למנוע עצמו מהדבר בנקל, מה שאין כן כשנכנס בלבו חמדת הלב ויתאווה לאשה יפה ומה גם כי יתרבה חשקה בלבבו יפעיל בו ההרגש עד שאינו יכול למשול ברוחו להטות לבו ויכוף אותו לעשות מה שאין רצונו עשות, צא ולמד כמה נתעצם יוסף הצדיק לכוף חמדת הלב במעשה אשת פוטיפר ושכרו יגיד לו:

וכנגד גדר זה אמר הקב"ה **ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך** שישתדל להכניס אהבת ה' בלבבו וילהיבנו באהבתו עד גדר שישגי הרגש בלבו ככל שיעור שיכול הלב להרגיש בו, ולזה דקדק לומר **בכל**, לפי שהלב יחמוד בכל אשה וביותר בנאה וביותר בכלילת יופי וביותר במי שאין למעלה ממנה, וחייב הכתוב שתהיה הרגשת הלב באהבתו יתברך בגדר הגדול שאין למעלה ממנו, ודבר זה הוא דבר שהטועמו ידע מהותו וערבה לו טעימתו אין שיעור לה, ולפי שגדר זה מציאותו הוא על ידי התעוררות כדרך אומרים (במד"ד פ"ו) עין רואה ולב חומד, אבל זולת זה לא יתעורר הלב מעצמו לחמוד, לזה העיר ה' במאמר ב' בגדר הצורך ואמר **ובכל נפשך** שהם דברים שהנפש צריכה להם כגון אכילה ושתייה וכדומה שהאדם מתעורר מעצמו להם בלא אמצעות דבר, כמו כן תהיה אהבת ה', והוא אומרו **בכל נפשך** שמטבעו תהיה אהבת ה' כמאכל ומשקה, והנה שני הדרגות אלו ישנם בגדר המצטער והמתגדר, שהמאכל אחרי אוכלו ואחרי שתו יחדל ממנו החפץ בו, וכמו כן תאות לבו אחר גמר מעשה דרך גבר בעלמה (משלי ז') ישתנה הדבר אצלו עד אחר זמן, לזה בא דבר ה' בהדרגה ג' בגדר השיעור ואמר **ובכל מאדך** פירוש בכל ממון שאתה חפץ בו, וכשם שהממון אמר הכתוב (קהלת ה') אוהב כסף לא ישבע כסף, כי כשאדם מגיע לקנות קנין עצום אז יתעצם חפצו לחפוף בהוני הונות והולכת תאותו וגדלה, וכמו כן יצו ה' באהבתו שלא תשתער ותוגבל וכשיגיע גדר א' תגדל בו האהבה לגדר עליון מזה, ולדרך זה שיעור אומרו **מאדך** לא מה שקנה אלא שחפץ לקנות, ובזה יתישב גם כן מה שהיה קשה

בו אם אתה אומר מה שקנית אם כן אין מצוה זו שוה בכל שהרי אדם עני אינו בן מצוה זו, גם באנשי ממון לא תהיה להם המצוה בהשואה, מה שאין כן במצות לבבך ונפשך שהכל שוים בו, ולפי דרכנו יבא על נכון:

[כה] וצדקה תהיה לנו וגו'. צריך לדעת הכונה במאמר **צדקה**, ורמב"ן פירש שחוזר אל שכר המצות כי יהיה בתורת צדקה מה' כי עבדים אנתנו וחייבים לעבוד ואין לנו דין שכר ע"כ, ואין הכתוב מיושב על נכון לדבריו ז"ל, עוד צריך לדעת כוונת אומרו **לפני ה' כאשר ציונו וגו' :**

אכן הכוונה היא לפי שיש ב' הדרגות בעבודת ה', א' היא עבודה מיראה, וזה היא חיוב על כל הנבראים שכל עבד ירא מרבו על דרך אומרו (מלאכי א') אם אדונים אני איה מוראי, והוא מאמר הכתוב (עקב י"ב) מה ה' אלהיך שואל מעמך כ"א ליראה. ב' היא עבודה מאהבה, והיא מצוה רבה ועצומה, אבל אין חיובה לצד היות האדם עבד שיהיה אוהב, די שלא ישנא ויעבוד הצריך, וזה הוא דבר שחייב העבד לרבו, וכנגדו רבו חייב לזונו ולפרנסו כיד רבו, כנגד חיוב המוטל לצד היותו עבד אמר הכתוב שקודם לזה **ויצונו ה' ליראה את ה'**, וגמר אומר **לטוב לנו וגו' לחיותינו** וגו', פירוש מצות ה' באה בחיוב ליראה כמשפט עבד למלכו, וגם על ה' להטיב כיד המלך לפרנסה ולכלכלה לחיותינו כי חייב האדון בפרנסת עבדו:

ואומרו כהיום הזה פירוש כסדר שהוא עושה היום הזה שהוא זן ומפרנס מוריד המן וגו' ומכסה כאומרם ז"ל (מד"ר תבא פ"ז) שהיתה כסותם גדלה עמהם כחומט והעננים מנחמים הבגדים, וכנגד עבודה מאהבה אמר זה אינו בחיוב העבד אלא בדרך **צדקה תהיה לנו כי נשמור** וגו' לפני ה', רשם בזה תכלית האהבה על דרך אומרם ז"ל (חובת הלבבות שער אהבת ה' פ"א) וז"ל האהבה היא כלות הנפש ונטותה אל הבורא, וזו היא דביקות הנפש לפני אור הנערב הוא ה' אלהינו, ואומרו **כאשר ציונו** פירוש לא לצד שום פניה אלא לעשות מצות ה' כדרך אומרם (תהלים מ"ו) לעשות רצונך אלהי חפצתי, שזה הוא עשות המצוה באהבה שלמה ועיין מה שפירשתי בפרשת אחרי מות בפסוק כמעשה ארץ מצרים וגו', ודבר זה בו יצטדק אדם ויקו לשכר גם כפי הדין, והגם שכפי האמת עלינו לשלם שכר לאלהינו ברוך הוא שהטעימנו עריבות נעימות מתיקות אהבתו בלבנו מתוקים וערבים לאין תכלית, אלא שיטול אדם שכר על התעצמותו עד שהשיג טעם בחיים:

עוד רמז הכתוב רמז נעלם שבאמצעות שמירת המצות תהיה לנו חלקנו שכינתו יתברך הנקראת צדקה (תיקוני זוהר תכ"א) והבן:

דברים פרק-ז

[ז] כי אתם המעט. לא הספיק מאמר לא מרובכם, שאז ישנו בנשמע שאינם מרובים אלא שוים תלמוד לומר אתם המעט:

[ט] ולשומרי מצותיו לאלף דור. רבותינו ז"ל אמרו (סוטה לא.) שלעושים מיראה לאלף דור ולעושים מאהבה אלפים כאומרו (שמות כ"ו) ועושה חסד לאלפים לאוהבי וגו', ונראה כי לא כפל לבד יגיד אלפים כי בודאי שעושה מאהבה אין קץ לשכר מעשיו, ולא אלפים האמור באוהביו לשון רבים יכולנו לומר עד מאה אלף, וטעם שאמר סתם כי אין שיעור שוה לאהבה ויש בין אוהב לאוהב כפלי כפלים אלא קטן שבאוהבים כפלים כגדול שביראים:

[י] ומשלם לשונאיו וגו'. קשה למה אמר **שונאיו** לשון רבים וגמר אמר **פניו להאבידו** לשון יחיד, ואולי כי טעם אומרו לשון רבים כי לא ישלם לרשע אל פניו אלא כשיראה כי לא הוא בלבד שונא אלא גם הבאים ממנו כיוצא בו שבוה אין לו תקוה, והוא אומרו **ומשלם לשונאיו** לשון רבים, אבל אם לא יהיה שונא אלא הוא וזרעו הבא ממנו לא יהיה שונא ברא מזכה אבא ולא ישלם לו להאבידו:

וגמר אומר בלשון יחיד כי ביחיד מדבר הכתוב אלא שהעירך בדבר האמור במה שאמר שונאיו ל' רבים, וחזר לומר **לא יאחר** וגו' פירוש ואם אין הרשע בא ברבים אלא הוא לבד שונא ולא הבאים אחריו יתחכם ה' עמו באופן אחר ולא יאחר לו בעולם הזה לשלם לו עונשו כדי שלא ירשיע עוד ותאבד תקותו אלא ימהר לשלם לו מיתה שהוא חייב בה או יסורין כיון שיש לו תקוה שיזכה באמצעות בנו:

ואומרו אל פניו על דרך אומרם ז"ל (ירושלמי ע"ז פ"ג) שהצדיקים מטעימם ה' סמוך למיתתם מעין עולמם ונפשם שבעי' וישנים מתוך שמחה, והרשעים מראה להם הרעה המזומנת להם קודם צאתם מהעולם (אסתר רבה פ' ותמאן המלכה ושת"י), והוא אומרו **לא יאחר לשונאו אל פניו** פירוש בעולם הזה קודם שיטמנו פניו בעפר יראהו תשלומיו ולא יאחר עד בואו שמה:

ואתחנן

פרשת

חסלת

פרשת עקב

יב והיה עקב תשמעון וגו'. צריך לדעת אומרו **והיה** מה יהיה, אם השמירה שהוא אומר בסמוך, לא היה צ"ל אלא עקב תשמעון ושמר, ומה צורך בתיבת והיה, עוד צריך לדעת אומרו **עקב** ולא אמר אם תשמעון כדרך אומרו (ויקרא כ"ו ג') אם בחקותי, ורבותינו ז"ל דרשו (תנחומא) אם מצות שהאדם דש בעקביו תשמעון, וזה דרך דרש, ויתבאר על דרך אומרם ז"ל (ב"ר פ' מ"ב) אין והיה אלא שמחה, והנה אדון הנביאים בא בנועם דבריו להעיר במוסר נעים כי אין לאדם לשמוח אלא כשישמור לעשות את כל אשר צוה ה' לעשו' אז ישמח לבו ויגל כבודו, אבל כל עוד שיחוש שחסר אחת מכל מצות ה' בין מצות לא תעשה בין מצות עשה עליו אמר שלמה (קהלת ב') ולשמחה מה זה עושה, והוא אומרו **והיה שמחה תהיה** לך **עקב תשמעון** פירוש עקב הוא סוף ותכלית, כדרך שמצינו שישתמשו חז"ל בלשון זה בלשון המשנה (סוטה מ"ט): בעקבות משיחא וכו' כי בגמר זמן ביאתו יקרא עקבות, כמו כן אמר **עקב תשמעון את המשפטים ושמרתם ועשיתם** אז הוא זמן השמחה וכל שלא הגיע לזה אין לו מקום לשמוח וכמאמר חסידי ישראל (חובת הלבבות שער הפרישות פ"ד) שהפירוש אבלו בלבו וצהלתו בפניו, כי אין נכון לשמוח מי שהוא עתיד לעמוד בבושה וכלימה לפני מלך הגדול ואין צריך לומר מי שמחויב ראשו למלך, וכפי זה שיעור עקב הוא סוף שמיעת כל המשפטים:

עוד נתכוון לומר שאין שמחה לאיש אלא בסוף השמיעה, וכל עוד שלא גמר אדם עבודתו לא יאמין בצדקות מעשיו על דרך אומרו (איוב ט"ו) הן בקדושו לא יאמין:

עוד נתכוין שצריך שילמוד התורה בשמחה ולא בעצבון כי דברי תורה אסורין לאבל (יור"ד סי' שפ"ד):

עוד רמז על דרך אומרו (תהלים י"ט) פקודי ה' ישרים משמחי לב, והוא אומרו **והיה** השמחה תהיה **עקב תשמעון**, ופירוש עקב שכר עסק התורה תשמחהו, והוא מה שרמז התנא באומרו (אבות פ"ד) מצוה גוררת מצוה וכו' ששכר מצוה מצוה שהיא השמחה:

עוד רמז למה שאמרו בספר הזוהר (ח"ג ר"ג) וז"ל דלית חדוותא קמי קב"ה כשעתא דישראל משתדלי באורייתא, והוא אומרו **והיה** סתם שמחה כללית למלא עולם וכשהוא שמח כל העולם בשמחה וששון עקב תשמעון וגו', ורמז בתיבת **עקב** מדת התורה שיהיה אדם הולך עקב לצד גודל בענוה ושפלות ואז ישכיל לשמוע בלימודים והוא אומרו **תשמעון** גם בכנוי לנשמעים לומר שבאמצעות שאדם משים עצמו כעקבים יתגלו לו ויבין סתרי תורה:

ואפשר שרמז באות הנו"ן ששיג ויבין חמשים שערי בינה ולדרך זה גזירת הכתוב היא **תשמעון** שאם ישיג מדרגת הענוה ישיג לשמוע דברי תורה ואומרו **ושמרתם** וגו' פירוש שעל ידי השכלה בתורה ישיג לשמור

ולעשות שהתורה מגנא ומצלא מן החטא שהיא השמירה גם מביאה לידי קיום המצות שהוא המעשה :

ושמר וגו'. אומרו בתוספת וא"ו, ולפי משמעות הכתוב הוא גזרת הדבור והיה צריך לומר ישמור ה' וגו', ולפי מה שפירשתי בפסוק שלפני זה לאחד מהדרכים שהגזרה היא עקב, ולא' מהדרכים הגזרה היא תשמעון יבוא על נכון אומרו **ושמר** בתוספת וא"ו :

לך את הברית וגו'. קשה שמדבריו כאן משמע שאחר שישמעו וישמרו ויעשו כל המשפטים בזה יזכו לשמור להם הבטחתו, וממה שאמר בפרשה זו עצמה (ט"ה) לא בצדקתך וגו' כי ברשעת וגו' ולמען הקים וגו' זה יגיד שהגם שאין להם צדקה בהכרח שיקיים ה' את השבועה וזה לך האות כי לא בצדקתו בא וירש מה שירש, ואולי כי כניסתם לארץ היתה בשביל שבועת האבות ותנאי הוא הדבר אם ישמרו ויעשו ישמור ה' המתנה לעולם ועד, והוא אומרו כאן **ושמר ה'**, ואם לא ישמרו תהיה קיום השבועה בזמן המועט שנכנסו לארץ וישלחם לנפשם :

עוד יתבאר על זה הדרך לפי שהבטחת אברהם מצינו שאמר לו שני הבטחות א' להוציאם ממצרים ויביאם אל ארץ כנען דכתיב (בראשית ט"ו ו"ד) ואחרי כן יצאו ברכוש גדול ודור רביעי ישובו הנה, ב' לתת לו מנהר מצרים עד נהר פרת ועשרה אומות, והן עתה הגם שלא היו צדיקים כמצטרך כאומרו לא בצדקתך וגו' אף על פי כן קיים ה' לבניהם הבטחה ראשונה שהוציאם ממצרים והביאם אל הארץ והנחילם שיעור המספיק, והלא תמצא שאפילו שיעור הצריך להם לא נחלו שהרי בני יוסף עומדים וצווחים שלא הספיקם נחלתם (יהושע י"ז), הדי שעדיין לא הגיעה לידם הבטחת מנהר מצרים עד נהר פרת ועשרה אומות, לזה אמר משה **עקב תשמעון וגו' ושמר ה' וגו' את הברית וגו'** פירוש לתת מנהר מצרים ועשרה אומות בשלימות :

או אפשר לומר כי על ז' אומות אומר **את הברית** ועל תשלום העשרה הוא אומר **ואת החסד**, כי מתנת הג' הוא חסד מופלא שהם מלבד ארץ כנען, והמשכיל על דבר יראה כי הם כללות רוב העולם כי אדום עמון ומואב הם פינה גדולה, ומה גם לדבריהם ז"ל (יומא י'): שאמרו עתידה מלכות אדום שתתפשט בכל העולם, מעתה יש במתנה זו כל העולם בכלל וחסד מופלג יקרא ועליו הוא אומר ואת החסד, ותדע שכן הוא שהרי עדיין לא זכו ישראל להבטחה הנזכרת ואותה אנו מבקשים ומצפים להנחיל עליון לנו גוים רבים :

עוד ירצה על זה הדרך **עקב תשמעון וגו'** לא תצטרכו לזכות בטוב ה' ובחסדו מצד שבועת האבות אלא תזכו מצד עצמיכם לשמור ה' לכם הברית וגו' שנשבע לאבותיכם, כי אינו דומה הבא לזכות בשביל עצמו כמו לזכות בשביל אבותיו, והוא שדקדק לומר **לך את הברית** ולא אמר ושמר לך ה' אלהיך וגו' שנתכוון להסמיך תיבת לך עם תיבת הברית

להעירך לדכרינו, ולדרך זה אומרו **ושמר** פירוש שכל הבטחות ה' ואין צריך לומר בריתו הם בטוחים ושמורים לעולם ועד, ודברים אלו כנים הם שהלא אברהם זכה לכל הכבוד לצד מעשיו, ואם ישראל ישמרו תורת ה' למה יגרעו לבא בכח זכות אבות ואדרבא שלהם גדול משל אבותיהם כי הם עמדו על הר סיני וגם היותם מצווים בתורה ובמצות מה שאין כן האבות שלא נתנה להם התורה, ומעתה גדול כח הבנים כשיטיבו מעשיהם מכח האבות:

[יד] **ברוך תהיה וגו'.** פירוש שלא תהיה אומה גדולה מהם, או ירצה על זה הדרך **ברוך תהיה וגו'** ומה היא הברכה שלא יהיה וגו' ואומרו בך וגו', פירוש שלא ימצא אדם עקר מעצמו, וכנגד עקרות הבא על ידי חולי אמר **והסיר ה' ממך כל חולי הסובב**, ובזה תהיה נכרת הברכה של לא יהיה בך עקר כשלא יהיה בישראל אדם שאינו מוליד:

עוד ירצה באומרו **והסיר וגו'** על דרך אמרם ז"ל (כתובות ל.) הכל בידי שמים חוץ מצנים ופחים וכו', לזה אמר והסיר פירוש להיות שאינם בידו ובאים על האדם מבטיח שיסירם אחר שכבר באו, וכנגד חולאים הבאים בשליחות אמר **לא ישימם בך**, ולזה לא הספיק במאמר והסיר והוצרך לכפול ולוי לא ישימם ולא סמך על מה שקדם לוי והסיר:

עוד בא להעיר בהכרת חסד אל כי הוא המסיר חולי מישראל, לבל יאמרו כי הדבר בא כפי הטבע יש עתים וזמנים שאין חולאים בעולם, לזה אמר **וכל מדוי וגו' לא ישימם בך ונתנם בכל וגו'**, ובזה תשכיל כי הדבר בא בהשגחה מה' ויוכר הנס:

עוד ירצה שהגם שישים ה' המדוה בשונאיהם לא יהיה החולי נדבק מהם אליהם הגם שיהיה חולי הנדבק כחולי ראתן (שם ע"ז): יפליא ה' בין ישראל לעמים:

[טז] **ואכלת את כל העמים.** זו מצות עשה, וגמר אומר **אשר ה' אלהיך נותן לך**, הא למדת שאם תתעצלו אתם מואסים במתנת אלהים, **ואומרו לא תחוס עיניך וגו'**, על דרך אומרו (משלי י"ב) ורחמי רשעים אכזרי, פירוש אין זו ממדות הטובות אלא מדה רעה, ולזה מזהיר נגדיות מדה טובה כי במה שלפנינו אינה אלא רעה, ואולי שהוצרך להזהיר לא תחוס, לפי שבירך ה' את ישראל בבנים ואמרו ז"ל (סנהדרין לו:) שבעל בנים יתרבו רחמיו והראיה שאין ממנים בסנהדרין אלא מי שיש לו בנים, לזה בא מאמר ה' לנגריות הטבע שיוולד בהם מכח ברכת הבנים, וגמר אומר **ולא תעבוד וגו'** להעירך שרחמנות בדבר זה תוליד מיחוש ע"ז, והוא אומרו **כי מוקש הוא לך**, פירוש העם, שכשאתה חס עליו אתה מתאכזר על עצמך או פירוש הוא חוזר על הרחמנות אשר צוה עליו לבל יחוס:

{כד} ונתן מלכיהם בידך. פירוש בחיים חיותם כאומרו (יהושע י') ויוציאו אליו את חמשת המלכים האלה אל יהושע:

דברים פרק-ח

{א} כל המצוה וגו'. צריך לדעת מה מצוה היא זאת, ועוד הלא כבר אמר עקב תשמעון ושמרתם ועשיתם ומה מקום לחזור לוי' כל המצוה, אכן הן האיש משה השכיל בלבות בני אדם כי רוח אחד יתעם כקטן כגדול, והוא סולם להמעייט בעבודת ה' ולצאת מדרך החיים, והוא כי בעשות האדם ממצות ה' ב' או ג' מאשר תבואנה ומה גם אם יחזיקו באחת מכל מצות ה' בתמידות ובזריזות יולד בהם הולדה רעה להתעצל בשאר המצות הבאים לידם, ומה גם אם יהיו בידם כמה וכמה מהמצות שתמלא נפשם בקצת מהמצות, ומה מאוד פשה נגע זה ובפרט בלב ההולכים בתורת ה' להבזות המצות הקלות בראותם שהם לומדי תורה ומקיימים רוב המצות וכו', וזה הוא הסובב יסורי האנשים וימעט כבודם וירבה יגונותם וישפל אדם וישח איש, ואשר לזה בא נביא ה' בתוכחותיו ואמר **כל המצוה** יחס לכללות התורה למצוה אחת וצוה על כולה לבל יטעה בשגיון הנזכר:

ונתן טעם שאין עליו תשובה ואמר למען תחיון ובאתם וגו', נתכוון במאמר **תחיון** על דרך אומרם ז"ל (זוהר ח"א ק"ע:) כי באדם יש רמ"ח אברים ושס"ה גידים וכנגדם בא דבר ה' לשמור שס"ה מצות לא תעשה ורמ"ח מצות עשה, והנה ישער אדם בבא על אבר או גיד א' איזה מיחוש או מכאוב ויצעק לבו באוי ואבוי ממכאובו האם יקבל מענה לצעקו באמור לו הלא לך רמ"ח אברים ומהם רמ"ז שלמים ואם חלק מרמ"ח יחלה אין ראוי לקבול על זה, וזה דמיון שמירת המצות שהם מיוחדים כנגד האברים והגידים וכשאדם עובר ומבטל אחת מהנה יפעיל הכאב בשכנגדו באברים ובגידים, וכשם שאין תשובת בריאות רמ"ז מועלת להעביר הרגש כאב האבר תשלום רמ"ח כמו כן לא ישלימו רמ"ז מצות עשה לחסרון הא' תשלום רמ"ח, וכמו כן לא ישלים שמירת שס"ד מצות לא תעשה לביטול א' תשלום שס"ה, והוא מאמר **כל המצוה** פירוש בכללותיה שלא יחסר כל שבידך לעשות תשמרון לעשות בין מל"ת בין מ"ע, והטעם **למען תחיון** זה תלוי בזה וכשאתה מחסר אחת מכל המצות אתה מחסר כנגדו חיות אבר אחד, ואם תאמר ישתנה המשל לנמשל שהמשל שהוא הרגש אבר אחד לפי שהוא מכאיב לכל אחדות הגוף מה שאין כן המצות, לזה בא מאמר הנביא בלשון זה **כל המצוה** פירוש שגם מצות התורה לאחת יחשבו הגם שרבים במנין, יסוד אחד

ובנין אחד להם, ומעתה הם שויים ממש לדמיון הרמוז, ואומרו **ורביתם** פירוש שבאמצעות זה לא יהיה להם מונע מהטובות ויחיו וירבו, ואומרו **ובאתם** כאן העירם הערה גדולה כי מי לנו גדול במצות ובעבודת ה' כמשה נאמן הקב"ה וצא ולמד שבאחת עלתה לו ביאת הארץ ונמנע מבא שמה אפילו אחר מיתה, וזה לך האות שצריך לשמור ולעשות כל המצוה בשלימות, וחוץ מדרכנו נתכוון במאמר **תשמרון לעשות** לומר שצריך שיהיה האדם יושב ומצפה מתי תבא לידו המצוה לעשותה:

עוד יתבאר על פי דבריהם ז"ל שאמרו (מוע"ק כ"ח.) בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא ע"כ, ובא מאמר משה כאן להם בדבר חידוש שאם ישראל יתעצמו לשמור ולעשות כל המצות בכללות יובטחו משלשתם יחד, והוא אומרו **כל המצוה** וגוי' **למען תחיון** הרי חיים, **ורביתם** הרי בנים, **ובאתם וירשתם** וגוי' הרי מזוני ארץ ומלואה ובתים מלאים כל טוב וגוי', ומעתה כל המתעצם בשלימות התורה והמצות מובטח בבני ובחיי ומזוני, וזה לך האות אברהם שהמזל היה מגיד עליו שלא יהיה לו בנים ולצד שהתעצם בשלימות בעבודת ה' נשתנה המזל והיו לו בנים:

[ג] ויענך וירעיבך וגוי'. צריך לדעת מה קשרן של דברים של **ויענך** וגוי' עם **ויאכילך** וגוי', ולפי משמעות הדברים גנאי המן יגיד שאכילת המן היתה לצד הרעבון, וזה אינו שמצינו שהתורה הרבה בשבחי המן כאמור (במדבר י"א ז') והמן וגוי' ואמרו רבותינו ז"ל (ספרי שם) שכל הכתוב בשבחו מדבר, גם הוא מזון המלאכים (יומא ע"ה): כאומרו לחם אבירים אכל איש, ונראה שגם כאן שבח המן יגיד, כי המאכלים ישנם בבי' סוגים, יש מאכל ששונה לכל בין בריא בין חולה לצד היותו נקי מהעיפוש וכלו נבלע באברים וקל להתעכל ומבריא האדם, ויש מאכל שאינו ראוי אלא לבריא אבל לחולה יזיקנו ויאבדהו, לזה אמר הכתוב בענין המן **ויענך וירעיבך ויאכלך** וגוי' פירוש ויענך ענוי הדרך, וירעיבך עינוי חסרון המזון, והנה ידוע הוא שהמתענה בדרך יאפסו כוחותיו כח המבשל וכח העיכול וכשאדם אוכל מאכל קשה קצת להתעכל יזיקנו עד מאוד, גם כשירעב האדם ויאכל כדי שביעה יביאנו לידי חולי, ועינינו רואות כי יום שמתענה האדם לעת האוכל לא יוכל אכול ככל אות נפשו, ואמר **ויאכלך את המן** הרי שבח המאכל שהוא דבר הראוי אפילו למעונה ולרעב מלבד טעם הנרגש שהיה כצפיחית בדבש:

[ה] וידעת עם לבבך וגוי'. כונת הכתוב הוא שישער האדם עם לבו שאין טבע אדם להוכיח וליסר אלא לבנו כי עליו יקפיד בראותו עשות רע מה שאין כן ירגיש לבו בראות בן חבירו עשות רשע, וזה מטבע המוטבע באנוש להרגיש על בנו בעשותו דבר אשר לא יעשה ויקללנו ויכנו מה שלא יעשה כן למי שאינו מקפיד עליו, כמו כן ה' **אלהיך מיסרך**, פירוש שהגם שהאומות עושים רשע ותועבות לא יקפיד עליהם כמו שמקפיד עליך להיותו אלהיך שנתייחד שם אלהותו עליך ולזה מיסרך על כל דבר אשר לא טוב עשות:

ט **ארץ אשר לא במסכנות וגו'.** פירוש לפי שיש בני אדם שהגם שהם עשירים מתנהגים כמנהג עניים לבי סיבות. אי שחושש שמא יתמוטט ויעני לכן מצמצם לבל יוציא הוצאות מרובות, ב' שלא ישביע עצמו כדי שלא יראה שהוא עשיר, לזה אמר **אשר לא במסכנות** וגו' שאין מקום בה לבי המיחושים הנזכר, כי ב' המיחושים יהיו מאמצעות זה עשיר וזה עני ומאמצעות ההתמוטטות ושניהם אינם בעיר הלזו, ונתן טעם לזה באומרו **לא תחסר כל בה** פירוש בשלמא אם העושר בא מזולת הארץ זה משתדל ומעשיר וזה אינו משתדל ומעני אבל כיון שהעושר בארץ היא תלוי והמעשיר מהארץ מעשיר ונתחלקה לכולם בשוה אם כן כולם עשירים, גם אין לחוש להתמוטטות כל עת היותם בארץ כי ממנה עושר ונכסים והוא אומרו **כל בה** :

והזכיר ב' פרטים שהם ברזל ונחושת שהם ב' דברים הצריכים עקרים לתשמישי אדם, והזכיר אחר זה **ואכלת** וגו' פירוש לפי שאין שלימות לארץ בהיותה משובחת בפירות אם היא חסרת דברים הצריכין לישוב העיר ותשמישי בני אדם כי יצא השבח להשלים החסר, והלא תמצא כמה עובדי אדמה גנות ופרדסים שיש להם כמה וכמה ומשתכרין הרבה במה שנותנת האדמה כחה בפירות הארץ ובפירות האילן ואף על פי כן עומדים בחוסר כי יוציאו הכל בצרכי תשמישיהם ומלבושיהם, לזה אחר שאמר **ארץ חטה** וגו' גמר אומר **לא תחסר כל בה** ואין אתם צריכין להוציא משבח פירות הארץ למקום אחר להביא במקומו דברים הצריכים לתשמיש אדם ותשמיש תשמישיו ובה ישנם בגדר ואכלת ושבעת :

יח **וזכרת את ה' וגו'.** פירוש שצריך לתת לבו על טובתו כי מה' היתה לו, ודבר זה יעירהו תמיד להכיר בוראו והשגחתו עליו, ותחילת תחבולות יצר האדם היא להשכחו דבר זה ודרך זה יכנס לאבדו, ואולי כי לזה סמך מאמר שאחרי זה **והיה אם שכוח תשכח** פירוש אם שכוח דבר זה שה' הוא המטיב לך וגו' סופך שתשכח את ה', וסופך ללכת אחרי אלהים אחרים, ולא במחשבה לבד אלא במעשה כאומרו ועבדתם, ולא עבודה שאינה מסויימת באיסור אלא והשתחווית להם שהיא עבודה מסויימת באיסור לכל עבודה זרה שבעולם, כאומרם ז"ל (סנהדרין ס"ג:) המשתחוה למרקוליס חייב הגם שאין עבודתו בכך, הא למדת שהזכירה זו גדר גדול לעבודת ה' ומחסרונה ידיחנו השטן ממדריגה למדריגה למטה ממנה :

יט (יט ב) **אבד תאבדון וגו' כגוים וגו'.** צריך לדעת למה כפל לומר אבד תאבדון, עוד למה הוצרך לדמות ולומר **כגוים** וגו', עוד למה הוצרך לומר לבסוף פעם ב' **כן תאבדון** ולא סמך למה שאמר בתחילה אבד תאבדון שעליו חוזר מאמר כגוים וגו', אכן יתבאר הכתוב על דרך אומרם ז"ל (ירושלמי חגיגה פ"א ה"ז) שלא חרבה ירושלים אלא על שבטלו בה דברי תורה, והגם שהיו עובדי עבודה זרה אם היה לומדים תורה לא היתה נחרבת כאומרם ז"ל, ומעתה יש מקום להרשיע ולעבוד עבודה זרה ולהערים ללמוד תורה כדי שתגן עליהם לבל יאבדו, לזה בא המאמר כאן כשבא להתרות על עבודת ע"ז שתסובב שיאבדו מן הארץ אמר **העדתי** וגו' :

פירוש הריני מתרה בכס כי אבד תאבדון ופירוש בתחלה אבדה אחת תאבדון והוא שתהיו כגוים חסירי התורה שישכתם ה' מהם ויהיו כגוים ואז כגוים אשר ה' מאביד וגו' כן תאבדון זו אבדת עצמם, וכפי זה תיבת **כגוים** נמשכת למעלה לומר דמיון האבדה שיהיו כגוים ונמשכת למטה לדמיון אבדת הגוים עצמן מן הארץ, ואומרו **עקב** וגו' פירוש כיון שאין תורה הא למדת שאם יש להם תורה הגם שיהיו עובדי עבודה זרה תורה תעמוד להם, והוא מה שדקדק לומר **בקול ה'** וכבר העירותך בכמה מקומות שכל מקום שיזכיר קול ידבר על התורה:

עוד ירצה באומרו **כגוים** וגו', **כן תאבדון**, כי מלבד אבדתם שאמר למעלה במאמר אבד תאבדון עוד צרה אחרת להם אחר שיאבדו הנשאים בהם יהיו כגוים אשר וגו' כן יאבדון פירוש שיכרת מהם נבואה ורוה"ק שיאבדו, ועל זאת יחרד לב עם ה' שאין קללה בעולם כזו אוי לדורות שטעמו כוס המר הזה מר ממות והוא רחום ישוב ירחמנו כי יתן את רוחו בנו כימי קדם:

עוד יתבאר על זה הדרך כי שלשה מיני פורענות רמז להם כאן, האחד דמיון שאירע להם בחורבן הבית שהרג מהם מה שהרג נבוכדנצר הרשע והגלה הנשאים והוא מאמר **אבד תאבדון**, ב' דמיון מה שאירע להם בימי מרדכי שבקש המן הרשע להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים והוא מאמר **כגוים אשר ה' מאביד** פירוש שגזר עליהם (לקמן כי ט"ז) לא תחיה כל נשמה כמו כן יהיה עונשם, וכמו כן היתה גזירת המן על ישראל לולי זכות מרדכי ואסתר שעמדו ובטלו הגזירה, ולזה כפל לומר **כן תאבדון** לומר שהוא דבר בפני עצמו, ג' גזירות העדר הנבואה מישראל והוא מאמר **עקב לא תשמעון בקול ה'**, הכוונה על זה הדרך עקב פירוש בסוף המוסרים והתוכחות יהיה לכם זאת שלא תשמעו בקול ה', וכבר כתבתי שאין יסורים מרים ממרירות המות כדבר זה:

דברים פרק-ט

[א] שמע ישראל אתה עובר וגו'. אומרו **שמע ישראל** פירוש תנו דעתכם למאמר זה שאני אומר לכם אתה עובר מה רצוני לומר לכם בזה אתה עובר והשכילו כוונתי במאמר זה מה הוא, והוא עליו השלום נתכוון להעירם על מה שאירע אליו שהוא אינו עובר, ולזה אמר **אתה** לומר ולא אני, והטעם כאומרם ז"ל (מד"ד כאן) וז"ל לפתוח להם פתח שיבקשו עליו רחמים ע"כ, וחש שמא לא יבינו את דבריו והקדים לומר שמע פירוש הבן, ואומר **היום** נתכוין לומר שההפרש שיש בינם לבינו שהם עוברים והוא אינו עובר הוא דוקא היום אבל בזמן אחר יעבור גם הוא כאומרם

ז"ל (זוהר ח"ב ק"כ). בפסוק כימי צאתך וגו' כי לעתיד משה יכניס את ישראל לארץ ישראל:

[ב] עם גדול וגו' אתה ידעת ואתה שמעת. קשה אם ידע מה חשיבות לזכרון השמיעה אחר שידע, עוד למה אמר ב"פ **אתה ואתה** ולא הספיק לומר אתה ידעת ושמעת. אכן הכוונה היא שמדבר עם ב' כתות, כת גדולה בכמות הם עם בני ישראל, וכת גדולה באיכות הם יהושע וכלב שהם גדולי ישראל ובפרט יהושע שמוכן למלך על ישראל, והתחיל לדבר עם הגדולים שהם יהושע וכלב ואמר **אתה ידעת** שהם ידעו ידיעה ברורה ברגלם את הארץ, וכנגד המון ישראל אמר **ואתה שמעת** מפי המגיידים, ובזה נתישבו הדקדוקים:

[ג] וידעת היום. הוצרך לומר **היום**, להעירם שלא עד אחר בואם אל הארץ וירשו עם גדול וגו' אז יצדיקו זה אלא מהיום ידעו ויצדיקו דבר זה שהוא העובר וגו':

[ד] אל תאמר וגו'. קשה בשלמא מה שצוה בבל יאמרו בצדקתם מצינו שסתרו בדבריו אלא מאמר וברשעת הרי גם הוא מסכים והולך כאומר בסמוך כי ברשעת וגו' ואם כן למה יצוה להם בבל תאמר. ואולי שחש שיחשבו שלא אסר להם מאמר בצדקתי אלא כשלא יגמרו אומי וברשעת אבל כשיאמרו גם כן וברשעת וגו' אין איסור הגם שיאמרו בצדקתי, תלמוד לומר אל תאמר בצדקתי הגם שתגמרו אומר וברשעת וגו':

[ה] לא בצדקתך. פירוש לא בצדקתך אתה ראוי לרשת הארץ, אבל על כל פנים דור כשר היו באי הארץ, וכן תמצא שאמר להם ואתם הדבקים בהי' אלהיכם וגו', אלא שלא היו שלמים לתת להם הארץ לזכותם אם לא היתה ברית אבות, והגם שברית אבות לא היתה מועלת לרשת הארץ אם היו רשעים ודור המדבר יוכיח, וכמו שכתב הראב"ד בפירוש המשנה בפ"ב דעדות ששנינו האב זוכה לבן וכו' ובמספר הדורות לפניו והוא הקץ שנאמר קורא הדורות מראש ע"כ, וכתב הראב"ד וז"ל שהוא רואה את הדור שהוא זכאי ומתגלגל עמהם עד אותו דור וכו' כדורו של יהושע וכו' ע"כ, הרי שצריך גם כן דור זכאי אף על פי כן לא היה בזכותם שיעור אשר יזכו בשבילו לרשת את הארץ אם לא היתה ברית אבות, וכפי זה אומרו **לא בצדקתך** וגו' פירוש הגם שאתם עדה שלמה אין כח בזכותכם להשיג דבר זה, והחליט לומר לא בצדקתך להעיר שלא הועילה צדקותם אפילו לסייע כי ברית אבות מספקת אלא הועיל כשרון מעשיהם לבל ימנע הטוב מהם:

כי ברשעת וגו' ולמען וגו' אשר נשבע וגו'. ולא הספיק באחת מהנה, כי בלא רשעת הגוים לא היה הי' מורישם שלא על פי המשפט, וברשעת לבד אין ראויים ישראל ליטול ארצם. או אפשר כי פירוש מורישם הוא מאבדם ולזה צריך רשע שזולת הרשע לא הו' הי' גוזר עליהם (לקמן כי ט"ז) לא תחיה כל נשמה:

יז (ו~ז) **וידעת כי לא וגו' זכור אל תשכח וגו'**. קשה מה מוכיח ממה שעבר בזמנים שהיו בהם רשעים לזמן זה שאפשר שצדקתם שהם עומדים בה היום, תספיק להם לרשת את הארץ ויכולין לומר בצדקתי הביאני ה', אכן הכוונה היא כי ממה שהיו רואים בזמן שהיו ממרים את ה' בדרך ביאתם לארץ ואף על פי כן היו נוסעים ובאים לרשתה מעתה ביאתם היא לצד ברית אבות ואין ראיה ממה שהם באים לארץ שבזכותם הם באים:

יח **כתובים וגו' ועליהם וגו'**. צריך לדעת אומרו **ועליהם**. הנה בפרשת תשא (י"א י"ח) פירשתי מאמר כתובים באצבע אלהים שהיה ה' מכוין אצבע אלהים כנגד הלוח בצורת האות ובזה היה את שכנגדו נסמך לצדדין ונשאר מקום חקוק וכאומרו חרות על הלוחות, בא הכתוב כאן והודיע שמקום החקק נחקק מקום הלוח אבל גבה אורו אשר נוצץ מאור אצבע אלהים היה אותיות נראות עליונות הגם שהיו חקוקות, והוא אומרו **ועליהם ככל הדברים אשר דבר ה' וגו' פירוש כדמיון שהיה הדיבור נוצר ממנה בריה קדושה כמו כן נחצב בנגיעת אלהים בלוח אור ועלה על הלוחות והבן:**

יט **ואתפש בשני וגו'**. צריך לדעת למה הוצרך לתופשם והלא בידו היו. ואולי כשלא חטאו ישראל היו הלוחות גבוהות על יד משה ולא היתה ידו משגת לקחת אותם, וכמו שדקדק לומר בפסוק שלפני זה ושני הלוחות על שתי ידי ולא אמר בשתי ידי או בידי, אלא נתכוון לומר שלא היו בידיו ממש אלא גבוהות למעלה מידיו והיו נושאות עצמן, ואחר שראה העגל הוסר כח קדושתם והוצרך לתופשם בידו:

כא **ואת חטאתכם וגו' לקחתי וגו'**. רמז שבמעשהו בעגל פעל גם כן בבחינת החטא ושרף כח הרע שנעשה ממעשיהם, ועיין מה שכתבתי בפרשת כי תשא בפסוק (ל"ב כ) ויקח את העגל אשר עשו:

כג **ובשלוח ה' וגו'**. פירוש ליהושע וכלב לרגל הארץ היתה כונתו לאמר עלו ורשו את הארץ אשר אני נותן וגו', וכאומרו בפרשת שלח לך וגו' אשר אני נותן, ועיין מה שפירשתי שם. והפסיק בענין המרגלים ובענין תבערה ומסה וכו' באמצע מעשה העגל, נתכוין להסמיק כל ההקצפות, ואם היה נגמר סדר כל מעשה העגל היה מפליג בין הקצפה להקצפה וההפלגה בזה תוליד העדר ההרגש שאליו יכוין:

א **בעת ההיא וגו' פסל לך.** פירוש לפי שלוחות הראשונים מעשה אלהים המה ולא מעשה ידי משה ואחר שנעשה העגל לא היו ראויים ללוחות כזה ואמר ה' למשה שיפסול אותם מדברים שהם מתיחסים אליו לשלול המתיחסים לאל עליון שהם הראשונים. וגמר אומר **ועשית לך ארון עץ** פירוש לצד שהם מעשה ידי אדם צריכין מקום מוכן להנתן בו מה שלא צוה ה' כן לעשות ארון ללוחות הראשונים, והטעם כי הם עומדין בעצמן ולא היו צריכין ארון לבד מארון שעשה בצלאל, ועיין מה שכתבתי בפסוק (ט' י"ז) ואתפוש. ודקדק לומר **ועשית לך** להעיר לדרכינו כי לצד שהם ממש שלך הוא שאנכי מצוך לעשות ארון:

ה **כאשר צוני ה'.** פירוש כל המשך הזמן אשר צוני, והכוונה הוא לוי עד כי יבא זמן שהוציאם מאותו ארון ונתנם בארון שעשה בצלאל:

יב **ועתה ישראל מה וגו' כי אם ליראה וגו'.** כוונת הכתוב היא על זה הדרך לפי שיש ב' הדרגות שחפץ ה' מישראל עשות והם זו למעלה מזו. א' היא היראה, למעלה ממנה האהבה, ואמר להם שאינו מבקש מהם כי אם היראה, וטעם הדבר היא לפי שהיראה תסובב אתכם ללכת בכל דרכיו כי הירא לא יחדל מיראתו אפילו באחת מאלף שעליו לעשות, ולא זו בלבד מגיעתו אלא עוד לו ולאהבה אותו הרי שהיראה היא פתח ליכנס לשער האהבה, ולזה כשאמר הכתוב **מה ה' שואל כי אם ליראה** דקדק לומר **ועתה** פירוש מה שהוא שואל ליראה הוא עתה בזמן הזה שאתה בא לישא עול האלהות אבל אין זה תכלית מה שחפץ ממנו עשות אלא שזה יעמידנו בגדר האהבה. ולדרך זה יתיישב מאמר **מה וגו' כי אם וגו' שבערך האהבה** שהיא דבר המקווה תהיה היראה מלתא זוטרתית, ובגמרא שאמרו (מגילה כ"ה.) אטו יראה מלתא זוטרתית וכו', הכוונה היא כיון שבערך משיגיה גדולה היא לא תקרא קטנה הגם שבערך האהבה היא למטה ממנה ותירץ לגבי משה וכו' שגם בערך המשיגים ישנה בגדר קטן:

עוד יתבאר על זה הדרך לפי שיעלה על דעת אנוש שהעובר פי ה' נפלאה היא ממנו השגת רצונו יתברך, לזה אמר אליו **ועתה וגו' פירוש ועתה** הוא תשובה כאומרם ז"ל (ב"ר פכ"א) אין ועתה אלא תשובה, מה ה' אלהיך שואל מעמד לתקן משובתך כי אם ליראה לבד בזה יתרצה ה' אלהיך לך, ואמרו **ללכת בכל דרכיו וגו' פירוש על דרך אומרם ז"ל (ויק"ר פכ"א) אם עשית חבילות של עבירות עשה כנגדן חבילות של מצות, וכתב רמב"ם בפירוש המשניות (סוף מס' מכות) שאם אדם לא יכעים בוראו בעבירות הגם שלא יעשה אלא מצוה אחת יש כח באותה מצוה לזכותו לעולם הזה ולעולם הבא ע"כ, והמשלתי דבר זה לבי עבדי מלך א' מימיו לא הכעיס המלך ובא לראות פני המלך בבן יונה למנחה וא' הכעים המלך ובא לראות פני המלך בשור א' יש מקום שישמח המלך לקראת מנחת העוף ויכעוס לקראת מנחת השור לצד ההכעסות שקדמו ממנו, והוא אומרם כאן לבעל התשובה **ללכת בכל דרכיו וגו' לעשות חבילות חבילות של מצות:****

עוד יכוין הכתוב לנסתרות ה' על פי דברי אמת כי באמצעות מעשה התחתונים יתיחדו ענפי הקדושה, וכן להפך בסוד (משלי ט"ז) ונרגן מפריד אלוף אלופו של עולם, ובא להעיר כאן על הדבר הבא ממעשה אדם, והוא אומרו **מה ה' אלהיך שואל** וגוי פירוש בחינת הקדושה הנקראת מה שהיא השכינה כאומרם בגמרא (סוטה י"א). בפסוק ותתצב אחותו וגוי שכל הכתוב מדבר בשכינה, וז"ל מה דכתיב ועתה ישראל מה וגוי, הרי שמזה עצמו מוכיחים כי מה היא השכינה:

וזה מסכים והולך גם כן למה שהעירו אותנו רבותינו ז"ל בדבריהם שאמרו (תנחומא פ' קרח) אל תקרי מה אלא מאה שהם מאה ברכות שהיא סוד כללות העשיריות, והסמיך לזכרונם שמו יתברך שם הוי"ה הוא יחוד קוב"ה ושכינתיה זו היא שאלת אלהיך מעמד, ודקדק לומר **ועתה** להעיר שאין כח באדם להשיג עשות זה אלא בעולם הזה אבל אחר מותו הגם שיפליא עשות לא יעשה פעולה והיה כא' מהמלאכים, ומצינו שרבותינו ז"ל יחסו עולם הזה לשעה כאומרו (שבת ל"ג): מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, ולדרך זה יתישב אומרו **כי אם ליראה** כמין חומר, כי בערך המושג במושכל כי רב הוא יקטן המפעל הגם שצריך התעצמות להשיגו עם כל זה מופלא הוא הנסבב מהטורח:

[טו] **כיום הזה**. פירוש כסדר שאתם ביום זה שהיתה העדה שלמה בכושר וכמו שהעיד הוא עליהם שכולם היו דבוקים בה' וגוי חיים, והכוונה במאמר שזולת סדר זה אין בחירה בהם הגם שיהיו זרעם של החשוקים אם ירשיעו לא יחשבו זרעם, והיו לך ישמעאל ועשו לאות שענינו רואות היותם בני אברהם ויצחק ואף על פי כן אמר הכתוב כי ביצחק יקרא לך זרע:

[יז] **אלהי האלהים ואדוני האדונים**. פירוש אלהי המלאכים הנקראים אלהים דכתיב (איוב א') ויבואו בני האלהים, **ואדוני האדונים** הם שליטי עולם התחתון על דרך אומרו (בראשית מ"ב) דבר האיש אדוני הארץ. והוצרך לומר גם פרט אדנות התחתונים, להודיע כי אדונים של מטה אין בידם הבחירה לעשות כחפצם ורצונם אלא הוא אדון עליהם להטותם לאשר יחפוץ והוא מאמר שלמה (משלי כ"א) לב מלך ביד ה':

דברים פרק-יא

[ב] **וידעתם היום וגוי**. פירוש מבחן הידיעה הצריכה חלה עליכם היום, פירוש אחר שעברו כל האותות וכו' שהזכיר בסמוך שמהם יצדיקו הידיעה ברורה, ואומרו **כי לא את בניכם** וגוי פירוש טעם שאני אומר

וידעתם לכם בכינוי הוא לומר ולא את בניכם שהם אין להם ידיעה במבחן זה כמותכם, ולא הוצרך להזכיר הידיעה מה היא כי כשמשיג האדם דיעה במבחן צודק יראה בעיניו האמת מעצמו כי ה' אלהינו הוא אחד שברא הכל ושליט בכל ומואס בעוברי תורה ובוחר בבחירה:

[ו] כל היקום וגו' בקרב וגו'. פירוש גם היקום שלא היה עומד עמם במקום שפצתה הארץ את פיה אלא בקרב כל ישראל אף על פי כן היה נשמט ונבלע בפה הארץ כאומרם ז"ל (במדב"ר פ"ח) אפילו מחט וכו':

[ח] ושמרתם את כל אשר וגו' למען תחזקו. הכונה בזה לשלול דעת אומרים לחדול מעסק התורה משום מלחמת הארץ שצריך חוזק והתורה נקראת תושיה (סנהדרין כ"ו:), לזה אמר ושמרתם את כל המצוה, וכבר כתבתי למעלה שמאמר כל המצוה ירצה אל עסק התורה, ויחד לה שמירה ליתן לאו על ביטולה, וגמר אומר למען תחזקו פירוש שאדרבה נותנת לו כח וגבורה להתחזק במלחמת ה', וכן הוא אומר (משלי ח) אני בינה לי גבורה:

[יא] והארץ אשר אתם וגו'. קשה אחר שאמר בפסוק שלפני זה כי הארץ אשר וגו' מה מקום לחזור לוי' והארץ כיון שמאמר זה הוא גמרון של דברים שהתחיל לדבר בפסוק הקודם, ונראה כי שיעור הכתוב הוא על זה הדרך כי מתחילה הזכיר שבח הארץ באומרו **זבת חלב ודבש** וגמר אומר **כי הארץ וגו' לא כארץ מצרים** וגו' פירוש הגם שארץ מצרים משובחת בפירות שכן כתיב כגן ה' כארץ מצרים לא כשיעור זה לבד היא הארץ אשר ה' נותן, ועוד יש גריעות בארץ מצרים אשר **תזרע וגו' והשקית וגו'**, וגמר אומר **והארץ אשר אתם וגו' למטר השמים וגו'**:

[יב] אשר ה' אלהיך דורש. דקדק לומר תיבת **אלהיך** להעיר כי שבח הארץ היא כשה' מיחד אלקותו על ישראל אבל בזמן שישראל גולים ואין השכינה בתוכם אין שבח כל כך לארץ:

[יג] והיה אם שמוע וגו'. פירוש והיה לשון שמחה ותנאי הוא הדבר אם תהיה שמחה של מצוה, והוא אומרו **אם שמוע תשמעו** וגו' כאמרם ז"ל (שבת ל'): שלא שבח שלמה אלא שמחה של מצוה אבל שאר שמחות עליהם אמר (קהלת ב') ולשמחה מה זה עושה, וכפל לומר **שמוע תשמעו** על דרך אומרם ז"ל (ברכות נ"ה). בפסוק (דניאל ב' כ"א) יהב חכמתא לחכימין שאין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, והוא אומרו אם שמוע פירוש שיהיה לכם לב שומע, תשמעו:

לאהבה וגו' ולעבדו וגו' ונתתי וגו'. פירוש לפי מה שקדם לנו כי שכר מצות אינו משתלם בעולם הזה, הודיע הכתוב שאם כי שכר מצות אינו משתלם בעולם הזה הודיע הכתוב שאם יאהבו ה' וגו' בכל לבבם וגו' יזכו גם בעולם הזה, והוא מה שנתכוין במאמר ונתתי בתוסי' וא"ו להעירך שאין זה אלא תוסי' על העיקר שהוא שכר עולם הנצחי והקיים, גם רמז

שהגם שהמזונות הוא בכלל הדברים שאינם תלויים בזכות (מו"ק כ"ח:) אף על פי כן כשיעבדו ה' כמצטרך אין המזל שולט בהם ויאכלו וישבעו גם מטוב הגשמי:

בכל לבבכם ובכל נפשכם. ולא אמר בכל מאודכם כסדר שאמר בפרשת שמע, לפי שפרשת שמע נאמרה בל' יחיד ויכול להיות שימצא יחיד שיהיה לו ממונו חביב עליו מנפשו, אבל כללות הציבור שעמהם מדבר מן הנמנע שיהיה להם ממונס חביב מנפשם כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, ולזה כשאמר בכל נפשכם מכל שכן בכל מאודם:

[יז] לא תתן את יבולה. הגם שאמר ועצר את השמים חזר לומר **לא תתן** וגו', לומר אפילו תזרעו האדמה בהמשכת נהרות ומעיינות לא תוציא מה שאתם מובילים לה:

ואבדתם מהרה. פירוש אפילו ימצא לכם תבואה משנים קדומות, וכאומרם זכרונם לברכה (גיטין נ"ו.) אמרו עליו על בן כלבא וגו':

[כא] למען ירבו. קשה למה לא הקדים מאמר זה קודם מאמר וכתבתם כדי שיהיה מאמר וכתבתם חוזר גם על פסוק למען ירבו, ואולי שנתכוון להסמיך מאמר למען ירבו למאמר וכתבתם לומר שבשכר וכתבתם ירבו ימיכם, והוא מאמרם ז"ל (שבת ל"ב:) כל הזהיר במצות מזוזה מאריכין לו ימיו ושנותיו:

[כב] כי אם שמור תשמרון. צריך לדעת למה כפל לומר **שמור תשמרון**, עוד מה שמירה היא זאת, ואולי שיכוין להזהיר על שמירת המצות שזוהי ה' לעשות משמרת למשמרתו, וכאן צוה לישראל על אותה שמירה שישמרו אותה, והוא אומר **שמור** שהיא השמירה שיעשו רבותינו ז"ל תשמרון פירוש תשמרון אותה:

עוד ירצה על זה הדרך אם שמור פירוש אם תעשו שמירה למצות בזה תהיו בטוחים שתשמרון את כל המצות, אבל בלא משמרת תהיו נכשלים בחלק מהמצות, כגון מצות שבת אם לא יוסיפו מחול על הקודש יש לחוש שיהיו נכשלים בגופו של שבת:

עוד ירצה לצוות על המצות שיהיו נשמרים בין ממנו בין מהזולת, והכונה בזה שלא יאמר אדם די לי אם אשמור את עצמי לבל עבור על אחת מהמצות ואין עלי להצר על ביטול המצות מהזולת, לזה בא מאמר ה' **שמור** אתם תשמרון את מצות פירוש לבל יתבטלו מהזולת, ובנועם דברים אלו נתן טעם שחייב ה' לישראל בערבות, כי כללות החיוב היא על המצות שלא תתבטל בעולם מאיש ישראל, ולזה כל שמתבטלת הרי נעשה פשיעה בנות בתינו, כי התורה לנו ניתנה מורשה אל תקרי מורשה אלא מאורשה (פסחים מ"ט:) ועל האדם חיוב שמירת ארוסתו לבל תהיה נעלבת מהזולת, כמו כן הדבר הזה אשה יראת ה' הקנו לנו מן השמים עלינו חיוב

שמירתה לבל ישלחו ידם במה שאין התורה חפצה, וזה יהיה ע"י הכח אשר יהיה ביד המצטווים לרדות במקל ולמנוע עושק ורשע, גם להוכיח בנועם דברי אהבה וחיבה להטות לב בני אדם ליישר עקמומיות הלב, והוא אומרו **לעשותה לאהבה** וגו' **ללכת בכל** וגו' **ולדבקה בו**, פירוש מאמר **לעשותה** על דרך אומרם (יכמות ס"ג): נאה דורש ונאה מקיים, גם אמרו רבותינו ז"ל (ברכות ו'): כל איש שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין, שהבא להזהיר בני אדם ולהטותם אל הדרך הישר צריך שיהיה הוא קודם לכן עושה את כל המצות, והוא אומרו **לעשותה** ואז יכניס אהבת ה' בלב שומע, והוא אומרו **לאהבה** פירוש פועל יוצא לשני שיפעיל פעולת אהבתו יתברך בלבבות בני אדם לבל ישלחו יד בתורת ה', ואומרו **ללכת בכל דרכיו** כלל במאמר כל דרכיו לוי אפילו דברים שאינם במושג בנבראים והוא על דרך אומרם ז"ל (בי"מ פ"ה): אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה, ואמרו עוד ז"ל (סנהדרין י"ט): כאילו בראו, וכפי זה מה ה' בורא ויוצר כמו כן המכניס אהבתו יתברך בלב עם ה':

ואומרו ולדבקה בו. כבר הקדמנו הקדמות יקרות שכל נשמות עם ישראל הם ממחצב עליון חלק ה' כי כולם דבקים בה' דכתיב (דברים ד' ד') ואתם הדבקים בה', ובאמצעות העבירות תתרחק הנפש מדביקותה וכשישוב האדם לפני ה' יחזור להדבק בו, והוא אומרו **ולדבקה בו** פירוש לדבק בו ענפי הקדושה שצריכין להדבק בו:

עקב

פרשת

חסלת

פרשת ראה

[כנ] ראה אנכי נותן וג'. צריך לדעת למה אמר לשון ראייה על הדברים, עוד אמרו **אנכי**, עוד למה אמר לשון יחיד כיון שכל הפרשה כולה בלשון רבים נאמרה, ונראה שהכוונה היא כי לפי שבא להבחירם בעולם העליון ולהמעיט כל טובות עולם הזה, וכדי שיתאמתו אצלם הדברים צריך שהמוכיח יהיה בו ב' עניינים, א' שיכיר הכרה חושית בטוב העליון, והב' שהשיג השגת טוב עולם הזה וקנייניו, כי אם המוכיח יהיה מושלל מקנייני עולם הזה לא יאמנו דבריו למשיגי טובת עולם הזה כי יאמרו אין אומרים למי שלא ראה יבא ויגיד שאם היה טועם טעמי הנאות גדולת העולם הזה וקנייניו ותענוגיו לא היה ממאיסו ובוחר בזולתו ובזה לא יטו אזנם לקבל דבריו, גם הבא להפליג בטוב עולם הבא לא יוצדקו ולא יאמנו דבריו לשכל הטבעי כל שהוא עצמו אין דבריו אלא מפי האמונה והוא לא ראה ולא ידע, ולזה אמר מושיע ורב האיש משה **ראה אנכי** פירוש אלי תראו ותצדיקו ותשכילו להצדיק הדברים, כי הוא השיג

להכיר טוב עולם הזה כי היה גדול מאוד וגבור ומלך ועשיר גדול כאומרם ז"ל (שכת צ"ב), ויפה דודי אף נעים גם בטוב העליון הכיר כי עלה שמים וטעם טעם עליון, ואחר שהשיג הכרה חושיות הכרת ב' דברים והשגתם אמר להם הדברים האמורים בענין כאשר אבאר, ואומרו ראה לשון יחיד כי ראה זו כלן שוים בהכרתה כאיש א' שגלוי לכל השגת משה בעולם הזה ובעולם הבא :

עוד ירצה במאמר **ראה אנכי** על דרך אומרם ז"ל (רמב"ם הל' תשובה פ"ה) יכול אדם לעשות עצמו כמשה רבינו, והוא מה שהעירם כי אליו יראו להדמות אליו כל הבא ליקרב לעבודת הקודש עבודת ה' ולא יעריכו עצמן עם מה שלמטה מהם ויהיו בעיני עצמן כי כביר מצאה ידם, ואמר לשון יחיד אולי שלא אמר רמז זה אלא ליחיד עם אשר יכינו עצמן להשגה עליונה כי מי ומי הראוי להשיג השגה זו להיות כמשה וכנגד שאר כללות ישראל אמר נותן לפניכם :

ובדרך רמז ירמוז על פי דבריהם ז"ל שאמרו (זוהר ח"ג רע"ג) שכל בני תורה יש להם ניצוץ ממשה, ואין צריך לומר הדור ההוא ששמעו מפיו שהם חלק ממנו, והוא מה שרמז במאמר זה **ראה אנכי** פירוש כאלו מדבר עם עצמו ואומר לו אנכי, כי כל ישראל יתיחסו אליו וכשהוא מדבר עמו כאלו מדבר עם עצמו, ולזה גם כן אמר ראה לשון יחיד כשיעור אנכי שהוא לשון יחיד יאמר עליו ראה, עוד ירמוז על ה' שקרא ואמר אנכי וזה הוא שיעור הכתוב ראה כי אותו שקרא ואמר לכם אנכי הוא נותן לפניכם וגו', ואומרו **ראה** לשון יחיד כי בערך דבר זה כלן יהיו שוים כאחד לדעת כי ה' הוא הנותן לפניהם ברכה וגו' :

נותן לפניכם היום וגו'. פירוש לפי שהיום עמדו על דעתם כאומרם ז"ל (ע"ז ה'): אין אדם עומד על דעת רבו עד מ' שנה :

עוד יתבאר בהעיר עוד אמרו **ברכה וקללה** שלא היה צריך לומר אלא את הברכה וגו' והקללה וגו' כמו שאמר אחר כן, אכן יתבאר על דרך אומרם ז"ל (ספרי) אמר להם משה אתם רואים הרשעים מצליחים ב' וגו' ימים וסופם לידחות ע"כ, והוא אומרו **היום ברכה וקללה** פירוש ברכה שהיא גם כן קללה, והוא שלוות הרשעים בעולם הזה שאינה אלא בזמן מועט שעולם הזה יקרא יום אחד על דרך אומרם (לעיל ז' י"א) היום לעשותם (עירובין כ"ב). והוא מה שדקדק לומר היום סמוך לזכרון ברכה לומר שאינה ברכה אלא היום ולא למחר ואדרבה קללה היא, נמצאת טובת עולם הזה מועטת וגוררת קללה :

עוד יתבאר על פי מאמרם ז"ל (ספרי) שאמרו משל לא' שהיה יושב בפרשת דרכים והיו לפניו ב' שבילין אחד תחילתו מישור וסופו קוצים ואחד תחילתו קוצים וסופו מישור והיה מודיע לעוברים ושבים ואמר להם אתם רואים שביל זה שתחילתו מישור בב' וגו' פסיעות וכו' וסופו וכו' ע"כ, והוא אומרם **נותן לפניכם** וגו' פירוש ב' מיני טובות ובכל אחת יש

ברכה וקללה, כי דרך הרשעים יש בו מישור בתחילה וקוצים בסופו הרי ברכה וקללה, ודרך החיים גם כן תחילתו קוצים וסופו מישור הרי ברכה וקללה גם כן, וחזר ופירש **את הברכה** פירוש לזה יקרא ברכה שאין ראוי לחוש לענף הקללה שבה אשר תשמעו וגוי' הגם שיש באמצעות זה צער כי הצדיקים מצטערים בעולם הזה בהשתדלות המושכל ועולמם קשה עליהם למה שצריכין בו, והקללה אם לא תשמעון הגם שאתם מתעדנים בעולם בכל אות נפש הבהמית ויערב לכם, מישור זה לקללה יחשב:

עוד יתבאר כל הכתוב על זה הדרך לפי שאמר להם בסמוך (ס"פ עקב) נחלת הארץ כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה, לזה אמר להם **ראה אנכי נותן** וגוי' פירוש נתינה זו שה' נותן לכם היום, דקדק לומר **היום** כי ברכה זו שאמר להם כל מקום וגוי' לא נאמרה להם עד היום הזה, ואומרו **ברכה וקללה** פירוש יש בנתינה זו ברכה ויש בה קללה, וחזר ופירש **את הברכה אשר תשמעו** פירוש אם תשמעו תהיה נתינה זו לכם לברכה, ואם לא תשמעון אין זו לכם כי אם קללה שבאמצעותה יתקנאו בכס האומות ויאבדו אתכם ממנה בנקמה גדולה, גם תהיה להם ההנאה ממנה לרעה להם לעולם הנצחי כדרך אומרו (ס"פ ואתחנן) ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, ועיין בסמוך:

[כז] **את הברכה אשר וגוי'**. אמרו **את**, להעיר כי מלבד הברכה המושגת מדרך ה' עוד לו עמה יעוד הטוב, והוא **אשר תשמעו** כי השמיעה בתורה הוא תענוג מופלא ומחיה הנפש כאומרו (ישעי' נ"ה) שמעו ותחי נפשכם, והמרגיש בטעם התורה תשיחנו נפשו כי עליו לשלם גמול טוב למתן מתנה טובה מופלאה ואין צריך לומר שאין לתבוע שכר עליה:

עוד ירצה על פי דבריהם ז"ל שאמרו זכות יש לה קרן ויש לה פירות (קידושין מ.), והוא מה שרמז באומרו **את הברכה** כי תיבת הברכה מציינת עולם שהוא מקור הברכה וכולו ברוך, וריבוי את לפירות הזכות שאוכל בעולם הזה, ודקדק לומר **אשר** גילה הכתוב שלא רצה הנביא לעשות הדבר בגדר הספק לומר אם ואמר אשר שהוא דבר מוחלט כאשר קוותה להם נפש הצדיק, ותלה הכתוב הברכה בשמיעה ולא הזכיר לא מעשה ולא שמירה, לפי שהשומע דברי אלהים חיים התורה מטיבה נפשו ומישרתו כי יש בה סם חיים כאומרים ז"ל (פתיחתא איכה רבתי) וז"ל המאור שבה מחזירו למוטב, לזה תלה הכל בשמיעה:

[כח] **והקללה אם לא תשמעו**. פירוש המונע עצמו משמיעת התורה הרי הוא מקולל מעצמו, וזה הוא שיעור הכתוב והקללה אם לא תשמעו זו היא הקללה, ועוד לו שיסובבנו לסור מכללות דרך החיים כמו שגמר אומר **וסרתם מן הדרך** וגוי' ולא זו אלא יחצוב לו בארות נשברים כאומרו **ללכת אחרי וגוי'**:

[לב] **ושמרתם לעשות וגוי'**. פירוש לפי שהמצות שבא לצוות עליהם הם תלויים בארץ לזה אמר להם שישמרו, על דרך אומרו (בראשית ל"ז) ואביו

שמר את הדבר, והכוונה שיהיו מחכים לעשותם, והכוונה בזה שהגם שבזמן שהוא מדבר עמהם אינם בידם לעשותם יהיו משמרים הדברים לעשות אותם כשיגיע העת, וגמר אומר **אלה החוקים** וגו' פירוש אלה הם שאני מצוה אתכם שתשמרו לעשות בארץ, פירוש לפי שהם תלויים בביאת הארץ כי שם צוה ה' לאבד כל המקומות, וכל זמן שלא באו שמה אינם בידם לעשות:

דברים פרק-יב

[א] **לרשתה כל הימים וגו'.** נתכוון לומר שאם ישמרו לעשות האמור תהיה הירושה שנתן ה' להם נמשכת כל הימים אשר וגו':

[ב] **אבד תאבדון את כל המקומות וגו'** יתבאר על דרך מה שאמרו במס' ע"ז ד' מ"ז וז"ל המשנה ג' בתים הם, בית שבנוי מתחלה לעבודה זרה הרי זה אסור, סיידו וכיירו לעבודה זרה וחידש נוטל מה שחידש וכו', ואמרו בגמ' וז"ל אמר רב המשתחוה לבית אסרו אלמא קסבר תלוש ולבסוף חברו אסור והאנן בנאו תנן, בנאו אף על פי שלא השתחוה לו ע"כ. וכן פסק רמב"ם בפ"ח מהלכות עכו"ם (הלכה ה') והוא מאמר הכתוב כאן **את כל המקומות אשר עבדו שם** פירוש כל שהיו להם שם עבודה בין שבנוהו לעבודה זרה בין שהשתחוו לו והוא בנוי הגם שהוא מחובר אסור וצריך לאבדו:

ואמרו אשר אתם יורשים אותם, יתבאר על פי מה שכתב רמב"ם בפ"ז מהלכות ע"ז (הלכה א') וז"ל ובארץ ישראל מצוה לרדוף אחריה עד שנאבד אותה אבל בחוץ לארץ וכו' כל מקום שנכבש אותו נאבד כל עבודת גילולים שבו ע"כ, הרי כי גדר חיוב איבוד עבודה זרה הוא כל שירשו את המקום אשר היא שמה, והוא אומרו **אשר אתם יורשים** כי בגדר זה שוים כל הארץ וטעם כפל אבד תאבדון, יתבאר על דרך אומרם במסכת עכו"ם (מ"ג:.) שביטול עבודה זרה צריך ב' דברים, שוחק, וזורה לרוח או מטיל לים, ובא' מהנה אינו יוצא ידי חובתו ולזה כפל לומר ב' איבודים:

ואמרו את אלהיהם על ההרים, לפי שאסר כל המקומות ופירשנו אפילו בית בנוי שהוא מחובר אסור, ובא לומר כי יש מחובר שאינו נאסר הגם שיעבדוהו ומה הוא ההרים, וכמו שדרשו בע"ז (מ"ה:.) וז"ל אלהיהם על ההרים ולא ההרים אלהיהם, ובפרק ר' ישמעאל (ע"ז נא:.) דרשו כל המקומות באם אינו ענין לעבודה זרה תנהו ענין לכלים ע"כ, הם ז"ל סוברים שתלוש ולבסוף חברו אינו צריך קרא ועי' פנים לתורה:

עוד יתבאר אומרו **את אלהיהם** בהעיר למה הפסיק במאמר אשר אתם יורשים אותם בין זכרון העובדים והנעבדים שהיה לו לומר על זה הדרך עבדו שם הגוים את אלהיהם וגוי אשר אתם יורשים אותם. אכן הכוונה היא על דרך מה שאמרו רבותינו ז"ל במסכת ע"ז דף מ"ד וז"ל רב הונא רמי כתיב (דה"א י"ה) וישרפו באש וכתוב (ש"ב ה') וישאם לא קשיא כאן קודם שבא איתי הגיתי כאן אחר שבא איתי הגיתי דכתיב ויקח את עטרת מלכם מעל ראשו, ומי שרי אמר רב נחמן אתא איתי ובטלה ע"כ, הרי כי יש מציאות לירש גם אלהיהם עצמן והוא כשהיו עמהם עובדיה שבטלום הם ויהנו מהם ישראל, והוא אומרו **אשר אתם יורשים אותם** ולא אותם לבד אלא גם אלהיהם, והוא אומרו **את אלהיהם**, ותנאי המשפט רמז הכתוב במה שהקדים מאמר אותם ואחר כך את אלהיהם כדברי הש"ס שאמר אחר שבא איתי נהנה דוד בעטרת מלכם :

ובדרך רמז יכוין הכתוב לרמוז איבוד לכח הנעלם גם כן בכח עם בני ישראל שכאשר יתעצמו בתעצומות המעשה הטוב יאבדו נגלה ונסתר מהם, והוא אומרו **כל המקומות אשר עבדו שם** פירוש אשר מגעת שם עבודתם שהוא כסא ס"מ הרשע לעקרו, כי בנפילת כח זה יתעצם כח העליון והיה ה' למלך על כל הארץ :

ואבדתם את שמם וגו'. רבותינו ז"ל אמרו (ע"ז מ"ה:) מה בא ללמדנו הרי כבר אמר אבד תאבדון, ואמרו שבא לומר שצריך לשרש אחר שרשי האשרה, ור' עקיבא אמר שבא לומר לשנות שמה לבזיון ע"כ, ואולי שבא הכתוב ליתן אזהרה על ארץ ישראל מכל הארצות, כדרך שכתב רמב"ם ששאר ארצות הגם שאנו חייבין לאבד עבודה זרה אין אנו צריכין לחפש אחריה לאבדה מה שאין כן בארץ ישראל שצריך לחפש אחריה לאבדה מכל ארצנו ע"כ, והוא מה שדקדק לומר **ואבדתם את שמם מן המקום ההוא** שהיא ארץ הקדושה :

[ד] לא תעשון כן לה' אלהיכם. רבותינו ז"ל בספרי אמרו וז"ל אמר רבי ישמעאל מנין למוחק אות מן השם שעובר בלא תעשה דכתיב ואבדתם את שמם לא תעשון כן ע"כ, ואולי כי נתכוין הכתוב לרמוז ב' פרטי דינים שישנם בדין המוחק שם משמותיו יתברך, א' השם עצמו, וא' הנטפל לה' מלאחריו, באומרו לה' הרי אזהרה על השם ולא הוי"ה לבד אלא שכל כיוצא בו משמותיו וזה בנין אב להם, ואומרו **אלהיכם** רמז לכ"ס שנטפלו לאלהים, ומה שכתב רמב"ם בפ"ו מהלכות יסודי התורה שאין לוקה אלא על אותיות השם, כיון שאין הדבר מפורש בפירוש בכתוב אינו לוקה עליו. ושם בספרי אמרו עוד וז"ל מנין לנותף אבן אחת מן העזרה שעובר בלא תעשה דכתיב לא תעשון וגו', נראה שלא אמר בדיוק אבן אחת אלא שעושה בנתיצתו רושם בבנין :

[יד] אשר יבחר ה' באחד שבטיך. פירוש שלא תלגלג לומר למה יהיה מקומו קבוע אצל שבט א' משבטיך ותחשוב לקבוע מקום זולתו, אלא אין לך אלא המקום ההוא :

[כ] **כי ירחיב וגו'.** פירוש לפי שהקפיד ה' על המתאווים תאוה לאכול בשר במדבר (במדבר י"א) וקברו המתאווים מעתה עומד תאות הבשר באיסור, לזה אמר **כי ירחיב וגו' ואמרת וגו'** פירוש הגם שתאמר בפירוש שאתה רוצה לאכול בשר וזה דמיון מאמר המתאווים שאמרו מי יאכילנו בשר, גם אמר **כי תאוה נפשך** דמיון האמור במתאווים שאמר הכתוב התאוה תאוה, אף על פי כן מתיר הכתוב להם ואמר **בכל אות נפשך תאכל בשר** :

[כא] **כי ירחק וגו'.** בא להתיר מה שנאסר במדבר לאכול זולת זבחי שלמים, והטעים טעם ההיתר בנועם דבריו ואמר כי ירחק, לזה אמר **ואכלת בשעריך** ואין צורך להביאו למקדש, ופירוש ירחק כל שהוא עומד במקום רחוק, ומצינו שנחלקו רבותינו ז"ל (פסחים צ"ג:) בפסוק ובדרך רחוקה יש אומרים מן המודיעים ולחוף, ויש אומרים מן פתח ירושלים, ויש אומרים מן פתח העזרה, ואפשר לומר שכל אדם ששוחט בפתח העזרה בהמה אשר יקריבו ממנה קרבן לה' שאינו יכול לזבוח אלא שלמים לה', מתי יבא לידי מקרא זה ואקיימנו :

[כב] **שמור ושמעת.** קשה שהיה לו לומר שמע ושמרת ולמה הקדים שמירה לשמיעה, עוד מה ריבה בתיבת **את** ובתיבת **כל**, עוד למה לא אמר הטבת הבנים אלא בפסוק זה, עוד צריך לדעת אומרו **כי תעשה הטוב** שנראה שבא לתת טעם למאמר למען ייטב והלא כבר קדם ואמר **שמור** וגו' וגמר אומר **למען** וגו' הרי שהטובה האמורה היא שכר בעד השמירה והשמיעה שקדם לומר הכתוב, אכן הכונה היא שמצוה על ב' דברים, א' תורה ומצות ה' אשר כבר נודעו לישראל מפי משה, וב' אשר יגזרו רבותינו ז"ל הגדרים והסייגים אשר יחדשו, לזה כנגד תורה ומצות שהם ידועים כבר בתורה אמר **שמור**, וכנגד דברים המתחדשים מרבותינו ז"ל אמר **ושמעת** שצריך לקבל כל גזירת רבותינו ז"ל וסייגיהם, והוא מה שרמז במאמר **את כל** פירוש את לרבות כל גזירות ושמירות וגדרים שיחדשו רבותינו ז"ל, ואמרו **כל** פירוש שבאמצעות הגדרים יהיו הדברים נשמרים בשלימות, והוא אומרו **כל הדברים** כי זולת זה אין המצוה נעשה כולה בשלימות שבאמצעות הגדר אין נגרע ממנה דבר, וגמר אומר **למען ייטב לך ולבניך** כי גדרים וסייגים שעשו רבותינו ז"ל הוא דבר המעמיד דורות עם בני ישראל לעולם להבדילם מכל כיעור והדומה לו :

ואמרו כי תעשה הטוב וגו' פירוש כי דברים שגוזרים חכמים אינם כי אם לעשות הטוב והישר בעיני ה' שכל דבריהם רביד הזהב, וכפי זה מאמר **כי תעשה** וגו' הוא גם כן טעם הציווי ושמעת כי בזה תעשה הטוב והישר שצוה ה' באמצעות הגדרים והסייגים וזה מלבד הטוב המושג לדורות מאמצעות דבריהם ז"ל ולדרך זה אומרו **כי תעשה הוא** טעם נוסף למאמר ושמעת :

עוד ירמוז הכתוב במאמר **שמור ושמעת** שלא יאמר אדם למה לי ללמוד שמועה זו אחר שעמדתי עליה וידעתי מה שיש עלי לשמור במצוה זו,

תלמוד לומר שמור פירוש והגם אחר ששמרת וממוצא דבר אתה יודע שקדם ועמד על הדברים לדעת את אשר ישמור ואף על פי כן **ושמעת**, פירוש אינך פטור מהגעת בשמיעתה של מצוה:

עוד יתבאר על דרך אומרו (הושע י"ה) ונשלמה פרים שפתינו, והנה לפי שאמר שמור וגוי את כל הדברים ודבר זה הוא מן גדר הנמנע שיכול האדם לקים כל הדברים, לזה אמר **שמור** פירוש כנגד מצות לא תעשה שהם ביד האדם לשמור עצמו מכל מצות לא תעשה, וכנגד מצות עשה אמר **ושמעת** פירוש יקיים המצות בלימוד שמיעתה בפה ובזה נחשב עליך כאילו באה לידך וקיימת אותה, ומעתה יכול לשמור ולעשות את כל הדברים:

עוד יתבאר על פי דבריהם ז"ל (ע"ז י"ט). שאמרו ליגרס איניש והדר ליסבר, והוא אומרו **שמור ושמעת** פירוש שמור שישמור ידיעת ההלכה והיא הגירסא, ושמעת היא הסברא לכוין שמועותיו בשכלו:

עוד יתבאר על דרך אומרם ז"ל (זוהר ח"ג קצג) כי מי שהוא בעל עבירות שערי דעת התורה ננעלים בפניו, ותמצא (שי"ע האר"י ז"ל הלי ת"ת) כי שערי פתחי ההבנה בדברי התורה הם הקושיות שיעמדו בפני האדם, והם סוד הקליפות המתהוים מעבירות האדם, וזה שהעיר הכתוב במאמר זה **שמור ושמעת** פירוש אם אתה רוצה שתעמוד על אמיתת התורה להבין אמריה שמור המצות לבל תעבור עליהם ובזה ושמעת את כל וגוי:

עוד יתבאר על דרך אומרם ז"ל (חגיגה ט"ו): וז"ל אם הרב דומה למלאך ה' צבאות תורה יבקשו מפיהו וגוי ע"כ, והוא אומרו **שמור** פירוש אם הוא בשמירה ששומר התורה אז ושמעת תורה מפיהו. ואמרו **את כל הדברים**, לדרך זה יתבאר על פי מה שאמרו בחגיגה (שם) וז"ל ור' מאיר היכי גמר תורה מפומיה דאחר והאמר וכו' כי שפתי כהן וגוי אמר ריש לקיש ר' מאיר קרא אשכח ודרש הט אזניך וגוי ולבך תשית לדעתי לדעתם לא נאמר אלא לדעתי וכו' קשו קראי אהדדי לא קשיא הא בגדול הא בקטן, ואמרו עוד שם וז"ל דרש רבא מאי דכתיב אל גינת אגוז וגוי אשכחיה רבה בר שילא לאליהו אמר ליה מאי קא עביד קוב"ה אמר ליה קאמר שמעתא מפומיהו דכולהו רבנן ומפומיה דר"מ לא קאמר משום דגמר שמעתא מפומיה דאחר אמר ליה ר' מאיר רימון מצא וכו' אמר ליה השתא קאמר מאיר בני אומר וכו' ע"כ, הנה לפי דבריהם ז"ל הגדול יכול ללמוד מהרב הגם שיהיה הרב רשע מה שאין כן הקטן, ורמב"ם ז"ל מצינו שכתב (הלי ת"ת פ"ד) שאין ללמוד מהרב אלא אם הוא כמלאך ה' ולא חילק בין גדול לקטן כדברי הגמרא:

וראיתי לב"ח (שי"ד יו"ד סי' רמ"ו) שכתב שלא חלק בגמרא אלא לדעת ר' מאיר אבל השי"ס אינו סובר כן, ודייק לשון השי"ס שאמר ר"מ קרא אשכח ודרש משמע דוקא ר' מאיר הוא שסובר כן ע"כ, ואין דבריו נכונים, אחד מנין לו לתלמוד לומר שמעשה ר' מאיר במחלוקת עומד כל שאנו יכולין

להשוות בדבר סברא, ועוד ממה שמקשה לר' מאיר מדרשת כי שפתי כהן מוכח שחפץ להשוותם שאם אתה אומר שאחר האמת שר' מאיר לחלק אתא מהדרשה שהוא לימוד הגדול אם כן מה מקשה התלמוד מדרשת כי שפתי כהן וגוי אם לא שתאמר שסובר שדרשה זו מוסכמת שאם לא כן היה יכול לומר ר' מאיר אינו דורש כן, ואם תאמר שזו היא כוונת המתרץ שאמר ר' מאיר קרא אשכח וכו' ופירוש ואינו מודה בדרשת שפתי וכו' אם כן מאי חוזר לומר קשו קראי וכו' אם הדורש זה אינו דורש זה, ועוד הרי רבא שהוא אמורא אחרון דרש אל גנת אגוז מה האגוז הזה הגם שהוא מלוכלך בטיט וכו' אין אוכל שבתוכו נמאס וכו' ע"כ, ודברים אלו הם כסברת ר' מאיר וידוע דהלכה כרבא הגם שנאמר שמעשה ר"מ במחלוקת שנוי:

ועוד אם דרשת כי שפתי כהן היא בין לגדול בין לקטן ור"מ לבד הוא שסובר לחלק מה משיב רבה בר שילה לאליהו ר"מ רימון מצא וכו' הלא אינו סובר אלא ר' מאיר, אבל הש"ס סבירא ליה שאין היתר ללמוד אלא מכמלאך בין יהיה גדול בין יהיה קטן, ועוד מה ראייה גדולה מזו שהסכים ה' על המעשה של ר"מ שחזר ואמר שמעתא מפיו:

ואם תאמר הקב"ה מתחילה מה סבר ולבסוף מה סבר שאין לומר שנעלם מעיני ה' ח"ו הטעם שאמר רבה בר שילה ר"מ רימון מצא וכו', דע כי יקפיד ה' על האדם בעשותו דבר שלא יהיה בו נקי אלא מה' ולא מאדם ויחשוב לו לחטא עד שיהיה נקי מה' ואדם, ולזה כשעשה ר"מ מעשה זה שהיה למד מאדם שאינו כמלאך היה ר"מ נקי מה' אבל לא מאדם כל עוד שלא נודע טעמו אם זך וישר פעלו, וזה סבב שלא היה ה' אומר שמועה מפיו להיותו חסר השלימות, ואחר שנאמר בישיבה של מטה טעם לשבח במעשיו נכנס בגדר והייתם נקיים גם מישראל ולזה תיכף ומיד חזר ואמר שמעתא משמו, ולעולם האמת כדברי ר"מ:

והנכון לתת טעם לרמב"ם הוא שסובר שבזמן הזה אין דעת שלמה שתקרא גדול להתיר לו ללמוד מחכם רשע, שדוקא ר"מ שהיה שלם בדעת ובידיעה הוא שהותר לו הדבר שאין לחוש ודאי שילמוד ממנו רשעו, ואולי כי לזה דייק התלמוד ואמר ר"מ קרא אשכח ודרש וכו' ר"מ רימון וכו' פירוש דוקא גדר זה של ר"מ הוא שישנו בהיתר זה לפי שהוא ודאי יזרוק הקליפה ולא יאכל אלא האוכל, וסברא זו נכונה וסמוכה מעצמה היא לזה סתם רמב"ם לאסור ללמוד מהרב שאינו כמלאך בין לגדול בין לקטן כי הדורות נתמעטו ואין לנו היתר זה אלא בר"מ וכיוצא, וצא ולמד מדבריהם ז"ל (שבת ק"י"ב): שאמרו אם הראשונים כמלאכים וכו':

ועל פי זה יתבאר על נכון אומרו **שמור ושמעת את כל הדברים** וגוי פירוש אימתי אני מתנה עליך שאין לך להבין שמועה אלא מאדם שהוא משמר התורה והמצוות אלא דוקא למי שהוא קטן וחסר לשמוע כל הדברים או רובם שהרוב ככל, אבל הגדול שאינו צריך לשמוע אלא חלק קטן יכול

הוא לשמוע אפילו מאדם שאינו שומר תורה ומצות וכר"מ שהיה לומד תורה מאחר הגם שלא היה משמר תורה ומצות שהיה זורק קליפתו ואוכל תוכו:

{כט} **כי יכרית וגו' את הגוים וגו' השמר לך וגו'.** צריך לדעת אי למה תלה אזהרת שמירת עבודה זרה בכי יכרית שיראה שזולת זה אינו באזהרה כשיראה את הגוים עובדי עבודה זרה שלויים ובטוחים שנים רבות, וזה אינו, שאזהרת עכו"ם אינה משתנית מהמבחן במה שיארע להאומות, ב' אומרו **פן תנקש וגו' אחרי השמדם** הלא אדרבא אחר שיראה שנשמדו לפניו לא ינקש אחריהם, ודברי המאור רש"י ז"ל לא הספיקו בו ישוב הכתוב על נכון, ג' אומרו **פן תנקש ופן תדרוש** כיון שהנקישה היא דרישת עבודתם היה לו לומר פן תנקש וגו' לדרוש אחרי וגו', ד' אומרו **לאמר** למי יאמרו, ה' אומרו **איכה** אין ידוע כונת מאמר זה אם שואל, או מתמיה, או מדמה, ולכל הפירושים אין ידוע המכוון, ו' אומרו **לא תוסף עליו ולא תגרע** קשה בשלמא לא תגרע יצו ה' לבל יגרע מכל האזהרות שצוה על עבודה זרה אבל לא תוסף מה בא ללמד, אם לבל יוסיף סייגים, זה אינו שהרי כתיב (סוף פ' אחרי) ושמרתם את משמרת, ומצינו לרבותינו ז"ל שהחמירו לגדור כל דדמי לעבודה זרה, ואם לבל יאסור מיני עבודה זרה שלא הזכיר הכתוב, הרי מצינו שאסר הכתוב כל מין עבודה זרה:

אכן כונת הכתוב היא שבא להזהיר על הטעיות אשר יטעה אדם ממחזה אשר עיניו תחזינה רשעים מארץ יכרתו, ויאמר ממה נפשך לא ימנע מלומר אחת משתים, או תאמר שעבודה זו שעובדים הנכרתים היא חשובה עבודה ולזה הקפיד ה' על עשותם לזולתו ולא לו ויסחם מארץ החיים, או תאמר שעבודה זו שעובדים הגוים אינה חשובה עבודה להתקנאות עליה אל קנא ונוקם כמו שתאמר הזורק למרקוליס הפוער לפעור או המעביר למולך וכדומה לזה והראיה שאין עובדין עבודה זו לה' אלהים, וטעם שהקפיד ה' להכרית הגוים לא על שעבדו עבודה כזו אלא על שלא עבדוהו לה' בעבודה הראויה ועזבו שאר מצות, וכל אחת מב' חלוקות אלו שיכריע המכריע בדעתו הרי זה בטל תורה, אם יכריע לומר שהעבודה היא עבודה ראויה תבא לו הסברא לעבוד לה' אלהינו במיני העבודות עצמן שבהם קינא כשנעשו לזולת, ואם יכריע לומר שאינה עבודה תבא לו הסברא לעשות גם הוא כן כיון שאין זה מעשה עבודה זרה, לזה בא מאמר ה' ואמר **כי יכרית וגו' השמר לך** מלטעות באחד מב' חלוקות הרשומות, כנגד טעות הבא מהשמדתם שעבודתם עבודה אמר השמר לך **פז תנקש אחריהם** פירוש תנקש כמו שפירש"י תטרף אחריהם להיות כרוך לעשות כמעשיהם לאלוהי שאני עובדו אחר שאני רואה שהקפיד ה' על שעובדים בזה לזולתו והוא אומרו **אחרי השמדם מפניך**, וכנגד טעות הבא מהבחנת העבודה היותה בזויה ואין עבודה זו נקראת עבודה ולא יקפיד ה' עליה לעשותה לפער לפעור לבזותו וכדומה אמר **ופן תדרוש לאלהיהם** וגו' פי' תדרוש במעשה העבודה ומאמצעות השכלתך בה תאמר, והוא אומרו **לאמר איכה יעבדו הגוים** פי' דבר תמוה הוא כי

איך יעבדו עבודה בזויה כזו אין זו חשובה עבודה ויכול אני לעשות כן כי אין בזה לא כבוד ולא חיבה לעבודה זרה, והוא אומר **ואעשה כן גם אני** לפער לפעור ולזרוק אבן ברגמת מרקולים, השמר פן תאמר כן :

וגמר אומר **לא תעשה כן לה'** זה כנגד טעות הראשונה שיחשוב לעשות לה' מין עבודה שעובדים הגוים, ושלל עיקר הסברא שממנה בא הטעות ואמר **כי את כל תועבת ה' אשר שנא עשו** וגוי לא כמו שאתה חושב שה' מתקנא שעושים מעשה משובח זה לזולתו לא כן הוא אינו אלא דבר השנאו בעיני ה', וסמך גם כן לומר דבר זר גם בעיני אדם כאומר **גם את בגיהם** וגוי **ישרפו**, ומעתה גם טעות ב' שאין עבודה זו עבודה ואין ה' מקפיד על המעשים סתר בזה בנועם דבריו כי המעשה מצד עצמו שונא אותו ה' הגם שאינה מעלה וכבוד, והוא אומר **תועבת ה' אשר שנא עשו** לאלהיהן פי' המעשה מצד עצמו הוא מתועב בעיני ה', כדרך שתעב הרבה דברים בלא טעם מושג לכל משכיל, כמו שתאמר איסור ב' אחיות הגם שיחפצו שניהם בדבר וכדומה לזה, כמו כן אסר מעשה זה לעבודה זרה הגם שאין חפץ שיעשוהו לעבודתו הקדושה :

וגמר אומר **את כל הדבר וגוי לא תוסף וגוי ולא תגרע** לפי דברינו יבא על נכון, פי' לא תוסף כנגד עבודת הגוים לאלהיהן שלא יעשה מהם לעבודת ה', ולא תגרע ממנו פי' להתיר עבודות הבזויות של עבודה זרה כנזכר אלא הכל בכלל האיסור, ובזה נתיישבו כל הדקדוקים :

דברים פרק-יג

[ב] **כי יקום בקרבך נביא**. אומר **נביא** פירוש אפילו הוא מוחזק לנביא הגם שיהיה נאמן אצלך אם אמר לך לעבור על איזו מצוה לפי שעה כאליהו בהר הכרמל (מ"א י"ח) וכו' אעפ"כ אם יאמר לך שתעבוד ע"ז חייב מיתה :

ונתן אליך אות וגוי. צריך לדעת למה לא הזכיר בתחילה מאמר הנביא דבר שעליו נתן האות וגוי. עוד צריך לדעת כוונת אומר **ובא האות** וגוי **לאמר** וגוי וכי האות הוא האומר הלא הנביא הוא האומר לעבוד עבודה זרה שעל זה הוא שמתחייב מיתה :

ונראה שנתכון הכתוב לדבר כנגד נביא שבא ודיבר בסדר זה ה' אמר אליו שאם יתן מופת זה או אות זה כוונת האות הוא לומר שנעבוד עבודה זרה ואם יהיה האות והמופת בסדר זה אין הכוונה כן אלא אדרבא לתעבה ולשורפה כמשפטה הראשון, **ובא האות והמופת** פירוש הגם שהוא לא

אמר אלא או זה או זה ובאו שניהם האות והמופת והיו בסדר אשר אמר שיגידו על כונת ה' שרצונו שיעבדו ע"ז, **לא תשמע וגו'** וחייב מיתה הנביא וגו' הגם שלא החליט בדבריו שיעבדו עד בא האות והמופת והם האומרים לעבוד, ועוד שהוא לא אמר אלא או אות או מופת והיו שניהם אף על פי כן לא תשמע וגו' :

[ד] כי מנסה וגו'. ואם תאמר מעתה כי לנסותינו בא ה' נביא זה למה יומת אם דבר ה' בפיהו לנסות, ונראה כי מאמר **כי מנסה** לא בא לומר כי ה' אמר לנביא לוי כדברים האלה אלא בא לתת טעם למופתים שנתן ה' ואמר **כי מנסה** וגו', וכפי זה ה' נתן מופת זה לנסות :

או אפשר כי לעולם מופת ואות זה לא עשאו ה' לנסות אלא לאשר יגידו אותות השמים נפלאים מעשה ה', ונתן טעם כי מנסה תשובה למה שיאמרו ישראל למה ה' לא הסיר המופת והאות לבל יטעו ישראל מאחרי ה' לזה אמר **כי מנסה** וגו' לזה הניח העולם כמנהגו, אבל זולת טעם זה ה' יעשה לבל תחזקנה ידי רשעים ולא יהיה לא אות ולא מופת :

[ה] אחרי ה' וגו'. קשה למה הפסיק בפסוק זה באמצע משפט נביא שקר שהרי אחרי הוא אומר והנביא הוא וגו' יומת שהיה לו לאומרו אחר פסוק והנביא וגו'. עוד צריך לדעת למה האריך כל אלה הדברים **תלכו תיראו תשמרו תשמעו תעבדו תדבקו ון :**

ונראה שבא להעיר הדברים הכללים שישנם בעבודת ה' כדי שתדע מהם לחייב הנביא והחולם כשיאמר לעשות אחת מהנה לע"ז והתחיל לומר אחרי ה' אלהיכם תלכו זו מצות קבלת עול מלכות שמים ללכת אחרי ה' ולא אחרי זולתו, הא למדת שאם אמר הנביא לקבל עליהם ע"ז ללכת אחריה חייב, ודקדק לומר תלכו לשון עתיד להעריך בשיעור חיוב הנביא שמתחייב עליו, שהגם שלא אמר קום עבוד עתה אלא תקבלו ע"ז עליכם לאלוה למחר יתחייב מיתה מעת שאמר להם הדברים הגם שדבריו לעתיד :

ואומרו ואותו תיראו פירוש דוקא אותו תיראו ולא לעבודה זרה, הכוונה שאם בא לומר יראו מעבודה זרה פלונית הגם שלא אמר לעשות לה דבר ולא לעובדה אלא ליראה שמא תריע לו ואין זה ממעט יראתו יתברך אף על פי כן חייב מיתה כי אותו לבד יראו. ואומרו ואת מצותיו תשמרו מצותיו ולא מצות עבודה זרה, הכוונה בזה שאם תצוה עבודה זרה לעשות דבר שיש בו הנאה כגון שתאמר עבודה זרה מי שירצה להרויח יעשה דבר זה וירוויח וכדומה לזה ואין במעשה זה דבר שנוגע לעבודה זרה ויש מקום לומר כיון שאין בדבר זה מין עבודה אין בכך כלום, ת"ל מצותיו יתברך תשמרו, ואם בא הנביא לומר שה' צוה לו שיעשו דברי ע"ז בזה ויצליחו יומת. ואומרו ובקולו תשמעו פירוש דוקא בקולו יתברך הוא שיש לכם לשמוע ללמוד וללמד אמרותיו הטהורות ולא בקולה של עבודה זרה, שאם עבודה זרה אמרה איזו אמרים אסור לשומעם, ואם בא הנביא

ואמר שצוה ה' לילך לעבודה זרה לשמוע דבריה הגם שאין בהם לא מעשה ולא ליראה ממנה אף על פי כן יומת :

ואמרו ואותו תעבודו. פירוש לה' ולא לזולתו, והכונה בזה על דרך אומרם ז"ל (גיטין נ"ז) שאמר קיסר לבן קטן של חנה שיערים להשליך טבעתו מעל ידו לפני עבודה זרה וילך ויביאנה ויראה לרואים שעבד הגם שאין בלבו לעובדה ולא רצה וכו', על כן בא הכתוב כאן לומר שאם בא נביא לומר על פי ה' כי ה' מרשהו לעשות כן יומת הנביא :

ואמרו ובו תדבקון יתבאר על דרך אומרם ז"ל (כתובות ק"א:) וכי אפשר לידבק בשכינה אלא שידבק בלומדי תורה שהם מרכבה לשכינה וכאלו נדבק בו יתברך, וכאן צוה ה' שלא ידבק אלא בקרובי ה' וקדושו ולשלול בא שלא ידבק בקרובי עבודה זרה, ואם בא נביא ואמר במאמר ה' לעשות כן יומת הנביא ההוא. ואולי כי לזה נתכוון באמרו **ובא האות והמופת לאמר נלכה אחרי אלהים אחרים** ולא אמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים לומר שחייבין גם אם לא יאמרו לעבוד, והגם שגמר אומר ונעבדם, הכוונה בזה שסופו לומר ונעבדם ולעולם שיתחייב על כל פרטים שרשם ה' בפסוק אחרי ה' וגו', ולזה גמר אומר **והנביא ההוא** וגו' פירוש שרצה לנגד האמור יומת; וטעם המיתה אמר הכתוב **כי דבר סרה על ה'**, והגם שלא הסית בפירוש לעבוד עבודה זרה אף על פי כן מחייבו הכתוב על ששקר על ה' שניבא דברים רעים כאלה, ומודיע ה' שנבואה כזו לא ינבא נביאו, והגם שינבאו לומר לישראל לבטל איזו מצוה הוראת שעה, דוקא בשאר מצות, אבל בעבודה זרה כל שהוא באיסור, בין דבר שחייב עליו מיתה, ובין דבר שאינו חייב עליו מיתה לא יסכים ה' עליו לעשותו אפילו לפי שעה, ואם אמר כן נביא שקר ענה בה', וכן אמרו בספרי וז"ל כי דבר סרה שבא לזייף דבריו של הקב"ה ע"כ, ועל זיופו הוא מת :

וחוץ מדרכנו יתבאר הכתוב שבא להזהיר על כללות התורה שכלל בששה סדרי משנה על זה הדרך, **אחרי ה'** וגו' **תלכו** זה סדר זרעים, ולפי שיש בהם דין לקט שכחה ופאה ומתנות עניים וכולן ממדותיו יתברך, גם לענין מעשר שני שצריך להוליכו למקום אשר יבחר ה', גם בענין מעשר לוי פירוש על דרך מה שאמרו ז"ל (ש"ר פל"א) מעשה באדם אחד שהיה נותן מעשרותיו והיתה לו שדה מוציאה לו אלף וכו' לאחר זמן מת האיש ההוא ועמד בנו שנה ראשונה רעה עינו במעשרו ופיחת משיעור הצריך לשנה הבאה הוציאה לו השדה כשיעור מה שפרע עליו אשתקד לשנה אחרת פחת עוד הוציאה לו שדה כשיעור מה שפרע שנה שעברה וכן על זה הדרך ע"כ, הדברים מוכיחים כי לשיעור מה שהיה נותן היתה שדה מוציאה לו לזה בא מאמרו יתברך כאן וצוה עליו שילך הוא אחר מעשיו יתברך לתת כפי מה שיתן לו ולא יסובב שה' ילך אחריו כפי מה שיתן הוא מעשרותיו על אופן שכתבנו :

עוד נתכוון הכתוב לומר לשון זה כנגד סדר זרעים לפי שבו מחית האדם ומזונותיו, וכתב רמב"ם בהלכות דעות (פ"ג ה"ב) שצריך שיכוין אדם

במאכלו ובמשתהו להברות גופו לעבודת ה' וכו' דכתיב (משלי ג' ו') בכל דרכיך דעהו וגו', והוא מאמר אחרי ה' אלהיכם תלכו בדרכיכם, ואתו תיראו זה סדר מועד, ורמזם בתיבת אותו כי שבת נקרא אות דכתיב (שמות ל"א י"ז) אות הוא, גם ימים טובים נקראים אותות, ויחס להם המורא על דרך אומרם ז"ל בספר תיקוני הזוהר (תיקון ט') ירא שבת שצריך לירא מעונשם.

ואת מצותיו תשמרו זה סדר נשים, שצריך לשמור הרבה מצות שבהלכות נשים ואיסורי ביאה וזיקות.

ובקולו תשמעו זה סדר נזיקין, ורמז במאמר **ובקולו תשמעו** שצריך להטות אוזן לאשר ישפטו השופטים לחייב החייב ולזכות הזכאי ולא יסור מכל אשר יורוהו, וכמו שאמר הכתוב (לקמן י"ז י"ב) והאיש וגו' לבלתי שמוע אל הכהן וגו' או אל השופט וגו'.

ואותו תעבדו זה סדר קדשים שכולו משפטי עבורת בית אלהינו.

ובו תדבקון זה סדר טהרות שכולו משפטי הטהרות, ורמזו במאמר **ובו תדבקון** כי באמצעות הטהרה יהיו ראויים לידבק בשכינה:

[ו] והנביא ההוא או חולם וגו'. הוצרך הכתוב לומר נביא וחולם, שאם לא היה אומר אלא נביא הייתי אומר שלא חייב הכתוב מיתה אלא לזה שאמר שדבר ה' אליו בנבואה שמצווים ישראל לשמוע לנביא דכתיב (לקמן י"ח ט"ו) אליו תשמעון, מה שאין כן הבא בדברי חלומות שאין חיוב על ישראל לשמוע דברי חלומות ויש מקום לומר עליהם חלומות שוא ידברו אינו חייב תלמוד לומר או חולם. ואם היה אומר חולם וגו' ולא נביא הייתי אומר שאין חייב מיתה אלא החולם, אבל הנביא ומה גם נביא שהוא מוחזק לנביא אמת כמו שפירשתי בפסוק שלפני זה יאמנו דבריו כדרך שיאמנו דבריו כשיאמר לעבור על שאר מצות לפי שעה תלמוד לומר והנביא וגו':

החולם ההוא יומת כי דבר וגו'. כוונת הכתוב היא לפי שיאמר האומר בשלמא הנביא בודאי שלא תבא הנבואה כדרך זה אלא אשר בדא מלבו מה שאין כן החולם להיות שבחלום יבואו להאדם דברים מופלאים וכוזבים יכול להיות שזה האיש חולם הזה חלם ולא שקר, והן אמת אם היה חיוב מיתה על אשר יאמר להם עבדו עבודה זרה זה יתחייב מדין מסית, אבל כיון שהוא מת על סיפור החלום לבד וכמו שפירשתי שאפילו החלט הדברים אינו אומר אלא שהמופת הוא האומר לעבוד א"כ למה ימות החולם על חלומו, לזה אמר **כי דבר סרה** פירוש הגם שנצדיק לומר כי בא החלום כדבריו והוא מה שהעיר בתיבת החלום פירוש לו יהיה שהאמת היותו חלום כדבריו אף על פי כן לא היה לו להחשיבו ולספרו לעם בני ישראל כיון שהוא דבר סרה על ה' ועל זה לבד יומת:

וגמר אומר **המוציא אתכם מארץ מצרים** בא הכתוב לשפוט בצדק חיוב מיתת החולם במאמר זה, על זה הדרך כיון שה' אלהיכם הוציא אתכם מארץ מצרים הרי הראה ה' בעין פתוחה בהקיץ אמונת ה' והכחשת זולתו, וכמו שפירשתי בפרשת יתרו בפסוק אנכי ה' וגוי אשר הוצאתיך מארץ מצרים, וכיון שכן החולם הזה היה לו לבטל את אשר יגיד לו בעל החלומות בדמיונות הכוזבות מפני מה שראה בהקיץ ולא בחלום וכיון שלא עשה כן ובא לספרו זה יגיד שצדקו הדברים אצלו וחפץ שישמעו אליו בית ישראל לזה יומת על חלומותיו ועל דבריו:

מן הדרך אשר צוך ה'. בא לומר כי טעם חיוב מיתה לנביא וחולם הוא לפי שבאו דבריהם על דבר שהוא עוקר כללות התורה שהוא עבודה זרה ששקולה כנגד כל התורה, הא למדת שאם בא על אחת מכל מצות ה' בין חולם בין נביא לא יומתו, ודין הקבלה מהם, בעל החלומות נאמר אליו שוא ידבר, והנביא אם הוא ידוע לנביא אמת נקבל ממנו כאלהו בהר הכרמל:

ובערות הרע מקרבך. אולי שירמוז לאותו שקראו הקדוש ב"ה בשם זה דכתיב (בראשית ח' כ"א) יצר לב האדם רע, ולזה אמר **הרע** הידוע, והכוונה בזה כי כשיעשו משפט בכיוצא בזה מתבער הרע וניתש כחו ולא יתעצם בלבות בנ. אדם כאומרו מקרבך:

[ז] **כי יסיתך אחיך וגוי.** בפי זו רמז ה' הערה גדולה באופני ההסתה הבאה לאדם מעצמו להטותו מדרך הטוב והישר, דע כי יש מסית שבא עם האדם מיום היותו בעולם, וכאומרם ז"ל (סנהדרין צא:) בפסוק (בראשית ד' ז') לפתח חטאת רובץ והוא מסית להאדם להרע:

עוד יולד באדם כח מסית ב' באמצעות העבירה אם עבר על מצוה אחת תולד בו כח החפץ רשע, סוד מאמר (אבות פ"ד מ"ב) עבירה גוררת עבירה, והאריכו בזה אנשי אמת לומר כי על ידי עבירה א' קונה קטיגור אחד ונוסף גם הוא על כח הרע הראשון להחטיאו, וכן שנים וכן שלשה כי ירבה לחטוא יגדל בו ההסתה, ולטעם זה אמרו (ברכות לד:) מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד:

עוד באמצעות נטות האדם לדרך לא טוב יסובבנו קנות כח ג' שהוא נפש רעה כדרך שיזכה האדם בתוספת נשמה יתירה בהתעצמותו בדרכי ה' כמו כן באמצעות דרכים הרעים יקנה תוספת נפש רעה להחטיאו:

עוד יוסיף מזה גדר ד' והוא להכנס נפשו בגדר אחרת שאין למעלה ממנה, והיא שנפשו תתחבר ותשתתף עם חלק הרע ותשוה לו בטבעה, וזה הוא גמר החלט נפש אדם לכפור בעיקר ולעבוד עבודה זרה:

והוא מה שרמז באומרו כי יסיתך **אחיך** הוא חלק הרע שהוא מתאחה עם האדם מתחלתו קודם בואו בעולם, ואומרו **בן אמך** נתכוין להודיע מנין

בא אח לצרה ואמר **בן אמך** שהיא אם כל חי שהיא חוה שגרמה תערובת הרע במקור הקדושה בחטא הראשון. וכנגד גדר ב' שהוא מסית הנולד מחטא האדם כנזכר אמר **או בנך או בתך** הם תולדות מעשים רעים שגם הם נקראים בנים זרים, ואמר **או בתך** כי יש עבירות שיולידו קטיגור במדריגת זכר ויש במדריגת נקבה כפי כח החטא כשיהיה גדול יוליד כח הזכר ולפי חלישותו יתייחס אליו כינוי הבת:

וכנגד גדר ג' שהוא קנין נפש רעה שתתלווה עם החוטא אמר **או אשת חיקך** ששוכנת בתוכו נפש רעה ותגביר בו ההסתה להפעיל הרע:

וכנגד גדר ד' שהוא נטות הנפש וכלותה לחלק הרע שיהיה בנפשו אמר **רעך אשר כנפשך** שאין גדר בין שניהם אלא חלק הרע ונפשו בחינה אחת, ואחר הדרגות אלו יהיה כח במסית לדבר אליו כדברים האלה נלכה ונעבדה וגו', ודקדק לומר **בסתור** להעיר כי המסית הוא מסתיר עצמו כי הוא המסית ומדבר כמדבר דברי אהבה וריעות ומראה טלפים כי לא להרע הוא מתכוין. ואומרו **לאמר נלכה** פירוש לא שאומר בפירוש נלכה נעבדה אלא אומר דברים מסותרים ותכלית דבריו הוא לומר **נלכה נעבדה** וגו', גם יערים במאמרו לומר נלכה נעבדה שכולל עצמו עמו, ומתחכם בזה לומר שגם הוא עד עתה לא היה מסכים לעבודה זרה אלא מכאן ולהבא הוא רוצה לעבוד, ובזה יחשוב האדם כי נפשו היא המדברת ולא זולתה שהוא יצר הרע:

ואומרו אשר לא ידעת. פירוש בא בטענה נגד מה שנתחייב האדם בקבלת התורה שלא לעבוד אלהים אחרים ואומר לו כי אין עליו החיוב אלא דוקא בעבודה זרה שידע וקבל שלא לעובדה אבל עבודה זרה אלהים לא ידעום בעולם אין עליו טענת מה שקבל שלא לעבוד כי לא עלה זה על דעת אז כשקבל, והוא אומר **אשר לא ידעת אתה**, ולא אתה לבד אלא ואבותיך גם הם כשקבלו עליהם איסור עבודה זרה לא ידעו זו:

[ח] ואומרו מאלהי העמים, פירוש כי יבא בטענה להוכיח ממה שלפניו מאלהי העמים אשר סביבותיכם כי יראו העמים שסביב ישראל יחנו בשלוח ובהצלחה מרובה ויאמרו אליו להדמות למה שלפניו, או יבא בטענה להוכיח הוכחה גדולה והוא כשתהיה עבודה זרה שנתפשטה בעולם שכל העולם או רובו עובדים אותה כמו שאירע בזמנים אלו שמלכות אדום כולם עובדים וכו', והיא פינה גדולה, ולדברי רבותינו ז"ל (יומא י'). שאמרו עתידה מלכות הרשעה שתתפשט בכל העולם, הנה עבודה זרה אחת בכל העולם מקצה הארץ ועד קצה הארץ והסתה זו עמה טענה להוכיח כי יש בה ממש ח"ו, אף על פי כן אמר לא תאבה לו וגו' פירוש נותנת התורה עצה לאדם שימלט בה ממנו, אחד לא תאבה לו, פירוש על דרך אומרו (משלי א') בני אם יפתוך חטאים אל תבא, פירוש לא תכנס עמו בטענות אלא שלילת הרצון בלא טענה, ועיין מה שפירשתי בפסוק ולא אבה (דברים כ' ל') וישלול שמוע דבריו עוד בזה, והטעם שאם יכנס עמו בטענות התמדת החושב תוליד תכונה הרע באדם:

ט **ואומרו לא תחוס.** וגוי פירוש שצריך להרחיק ממנו כל אשר תאווה נפשו אפילו דברים שאין בהם איסור כדי לענות אדם נפשו ולא יחוס ולא יחמול עליו לומר למה יענה נפשו ללא דבר וה' הרשהו לתאבון זה, והנה הגם שעינוי זה היא לנפש עיקרו היא לאותו המתלווה לה שהם כוחות המסיתים שזכרנו, והוא סוד התענית שיתענה האדם לאבד כח הרע הדבוק בו שהוא כח המסית האמור. ואומרו **ולא תכסה** פירוש על דרך מעשה של רב עמרם חסידא (קידושין פ"א.) שצעק נורא בי עמרם ואספו יחד גם בני אדם גם בני איש ובזה גרש ממנו מסית, והוא אומרו **לא תכסה עליו** הכרז עליו וגלהו לעיני הכל ובזה תהיה נמלט ממנו כי בזה אתה הורגו והוא אומרו **כי הרוג תהרגנו**, ואומרו **ידך תהיה בו בראשונה להמיתו** וגוי פירוש שלא הרשה אותך הכתוב לגלות מעשיו ולקרא כהחסיד נורא בי עמרם אלא כשלא תשיג ידך אבל כשתשיג להתעצם כנגדו ולדחותו אין לך להכלם בדרך זה אלא **ידך תהיה בו בראשונה להמיתו**, על דרך אומרו (תהלים ק"ט) ולבי חלל בקרבי, ואם לא תשיג ידך יד כל העם באחרונה לקרא נורא בי עמרם לבא אליו העם להורגו בכוחם שאיבוד תאותו היא הריגתו:

יא **ואומרו וסקלתו באבנים ומת.** על דרך אומרם ז"ל בזוהר פרק-ד (ח"ג ע"ב) בסוד שמע ישראל שיש בו ה' אבנים שבו סוקלין ס"מ בקירטא ומת. ואומרו **וכל ישראל ישמעו ויראון** כי כשיראו ישראל קריאתם וטעם קריאתם ישמעו ויוסיפו ליראה את ה', כאומרם ז"ל שם באותו מעשה של החסיד:

יג **לשבת שם לאמר.** אומרו **לאמר**, נתכוין למה שאמרו ז"ל (כתובות י'): שיש מצוה לשבת בארץ כנען, והוא אומרו **לשבת שם לאמר** כאלו אמר לאמר לשבת שם:

עוד יתבאר בדקדוק אומרו **יצאו אנשים בני בליעל** למה אמר אנשים שהיה מספיק לומר בני בליעל ואני יודע שהם אנשים, ואם לומר אנשים ולא קטנים זה אינו צריך קרא למעטם שכל שלא הגיע לכלל עונשין אין צריך למעטה. אכן נתכוין הכתוב לומר שהגם שאמרו יצאו אנשים פירוש שהם צדיקים כאומרם ז"ל (מד"ר שלח) אנשים שבמקרא צדיקים, והוא אומרו **לאמר יצאו אנשים** מודיעך הכתוב שתחזיק אותם בבני בליעל ותסיר מהם חזקת כשרות:

עוד ירצה שהגם שלא שמעת הדברים ברורים שיצאו המדיחים אלא אמירה שנשמע ממנה דבר זה שיצאו וגוי **ודרשת** וגוי פירוש יעשה דרישה וחקירה לדעת אם יש ממש בקול הנשמע, והוא אומרו **ודרשת וחקרת ושאלת** ומן הראוי היה לו להקדים ושאלת שהיא השאלה ואחר כך הדרישה והחקירה, אלא נתכוין לומר שידרוש בשמיעה הראשונה ששמע אם יש עדים בדבר ואח"כ ישאל פי העדים לדון על פי עדותם:

יח ונתן לך רחמים ורחמך. כוונת מאמר זה כאן לפי שצוה על עיר הנדחת שיהרגו כל העיר לפי חרב ואפילו בהמתם מעשה הזה יוליד טבע האכזריות בלב האדם, כמו שספרו לנו הישמעאלים כת הרוצחים במאמר המלך כי יש להם חשק גדול בשעה שהורגים אדם ונכרתה מהם שורש הרחמים והיו לאכזר, והבחינה עצמה תהיה נשרשת ברוצחי עיר הנדחת לזה אמר להם הבטחה שיתן להם ה' רחמים הגם שהטבע יוליד בהם האכזריות מקור הרחמים ישפיע בהם כח הרחמים מחדש לבטל כח האכזריות שנולד בהם מכח המעשה. ואומרו **ורחמך** העיר בזה שכל זמן שהאדם הוא בגדר טבע אכזרי כמו כן יתנהג ה' עמו שאין ה' מרחם אלא לרחמן:

ואומרו והרבך נתכוון לנחם העם בראותם כי נפרצו פרץ באובדן אנשי עיר אחת יחד, לזה הבטיחם כי לא ירע לבבם כי הוא ירבה וימלא החסרון בתוספת מרובה. ואומרו **כי תשמע** נתן טעם להבטחתו כי בשלמא אם היתה הרציחה של אנשי עיר הנדחת לנקמה אנושית יש מקום להנמשך מהדבר מה שאין כן עתה שאין המעשה אלא מטעם קבלת מצות המלך, והוא אומרו **כי תשמע בקול ה' לשמור את כל מצותיו** כי כשעושים משפט בעיר הנדחת כאלו קיימו כל מצות ה' כאומרים ז"ל (סנהדרין קי"א):

דברים פרק-יד

א **בנים אתם וגו'**. צריך לדעת מה טעם סמך מאמר **בנים אתם** למאמר תתגודדו, נראה שנתכוון לומר שבמיתת איש אין אבדה למת אלא הרי הוא דומה לאדם ששלח בנו לסחורה לעיר אחרת ולימים שלח האב אחר בנו ואין העדר הבן אלא מן המקום שהלך משם אבל על כל פנים ישנו ואדרבה בטוב לו שחזר הבן אצל אביו שהוא מקור החיים ועל זה אין לנו להתגודד ולשים קרחה מה שאין כן העכו"ם שלא נקראו בנים לה', והוא אומרו **אתם** לשלול העכו"ם שעליהם ידו הדווים ביום מיתתם שהם מתים מיתה שאינם עוד בנמצא בין החיים:

יג **והראה וגו' למינה**. נראה שכל מין מהכ"ד (חולין ס"ג.) שיש בו מינים הרבה ומשונים אמר בהם הכתוב למינהו למיניהם וכל שאין בו אלא מינים מועטים ודומים קצת אינו אומר למינו, והראיה כי נשר לא נאמר בו למינו ואומר בגמ' (חולין ס"א.) על עוף אחד שאינו ניכר שהוא נשר שחוששין שהוא מין נשר, הרי שיש לנשר מינים ואף על פי כן לא אמר הכתוב למינו:

כא **כל נבילה וגו'.** אמרו **כל**, למאן דאמר איסור חל על איסור (חולין קי"ג):
ירצה לרבות כל המתנבל בין טהורים בין הטמאים באה עליהם אזהרת
לא תאכלו כל נבילה, ולמאן דאמר אין איסור חל על איסור אומרו **כל**
מרבה כל מין טהור בין בהמה בין חיה בין עוף אבל טמאה לא:

עוד ירצה באומרו **כל** על פי מה שאמרו במשנה (מעילה פ"ד מ"ג) ופסקו
רמב"ם פרק ד' מהלכות מאכלות אסורות וז"ל כל הנבילות מצטרפים זה
עם זה וכו' כיצד הלוקח מנבלת השור ונבלת הצבי ונבלת התרנגול וקבץ
מן הכל כזית בשר ואכלו לוקה ע"כ, והוא מאמר **לא תאכלו כל נבילה**
פירוש שמזהיר על שיעור אכילה שהוא כזית הבאה מכל דבר המתנבל
הגם שאין הזית בא אלא משלשתם יחד:

לגר אשר וגו'. הקדים זכרון הגר לזכרון הנתינה ובנכרי הקדים זכרון
המכירה לזכרון הנכרי, במס' חולין (ק"ד): הביאו במחלוקת ר' מאיר ור'
יהודה ר"מ סובר שבא הכתוב לדבר בסדר זה להתיר נתינה לגוי ומכירה
לגר ולזה סמך נתינה ומכירה יחד, ור"י סובר הדברים ככתבן מטעם
שאמר קרא או מכור ולא אמר ומכור ור"מ מיישב תיבת או להקדים
נתינה דגר למכירה דגוי, וצריך לדעת לסברת ר"י למה דיבר הכתוב בסדר
זה, ויתבאר על פי מחלוקת אחרת שנחלקו במסכת ע"ז (ס"ז): ר' מאיר ור'
שמעון בדין איסור פגום ר"ש מתיר ור"מ אוסר דתניא לא תאכלו כל
נבילה לגר אשר וגו' כל הראויה לגר קרויה נבילה שאין ראויה לגר אינה
קרויה נבילה עד כאן, משמע שדרשת ר' שמעון היא ממה שבא הכתוב ל'
לתתה לגר ואם אינה ראויה אין אדם נותן ומוכר דבר שאינו שוה הא
למדת שבראויה הכתוב מדבר ולזה דורש שאין קרויה נבילה אלא וכו',
ואין דברים אלו נראים, כי לעולם כשאסר הכתוב הנבילה כל נבילה
במשמע ומאמר הנתינה והמכירה בא כשהם ראויים ומי תלה זה בזה:

על כן נראה שדרשת ר"ש היא ממה ששינה הכתוב בשיעור הדיבור וכתב
תיבת לגר סמוך לתיבת נבילה ולא אמר כסדר שאמר אחר כך מכור לנכרי
והוא גם כן שיעור דיבור הראוי להקדים המעשה ואחר כך יאמר למי לזה
דרש ר' שמעון שבא הכתוב להעירך במשפט זה לומר שאינה נבילה אלא
אם הוא ראוי לגר אבל אם היה אומר הכתוב תתננה לגר אין מקום
לדרשתו:

ולדרך זה הרווחנו טעם שינוי הסדר אליבא דרבי יהודה כי סובר כרבי
שמעון דאין איסור פגום, ולטעם זה שינה הכתוב לדבר בסדר זה להסמיק
מאמר תיבת נבילה לתיבת הגר ושינה מסדר הסמוך לו להעירך על דרשה
זו, ולזה לר"מ שדורש שבא הכתוב להתיר נתינה לגוי ומכירה לגר אין לו
מקום לדרוש נבילה הראויה לגר וכו' ואסר אפילו אינה ראויה לגר
ונתיישבו על בוריין:

אלא שראיתי שם במסכת ע"ז (מ"ח): שהקשה הש"ס כשאמר נבילה שאינה
ראויה לגר אינה נבלה הקשה וז"ל ורבי מאיר ההוא למעוטי סרוחה

מעיקרא, ורבי שמעון סרוחה מעיקרא לא איצטריך קרא ע"כ, ולפי דברינו מה מקשה הש"ס לר"מ והלא לסברת ר"מ אין מקום לדרוש דרשת ר"ש כמו שכתבנו, ואולי כי לרווחא דמלתא אמר כן בגמרא אפילו אם תמצא לומר שיסבור דרשת ר"ש יכול להעמידה בסרוחה מעיקרא אבל אחר האמת אין קושיא לר"מ וכמו שכתבנו, ולפי זה אחר האמת גם ר"מ יסבור (כר"ש) בסרוחה מעיקרא דעפרא בעלמא כסברת רשב"י ואינו צריך קרא:

דברים פרק-טו

[ה] רק אם שמוע וגו'. אמר מאמר זה סמוך למאמר לא יהיה בך אביון, לפי שהעושר והעוני לפי דבריהם ז"ל (מו"ק כח.) אינם תלויים בזכות, לזה אמר סמוך להבטחת מניעת האביון **רק אם שמוע** וגו' פירוש אם ישראל ישמרו כל האמור בפסוק, **שמוע תשמע** זה תלמוד תורה ללמוד וללמד, **לשמור** זה מל"ת, ולעשות זה מ"ע, וגמר אומר **את כל** וגו' פירוש שלא יהיה בידו ביטול שום מצות לא תעשה ולא מניעה משום מצות עשה אז הוא שישנו בהבטחה שלא יהיה בו אביון, כי מאמר חז"ל שאמרו שאינו תלוי בזכות הוא הגם שיהיו זכיותיו מרובים כל שיש לו אפילו חטא אי לא ישלוט על המזל המראה עליו עוני אבל כשיגיע לשלימות התורה והמצות ישלוט גם על המזל וישיג עושר ובנים וחיים:

[ז] כי יהיה בך אביון וגו'. אומרו **בך**, אולי שנתכוון לרמוז מאמרם ז"ל (בי"ב י.) שאמרו כי טעם שבוחר ה' ליסר לאדם בעוה"ז ביסורי העוני הוא כדי שבאמצעותו יזכה חברו המפרנסו, והוא מה שרמז במאמר **בך אביון** פירוש בסיבתך בא לו העוני הגדול, ואמרו **מאחד אחיך**, פירוש לא תחשוב בראותו אביון שהוא פחות דע שהוא מהמיוחדים שבאחייך ואין הוכחה מהעוני היותו שפל אחים, וטעם שסידר הדרגות אלו מאחד אחיך מארצך, הגם שרבותינו ז"ל אמרו (בי"מ עא.) שבא לומר ענייך ועניי עירך וגו':

עוד אפשר לומר גם כן הדרגות הגזירות אשר יגזור ה' באביונים, הנה כבר פירשתי בפסוק (שמות כ"ב כ"ד) אם כסף תלוה וגו' שחלק העני מפקידו ה' ביד העשיר וזה הוא עשרו שמופקדים בידו מעות העניים, והנה לפעמים יפקיד ה' מנת עני זה לאדם קרוב לאיש ולא יצטער בלקיחת פרנסתו ממנו להיותו קרובו גם לא יצטרך לסובב נתיבות, וכשישפוט ה' בצדק לצער העני ירחיק לו פרנסתו באיש זר גם בריחוק מקום ויצטער האביון לסובב מעיר לעיר למצוא מקום אשר הכין ה' לו שם טרף נפשו, והוא

אומרו **מאחד אחיד**, או הגם שאינו אחיד אלא הוא באחד שעריך, או הגם שאינו מעריך בארצך:

או ירצה אומרו **בארצך** פירוש אפילו בארצך שהוא מקום העושר לכל ישראל אף על פי כן ימצא בה אביון:

ובדרך רמז ירמוז להעיר הערה גדולה על אי המיוחד שבאומה שאליו אנו מקוים ומצפים מתי יבא והוא מלך ישראל משיחנו אשר הוא אביון, וכבר נמשל לעני כאומרו (זכרי' ט"ו) עני ורוכב על חמור, ורמז הדבר אשר יסובבנו להיות אביון ואמר **בך** פירוש בסיבתך כי עונותינו האריכו קיצנו, גם רמז בתיבת **בך** כי הוא אביון בנו שמתאוה מתי יבא לגאלנו, וצא ולמד ממה שאמרו רבותינו ז"ל במעשה רבי יהושע בן לוי שכשראהו מלך המשיח שאלו על ישראל שבעולם ואמר לו ריב"ל כי הם יושבים ומצפים ביאתו וכששמע כן געה החסיד בבכיה רבה מתשוקתו לבא לגאלם, ולזה רמז באומרו **מאחד אחיד** שהוא המיוחד שבאחיד, על דרך שפירשו רבות. נו ז"ל (תרגום יונתן בראשית כ"ו י"י) באומרו כמעט שכב אחד העם שרצונו לומר אחד המיוחד שהוא מלך העם, ואומרו **באחד שעריך** להעיר אליו שהוא מיוחד שבסנהדרין שאין כמוהו מורה כאומרו (ישעי' י"א) ושפט בצדק וגוי ולא למראה עיניו ישפוט וגוי אלא והריחו ביראת ה', ופירוש שעריך על דרך אומרו (זכרי' כ"ה ז') ועלתה יבמתו השערה ואומרו **בארצך** להעיר כי הורתו ולידתו בארץ ישראל הקדושה:

או ירצה על זה הדרך **אביון באחד שעריך** על פי דבריהם ז"ל שאמרו בס' הזוהר (זוהר חדש פי נח) וז"ל אי חדא קהילא או חדא כנישתא יתערוון בתיובתא מיד אתי בן דוד ע"כ, ומעתה אביון הוא תאב בדבר זה שהוא אחד שעריך שזה יספיק למלאות תאותו לבא ברינה, ואומרו **בארצך** העיר מקום תאותו היא ארץ הקדושה אשר ה' אלהיך נותן לך שהוא תאב מתי תפקד העיר היונה (צפני' ג') חמדת הלבבות, ויצו ה' לכל איש ישראל שלא יאמץ את לבבו וגוי אלא יתחזק בכל עוז ותעצומות למלאות חשק האחד המיוחד, כי באמצעות מעשה בני אדם ובפרט במצות הצדקה דכתיב (ישעי' נ"ד) בצדקה תכונני, וגמר אומר **מאחד האביון** פירוש מסיבת אחיד האביון הידוע שיעריך אדם בדעתו שהמעשה הוא לתכלית דבר זה של משיח ה' שמו חיים:

[ח] כי פתוח וגוי. צריך לדעת מה נתינת טעם הוא זה ללב אטום, ואולי שנתכוון לומר לו על דרך אומרו (משלי י"א) יש מפזר ונוסף עוד, כי על ידי שפותח הוא ידו פותחים לו שערי שפע, והוא אומרו **כי** פירוש טעם שאני אומר לך שלא תאמץ וגוי **כי פתוח** פירוש אוצר הנעלם אם אתה תפתח את ידך, וגמר אומר **והעבט** וגוי פירוש כשאתה פותח את ידך לו אינך עושה אלא הלואה דוקא ותכף ה' ישלם לך בתוספת מרובה, ובזה יש טעם נכון ללבו שלא יתאמץ וכו':

יב **ועבדך וגוי**. אומרו **ועבדך** בתו' וא"ו להעירך שקדמה מצוה לפנייה, והוא מה שדרשו רבותינו ז"ל בתיבת לך שאין רשות לבית דין למכור עבד ישראל אלא לישראל, וזה הוא שיעור הכתוב **כי ימכר** פירוש כשיצטרך לימכר לך לבד הוא שימכר, ומוסיף משפט ב' ועבדך שש שנים, ואומרו **ובשביעית** וגוי ולא אמר ויצא לחוץ בשביעית, אלא שנתכוין לומר כי לפעמים יעבוד גם בשביעית וכגון אם ברח העבד הגם ששלמו שש שנים לעבודתו צריך להשלים העבדות שש שנים, וכן פסק רמב"ם פ"ב מה' עבדים, ורבותינו ז"ל דרשוה (קידושין ט"ז:) ממה שאמר הכתוב במשפטים שש שנים יעבוד, ואולי דדרשינן משש שנים יעבוד שבא ללמוד שאם חלה ד' שנים שצריך להשלים (קידושין י"ז.) ולעבוד שש, ומדקדוק ובשביעית נלמוד אם ברח שצריך להשלים אפילו בריחת שנה אחת:

יז **לך עבד עולם**. לפי שבשש שנים אם ימות הרב ישלים לפני בנו, בעבודה זו של רציעה לך הוא שיהיה עבד עולם ולא לבנד:

יח **כי משנה שכר שכיר**. ולפי זה הדין יתן שאם חלה ג' שנים אינו צריך להשלים כי יש בזה תשלום ממון שנתן בו, ורבותינו ז"ל אמרו (קידושין ט"ו.) וז"ל מכאן אמרו שכיר עובד ביום, עבד ביום ובלילה ע"כ, וזו הלכה ורמוזה במקרא:

דברים פרק-טז

ז **ובשלת ואכלת**. אמר לשון בישול והתורה אמרה במצות הפסח (שמות י"ב ט') אל תאכלו וגוי ובשל מבושל, אולי שחוזר לזביחת הבקר לשלמים שאמר הכתוב למעלה וזבחת פסח צאן ובקר וגוי ואמרו רבותינו ז"ל (פסחים ע:) צאן לפסח ובקר לשלמים, ובחיבורי פרי תואר על יורה דעה הארכתני בדבר זה בתחילת סימן פ"ז:

ט **תחל לספור שבעה שבועות**. צריך לדעת למה כפל לומר תספור שבעה שבועות, ואולי כי בא לומר להם אם לא היה קמה להחל בה חרמש ובא מן העליה (מנחות פ"ג:) אף על פי כן תחל לספור שבעה שבועות, וזה למאן דאמר (רוב פוסקים) ספירת העומר בזמן הזה מדרבנן, אבל למאן דאמר (רמב"ם) דאורייתא כפל הכתוב לזמן הזה:

ראה

פרשת

חסלת

פרשת שופטים

[יח] שופטים וגו'. סמך מצוה זו למצות ג' פעמים וגו' שלפניה, להעיר שהגם שמצוה לעלות שלשה פעמים בשנה ליראות את פני ה' ושם היא עומדת סנהדרי גדולה קבועה אף על פי כן צריך למנות שופטים וכו' ולא יסמכו על בית דין שלפני ה' בלשכת הגזית לבד, והטעם כדי שלא תענה הדין עד עלות אל המקום, וטעם השוטרים אמרו בפסיקתא ר' אלעזר בן שמוע אומר אם יש שוטרים יש שופטים אם אין שוטרים אין שופטים ע"כ, הדברים מוכיחים שאם אין שוטרים אין חיוב מצות שופטים, ומעתה כל שיודעים ישראל שהעם אינם נשמעים לשופטים והשופטים אינם יכולים לכופם אין חיוב במינוי השופטים, וכל שהעם נשמעים לדיניהם בלא שוטרים חייבין למנות שופטים וקוראים אנו בשופט זה שופט ושוטר :

תתן לך. פירוש שהממנים עצמן לא יאמרו בדעתן שלא תשלוט עליהם מקל מרדותו של שופט ושוטר כיון שהם הממנים אותו אלא שימנום לשפוט ולרדות אותם, והוא אומר **תתן לך** פירוש עליך :

בכל שעריך. טעם אומרו **בכל**, שצריך למנות בכל עיר ועיר ובכל פלך ופלך בארץ ישראל, ובברייתא (ילקוט) אמרו וז"ל בכל שעריך בא הכתוב להקיש סנהדרי קטנה לסנהדרי גדולה מה גדולה דנה והורגת אף קטנה דגה והורגת ע"כ, ונראה שדרשתם היא מתיבת בכל שכלל הכתוב כל הסנהדרין יחד לומר ששנים בכח אחד :

ואמרו אשר ה' אלהיך נותן לך אמרו ז"ל (מכות ז'). שבא לומר שאין חיוב האמור בענין אלא בארץ אשר ה' אלהיך נותן לך ולא בחוץ לארץ :

ואמרו לשבטיך רבותינו ז"ל (ספרי) פרשוהו שמוסב למעלה, וקשה למה לא כתבו במקומו על זה הדרך תתן לך לשבטיך בכל שעריך אשר וגו', ואולי שנתכוון להסמיכה למאמר ושפטו את העם משפט צדק להעיר כי הוא זה טעם שמצוה לתת שופטים בכל עיר, ובעיר שיש ב' שבטים ב' שופטים כדי שישפטו משפט צדק, ודקדק לומר **את העם** פירוש שלא יהיה הפרש ביניהם ויהיו נדונים זה את זה בהשואה כיון שכל שבט נידון לפני בית דינו, ובזה אנו מרוויחים ישוב מאמר **ושפטו** שאם בא להזהיר לדיינים היה לו לדבר נוכח כסדר שדיבר בסמוך לא תטה לא תכיר וגו', ורש"י ז"ל פירוש שהוא אזהרה לממנים למנות צדיקים, ולדבריו היה לו לומר על זה הדרך שופטים ששופטים בצדק וגו' תתן לך וגו' ולדרכנו יבא על נכון :

וראיתי לרמב"ם ז"ל (הל' סנהדרין פ"א) שהשמיט דין זה שצריך לכל שבט ושבט ולא כתב אלא שלכל עיר ועיר, ואולי שסובר הרמב"ם שכוונת רבותינו ז"ל שדרשו לשבטיך שצריך בית דין לכל שבט הוא קודם שדרשו שצריך בכל עיר, אבל אחר שצריך לכל עיר אין עוד צורך למנות לכל שבט, וזה לשון הברייתא בסנהדרין (דף ט"ז ע"ב) תנו רבנן מנין שמעמידין שופטים לישראל תלמוד לומר שופטים תתן וגוי לכל שבט ושבט מנין תלמוד לומר שופטים לשבטיך, לכל עיר ועיר מנין תלמוד לומר שופטים לשעריך ע"כ, וקשה למה דרש התנא תיבת לשבטיך שהוא בסוף פסוק קודם תיבת בכל שעריך שקדומה לה שמן הראוי היה לתנא להקדים דרשת בכל שעריך, אלא הרי זה מגיד שלא בא חיוב לשבטיך אלא קודם חיוב כל שעריך אבל אחר שצוה בכל שעריך אין מקום להצריך לשבטים, ולזה הרמב"ם שכתב חיוב בכל עיר אין מקום לומר בכל שבט, ולדרך זה דרשת התנא הוא על זה הדרך שמחייבך הכתוב לתת שופטים לכל שבט בין יהיה בעשרה עיירות בין יהיה בעיר אחת, וחזר ואמר שאם יהיה בהרבה עיירות יתן לכל עיר ועיר:

ואם תאמר אם יתן בכל עיר למה הוצרך לומר לשבטיך, משום שזולת לשבטיך לא הייתי מפרש בכל שעריך בכל עיר ועיר שהייתי אומר שרוצה לומר שעריך של כללות ישראל בין שבארץ ישראל בין שבעבר הירדן לא של כל עיר ועיר שבארץ, ואחר אומרו לשבטיך שפירושו הוא לכל שבט נתחייבנו לומר בכל שעריך בכל עיר, ולזה כשפסק הרמב"ם בכל עיר אין מקום לומר לשבטיך שאז תפרש בדבריו כדברי התוס' שם בסנהדרין שאם יש בעיר ב' שבטים צריך ב' בתי דינים:

משפט צדק. ולא אמר בצדק כאומרו (ויקרא י"ט ט"ו) בצדק תשפוט עמיתך, כאן העיר הערה גדולה לחפץ לשפוט בצדק, והוא כי כשירצה לעמוד הדיין על משפט האנשים אשר להם הריב יהיה בסדר זה שיעביר מבין עיניו ב' הנושאים ולא ילביש משא ומתן ההלכות שיעשה באנשים אשר להם הריב לומר כפי זה יתחייב פלוני וכפי זה יהיה להיפך אלא יעשה עיונו וצדדי ההלכה כאלו אין אדם שצריך להוראה זו עתה אלא לעמוד על הדין לדעת הלכות התורה, ואחר שיעמוד עליו בדרך זה מה שיעלה במצודתו ידין בו לבעלי דינים יזכה הזכאי ויתחייב החייב, והוא אומרו **ושפטו את העם משפט** פירוש כבר הוא משפט בפני עצמו זה יהיה צדק, אבל זולת זה כשיעריך בדעתו בעת שמזקק ומצרף הדין לבעלי דינים על כל פנים יהיה אי' יותר מתקרבת דעתו אליו ולא יצא המשפט צדק, ובפרט במשפטים שתלויים בשיקול הדעת ובהטיה מועטת בנקל יטה דעתו:

ובדרך רמז ירמוז על דרך אומרו (תהלים צ"ו) ישפוט תבל בצדק, ואמרו אנשי אמת (זוהר ח"ג קצ"ח) כי ב"ד עליון יקרא צדק, ואמרו ז"ל (ביצה ט"ז.) כי בראש השנה מזונותיו של אדם קבועים וכו', והנה כשיפול ההפרש על הממון בין אדם לחבירו ועמדו לפני השופט אם ישפוט על פי התורה אשר צוה ה' כשיזכו הראוי לזכות וגוי' הנה הם שופטים המשפט עצמו ששפט

ב"ד עליון הנקרא צדק, והוא אומרו **ושפטו את העם משפט צדק** פירוש ששפט בית דין העליון שנקרא צדק :

[יט] **לא תטה משפט וגו'**. לא יחד האזהרה לשופטים וצוה לנוכח, להעיר כי כללות ישראל ישנם גם כן באלו אזהרות אם לא ימנו השופטים כדרך שנצטוו, הם המטים משפט הם העוברים על כל האמור :

[כ] **צדק צדק תרדוף וגו'**. בא להזהיר כשיש בעיר ב' אנשים מופלגים בחכמה ושנים אחרים גם כן חכמים אלא שאינם בסוג הראשון אל יאמר אדם כיון ששני אנשים יכולין להורות ולשפוט בצדק לא אטריח את המופלגים לישא בעול מינוי הדיינות, או לצד שצריך להם טורח במינויים ימנע ויסתפק בקטנים, תלמוד לומר צדק צדק פירוש הגם שהשגת לדיינים שהם ראויים, עליך לחזור אחר היותר ראויים מהם :

[כא] **לא תטע לך אשרה וגו'**. רבותינו ז"ל אמרו (סנהדרין ז'): כל המעמיד דיין שאינו הגון כאלו נוטע אשרה ע"כ, ולדבריהם אמר תיבת לך לומר שאינו מעלה עליו כאלו וכו' אלא אם כשיעמידנו תהיה כוונתו לאיזו סיבה שנוגעת ממנה, אבל זולת זה אם טעה בדיין שאינו הגון וחשב שהוא הגון והעמידו אינו נחשב עליו כהעמדת אשרה :

דברים פרק-יז

[א] **לא תזבח וגו' אשר יהיה בו מום**. ולא אמר אשר בו מום, כפי מה שדרשו ז"ל (ספרי) שבא הכתוב לאסור מום עובר, רמזו בתיבת יהיה לומר כל הוית מום בין קבוע בין עובר. ואפשר עוד לומר שאם הוחלט בה אבר שנעשה בו בעלת מום ואמרו הרופאים שעל כל פנים צריך לחותכו הגם שעדיין לא חתכו הרי זה פסולה, והוא אומרו **לא תזבח וגו' אשר יהיה בו מום** פירוש הגם שעתה אינו מום כיון שעומד להיות מום לא תזבחנו :

[ב] **כי ימצא בקרבך**. אומרו **בקרבך**, לחייב על הדבר לבני המקום ששם ימצא האיש עושה הרע ואחריהם יתחייבו כל יושבי הארץ, והוא מה שגמר אומר **באחד שעריך**, ורבותינו ז"ל (כתובות מ"ה): דרשו שעריך לגזירה שוה שער שנמצאו בו ולא שער שנידונו בו, ואמרו **אשר ה' אלהיך נותן לך**, נתכוין לומר שעל מנת כן ה' נתנה לך :

לעבור בריתו. פירוש צריך שידע שהוא עובר ברית ה', ולזה צריך שיתרו בו ויודיעוהו מה גדלו מעשיו הרעים, גם רמז שאם אמר למתרים שהוא

נשבע לעבוד עבודה זרה שיודיעוהו שקדמה לו ברית על זה ואין שבועתו חלה לבטל הראשונה והרי הוא עובר ברית ה' ויהרג :

[ו] יומת המת. כפל לומר המת, להעיר כי אם לא נמצאו לו עדים והתראה בן מות הוא לשמים אלא שבעדים והתראה יומת בידי אדם המת שהיה עומד למיתה בידי שמים :

[ח] כי יפלא וגו' למשפט. הוצרך לומר למשפט, להעיר שלא נאמרו דינים אלו אלא במורה שהוא ראוי להורות משפט, וכן אמרו במשנה (סנהדרין פ"ו:). תלמיד שאינו ראוי להוראה פטור, אלא שראיתי בברייתא (שם פ"ז:). שדרשו פיטור תלמיד שאינו ראוי להוראה מאומרו כי יפלא במופלא שבב"ד, וכתבו רש"י ותוס' בהנחנקין שפירושו מופלא מומחה ולמעוטי תלמיד, והרמב"ם פירש ב"ד (הלכות ממרים פ"ג ה"ה) שהכוונה הוא מי שלא יפלא ממנו אלא דבר מופלא, ומעתה לפי זה אומרו **למשפט** לומר שאין הדין האמור בזקן זה אלא בהוראה למעשה, וכמו שאמרו במשנה שם וז"ל אינו חייב עד שיורה לעשות שנאמר והאיש אשר יעשה בזדון ע"כ, והנה מפסוק זה אין הוכחה אלא על מעשהו על פי הוראתו ולא אם הורה לאחרים לעשות, ולמדן לה מאומרו למשפט שאם הורה לאחרים חייב :

או ירצה על זה הדרך **כי יפלא וגו' למשפט** הגם שהיה הלכה למעשה והורה לעשות הפך כוונת החולקים ונמצא הדין לא כן הוא אף על פי שהורה בדבר שחייב על זדונו כרת וכו' לא יומת פירוש הגם שהורה לעשות הפך הרבים החולקים עליו לא יומת עד שיורה לעשות הפך אשר יגידו עליו בית דין הגדול שבלשכת הגזית, וכן מוכיחים הדברים בסנהדרין :

[ט] ודרשת והגידו לך. פירוש עליך אתה לדרוש שיאמרו לך טעם הדין, והם גם כן חייבים להגיד לך טעם דבריהם, אבל אם לא דרש אין חיוב עליהם להגיד לו :

[י] ועשית על פי הדבר. פירוש לא מבעיא המשפט עצמו שהגידו לך אלא אפילו משפטים אחרים הנבנים על פי שמועה זו, כי כמה משפטים יסתעפו מפרט משפט אחד :

[יד] כי תבא וגו' ואמרת וגו' שום תשים וגו'. מאומרו **כי תבא וגו' ואמרת** משמע כי לא מצות ה' עליהם למלוך מלך אלא אם יאמרו הרשות בידם, וממה שגמר אומר **שום תשים** שיעור הלשון מוכיח שמצות ה' היא להמליך עליהם מלך :

ונראה שכוונת הכתובים היא על זה הדרך לפי שיש במינוי המלך ב' גדרים, א' שיהיה המבטח בו להנהיג המלחמות בעוצם חכמתו ולצאת כגבור ביום קרב כסדר מלכי האומות, וזה הוא דבר שנאוי בעיני ה' כי סדר מלכי האומות לא ילכו בהם אחרי כשרון המעשה אלא אחרי

תועליות החושיות הגם שלא ימצא בו דבר טוב מהמושכל, גם ישימו בו כסלם ותקותם ומן ה' יסור לבבם, וגדר ב' הוא לכבוד ולתפארת ישראל וכדי שה' יעשה בזכותו כדרך שהיה ה' מושיע ישראל ביד השופטים וביד מלכי ישראל הכשרים, וצא ולמד מדוד המלך וכו', ודבר זה הוא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם :

ולזה בא דברו הטוב כאן ואמר **כי תבא וגו' ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים** וגו' וזה גדר הראשון שזכרנו, וגמר אומר **שום תשים** וגו' פירוש לא יקום הדבר הרע הזה, אלא המשימות שתשים הוא על זה הדרך אשר יבחר ה' אלהיך בו, ואמרו רבותינו ז"ל (בתוספתא סנהדרין פ"ג) וז"ל אין מעמידין מלך בתחילה אלא על פי ב"ד של ע' זקנים ועל פי נביא וכו' ע"כ, ומלך המתמנה בסדר זה אינו כסדר מלך המתמנה על הגוים כמו שבא בדבריהם ככל הגוים. וכפי זה מאמר **שום תשים** היא מצוה ושלילת גדר שכנגד תנאיה, ולזה נתחכם ה' להקדים מאמר **ואמרת אשימה** וגו' להעריך את אשר יכוין אליו לשלול אותו במאמר שום תשים וגו', שזולת זה לא הייתי מבין שאוסר לשום מלך ככל הגוים, והגם שיאמרו אשר יבחר אין מובן שבא לאסור ככל הגוים ויהיה זה וזה, ולא חש להבין במאמר שום תשים שהוא רשות מכפל שום תשים :

ותמצא שה' הקפיד על ישראל כששאלו בימי שמואל לתת להם מלך (ש"א ח'), והענין קשה למה יקפיד ה' עליהם והלא לו יהיה שכונת ה' בפסוק זה לרשות ולא למצוה סוף סוף הרשות נתונה, וכפי מה שכתבנו יש מקום לה' להקפיד על הדבר כיון שצוה ה' עליהם לבל יאמרו לשום מלך ככל הגוים כמו שפירשנו ושאלו המלך ואמרו (ש"א ח' ה') לשפטינו ככל הגוים לזה הקפיד ה', אבל אם היו שואלים להם מלך כרצונו יתברך לא לכח ולגבורה כדרך הגוים היו מקיימין מצות עשה :

וראיתי בסנהדרין פרק כהן גדול (כ"ג) שנחלקו רבותינו ז"ל וז"ל רבי יהודה אומר ג' מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות בית הבחירה רבי נהוראי אומר לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתן שנאמר ואמרת אשימה עלי מלך וגו' ע"כ, ודברינו עולין לדברי ר' יהודה ולא לדברי ר' נהוראי, והגם שהלכה כרבי יהודה וכן פסק רמב"ם בפ"א מהלכות מלכים אף על פי כן צריך ליישב הכתוב לסברת רבי נהוראי שפשט אומרו שום תשים יגיד שמצות ה' לשום מלך :

ואפשר לומר כי אם ישראל יהיו כשרים ולא ישאלו מלך והיה ה' למלך עליהם כדרך אומרו (ש"א י"ב) וה' אלהיכם מלככם, גם ה' יחפוץ להיות מלך ישראל הוא לבדו, אבל אם ישראל יכנסו בגדר שאלה שחפצים במלך עליהם אז מצות המלך עליהם לעשותו כאומרו שום תשים, ולזה לא אמר הכתוב **שום תשים** אלא אחר מאמר **ואמרת אשימה** וגו', וכפי זה אפילו אליבא דרבי נהוראי יפרש **שום תשים** מצוה אחר שיאמרו אשימה וגו' :

[כ] לבלתי רום לבנו. פירוש על דרך אומרם ז"ל (אבות פ"ו מ"א) ומלבשתו ענוה ויראה, והוא אומרו כי באמצעות קריאת התורה לא ירום לבנו וגו', וכנגד היראה אמר לפני זה למען ילמד ליראה:

דברים פרק-יח

[א] לא יהיה לכהנים וגו' ונחלה לא יהיה וגו'. כפל הכתוב הענין לומר שהגם שעברו ונתנו להם נחלה אותה נחלה לא תקום לזכותם, והוא אומרו ונחלה לא יהיה וגו'. וטעם סמיכות מצוה זו למצות המלך, לומר שהמלך שוה לעם במצות האמורים בענין לתת להם מתנותיהם ולא ירום לבנו מאחיו לבלתי סור מן המצוה שמצוה ה' לכללות ישראל:

[יג] תמים תהיה עם ה'. פירוש לפי שצוה עליו בסמוך לבל יעונן ויכשף ולבל ישאל באוב וגו' אמר **תמים** וגו', פירוש כלומר טעם כל הדברים הוא לדעת העתידות ולהתנהג על אשר יורו ולתקן החסרון כאשר יוכל עשות, אם תהיה עם ה' תמים תהיה לא יחסר לך דבר ואין מה שיגיד המזל עליך תתקיים לרעה, וזה לך האות אברהם שהתהלך לפני ה' הגם שהראה המזל עליו שלא יוליד נתהפך וילד (שבת קנ"ו:), וכפי זה תיבת **תהיה** נמשכת למעלה ולמטה על זה הדרך תמים תהיה אם תהיה עם ה', או על זה הדרך תמים תהיה כשאתה עם אלהיך:

[יד] כי הגוים וגו' ישמעו. פירוש יש להם לשמוע ולקבל את אשר יגידו להם המעוננים כי יודיעום המעוננים מה שרשום במזל, **ואתה לא כן** פירוש לא תהא הודעת העתידות לך כן אלא נביא אקים וגו':

או ירמוז על זה הדדך **לא כן** וגו', פירוש אינך במצב זה כמותם אלא נתנם לך ה' אלהיך תחת ממשלתך כל המזלות וכל צבא השמים כאומרו (תהלים ח"ג) כל שתה תחת רגליו, וכמו שדרשו ז"ל (שבת קנ"ו:). בפסוק צדק יקראהו לרגלו, ואומרו **נביא אקים** וגו' בא להשיב סוף כל סוף כפי זה יהיו הגוים בהדרגה גדולה שידעו העתידות מה שאין כן ישראל, לזה אמר נביא אקים וגו', ואולי שכן הבין שאול כששאל בבעלת אוב (ש"א כ"ח), כי לא אסר ה' לשאול אוב או ידעוני אלא במקום שיקים נביא אבל זולת זה אם יצטרכו לדעת שאול ישאלו בהם:

[טז] ככל אשר שאלת וגו'. אולי שבא לומר שהם גרמו לעצמם שאין כולם נביאים כמו שאמרו ביום הקהל קרב אתה ושמע ופחדו מצער הנסבב מהנבואה לזה גם ה' יתן להם נביא והצריך לדבר אליו יבא ויגידנו, ולטעם זה אמר הכתוב כל האמור בענין:

(כ כב) **אך הנביא אשר יזיד וגו'.** צריך לדעת אי' אומרו אך, גם אומרו אשר יזיד ולא הספיק לומר אשר ידבר וגו', ב' אומרו וכי תאמר בלבבך וגו' אשר ידבר וגו' ולא יהיה הדבר וגו' פשיטא שאם לא יהיה מה שצוה שלא דבר ה' הדבר ההוא, ג' אומרו אשר ידבר בשם ה' למה בפסוק שלפניו אמר בשמי ובפסוק זה אמר בשם ה', ד' אומרו הוא הדבר שלא היה לו לומר אלא לא דברו ה' ואני יודע שתוזר להדבר ההוא :

אכן יתבאר הענין על פי מה שאמר הנביא במעשה יהושפט ואחאב במלחמת רמות גלעד (מ"א כ"ב) שכל הנביאים פה אחד דברו לאחאב עלה והצלח, ומדברי מיכיהו בן ימלה נתגלה הדברים שרוח יצא מלפני ה' לפתות אחאב לעלות וליפול במלחמה, ובחידושי על דברי נביאים דקדקתי למה בתחלה עבר על מיכיהו רוח נבות ונתנבא כנביאים הראשונים ואמר עלה והצלח ואח"כ בנבואה אחרונה דבר נבואת ה' ולא הועיל לפניו רוח נבות, ועל הרוח גם כן תמיה אני איך לא קיים שליחותו אשר יצא לעשות, עוד קשה למיכיהו למה בטל עצת ה' ח"ו ומחשבותיו שחשב להפיל אחאב במלחמת רמות גלעד והוא בא וגילה סודו לאחאב עצמו :

אכן הן הנה הדברים אשר העיר ה' בנועם דבריו, לפי שהכל גלוי וצפוי לפני הבורא כי יבא זמן שתצא רוח מלפניו ותטעה הנביאים והגם ששקר דברו עם כל זה אנוסים הם, לזה כשבא לצוות עונש הנביא הקדים ואמר **אך הנביא** אך מיעט נביא כיוצא בזה שידבר דבר ולא יקום ולא ימות, ודקדק לומר **אשר יזיד** להעירך שלא ימות אלא אשר יזיד לדבר וגו' לומר אבל נביא שדבר שקר ולא הזיד וכגון שהטעהו רוח נבות שזה אין עליו אשמת דבר כי הרוח בהסכמת ה' יצא והמתנבאים מצדו נקיים הם מהעון. והגם שבסנהדרין (פ"ט.). אמרו שצדקיהו בן כנענה חייב הגם שרוח נבות הטעתו, הוא מטעם שאמרו שם דהוה ליה למידן אין ב' נביאים מתנבאים בסגנון אחד אבל זולת זה פטור היה, והגם שד' מאות נביאים אמרו כן וגם מיכיהו בן ימלה גם כן אמר עלה והצלח וגומר, עם כל זה כולם פתחו פיהם להתנבאות והרוח דברה בפיהם וכשהרגישו שנבאו בסגנון א' לא הוסיפו לדבר עוד בדבר הזה מה שאין כן צדקיהו, ועל זה יאמר אשר יזיד וגו' ומת וגו' :

ומעתה כאן הבן שואל במה נדע הדבר וגו', ואם ממה שלא יהיה הדבר חיישינן לרוח נבות המטעה וכיוצא בה ולמה יומת האיש הנביא כיון שהרוח שיצא בדבר ה' הטעתו, וכיוצא בדבר אם במעשה רמות לא היה בא מיכיהו וגילה הסוד היו מתחייבים מיתה כל ד' מאות נביאים על לא חמס עשו וה' אוהב משפט, והוא אומרו **וכי תאמר** וגו' **איכה נדע הדבר** אשר לא דברו ה', כאן כלל דבר ה' לנביא וכלל גם כן דבר ה' לרוח צא ועשה כן :

ואמר אשר ידבר הנביא וגו' פירוש אם הנביא יאמר נבואתו בשם ה' והוא מה שדקדק לומר בשם ה', **ולא יהיה הדבר** וגו' אז תדע כי בזדון דברו

הנביא פירוש ולא בא דברו מצד רוח שהטעתו, והטעם כי לא ינוח רוח שקר בשם ה' הנכבד כי ה' אלהים אמת, והוא אומר **הוא הדבר אשר לא דברו ה'** פירוש הוא שאני אומר לך עליו שלא דברו ה', וגם לא בא ברוח אלא בזדון, והוא אומר **בזדון דברו הנביא**, אבל יש דבר אחר שהגם שהוא שקר ואין התורה יכולה לומר לך לא דברו ה' בזדון דברו הנביא והוא כשלא ידבר הנביא בשם ה' שהגם שיהיה שקר יש לחוש לרוח כרוח נבות:

ובזה יערב לנפש אדם ענין מיכיהו כי בתחלה לא הזכיר שם ה' ולזה לא היה אומר אלא דברי הרוח עד שנתחכם יהושפט ואמר אליו (דה"ב י"ח ט"ו) אני משביעך אשר לא תדבר אלי רק אמת בשם ה', פירוש נתחכם לומר לו התנאי שהתנה ה' כאן ואמר אשר ידבר הנביא בשם ה' לפי מה שפירשנו שידבר בשם ה', ובזה אם יש רוח מטעה תפנה מקום, וכן היה כשהזכיר אליו שם ה' ואמר הנביא בשם ה' ברח לו נבות ואמר הנביא האמת במה שהוא:

ובזה נתיישבו כל הדקדוקים שדקדקנו בענין נבואת רמות גלעד והגם שלא מצינו שהזכיר מיכיהו שם ה', הזכירו ומקרא קצר הוא כיון שהזכירו יהושפט וכוון מיכיהו לשם שהזכיר יהושפט הועיל, ולא תקשה מאומרו שם כמה פעמים אני משביעך וגו' בשם ה' שיראה שהשביעו כמה פעמים לדבר בשם ה', כי אולי שלא הרגיש מיכיהו בדקדוק זה של יהושפט אלא בפעם אחרונה:

או אפשר כי מאמר בשם ה' אינו נסמך למאמר אני משביעך אלא מאמר בפני עצמו שחדש באחרונה, ולפי זה לא קשה למה גילה מיכיהו סוד ה', כי יחרב העולם ולא ישתנה מקור האמת לייחד שמן על דבר שקר ח"ו, ומה גם כי על כל פנים עשה הרוח פעולתו כי לא האמין אליו אחאב ועלה ונפל ונמצאת מחשבת ה' קיימת ולא מתייחס השקר לשם ה' אלהים אמת:

דברים פרק-יט

[ח] **ואם ירחיב וגו' לאבותיך**. פירוש עצמן כי הם ינחלו הארץ לעתיד לבא, ואמר זה יושג להם אם ישמרו את כל התורה ויעשוה ותהיה השמירה והעשיה מאהבת ה' ולא מיראה הדור ההוא אשר יעמוד בזה, בימיו יקים ה' דברו הטוב לתת כל העשרה עממין ויעמיד ביד ישראל כל הטוב שהבטיח לעשות לאבות ביום עומדם בתחיה, ורבותינו ז"ל (סנהדרין צ"ט:) העירו שגאולה העתידה תלויה בעבודת ה' מאהבה דוקא:

[יא] וכי יהיה איש שונא וגו'. פרשה זו רומזת מה שאמרו בגמ' מכות דף י"ב שלשה טעיות עתיד שרו של אדום לטעות לעתיד לבא, ואחד מהם הוא שערי מקלט קולטות ההורג בשוגג והוא מזיד, וידוע כי שרו של אדום הוא ס"מ הוא שטן (בי"ב ט"ז). הוא יצר הרע ועליו העיד הכתוב כאן, ואמר **כי יהיה איש שונא** כי אין שונא לאדם כיצרו הרע והוא מקור השנאה, **לרעהו** כי הוא מראה ריעות לכל כי לטובתם מיעצם, והוא שונא לו ומבקש רעתו בדרך אהבה וריעות, **וארב** שאורב לו להחטיאו כי יש לך לדעת שעבירה ראשונה שעושה האדם אינו עושה אלא כשגגה ובזה מוצא שער הצר ליכנס לנפש, גם מקדים להאדם כאומרו (בראשית ד') לפתח חטאת רובץ קודם בא המנגדו באדם, גם מסביר לו פנים על מעשה הרע ויאמר לרע טוב ואין לך אורב גדול מזה, ובזה מתגבר עליו, והוא אומרו **וקם עליו** מה שאין כן קודם לכן שהיה כחוט השערה הלך בתוך האדם (סוכה נ"ב): ועל ידי החטא יתגבר ויקום עליו:

ואומר והכהו נפש כאן העיר שהוא מדבר על ס"מ ולזה אמר והכהו נפש פירוש שחובל בנפשו כי על ידי החטא תמות הנפש, **ונס אל אחת** פירוש אם ינוס אל אחת הערים האל לבצר עצמה שהיא מערי המקלט, **ושלחו זקני עירו** הם בית דין של מעלה שהיא עיר של השר של אדום, **ולקחו אותו** ועל פי המשפט יתנוהו ביד גואל הדם הוא אבינו שבשמים:

ואומרו ומת כאן רמז סוד אומרם ז"ל (סנהדרין לח): מושיט אצבעו בהם ושרפם, והוא אומרו **ביד גואל הדם ומת** פירוש בנגיעת יד ה' בו בזה הוא מת מעצמו, ולפי שאמרו ז"ל כי הריגת ס"מ תהיה גם כן על ידי ישראל שידם תהיה בו להמיתו עם ה' ברוך הוא, לזה אמר **לא תחוס עליו**, והגם שהצדיקים הרויחו באמצעותו, יש להם להביט אל דם נקי כמה דמים רבים ששפך באורבו, ואז **וטוב לך** תהיה נחלטת בחינת הטוב לך, כי בהבטל רוח הטומאה תהיה נשלמת בחינת הטוב במקומה שהם בני ישראל:

[יט] **ועשיתם לו כאשר זמם**. רבותינו ז"ל אמרו (מכות ה'): מכאן הרגו אין נהרגים כאשר זמם ולא כאשר עשה, וקשה דלמא אמר הכתוב כאשר זמם להתחייב אפילו לא עשה אלא מעת אשר ענה סרה וזמם לעשות רעה לאחיו נתחייב, וכשנעשה מעשה על ידו ונהרג יש כאן זמם ועשה וקורא אני בו גם כן זמם ונוסף שעשה ואין כאן טענת אין עונשין מן הדין:

אכן עיקר הדרשה היא ממה שהיה לו לומר כאשר ענה על אחיו וחוזר למה שאמר שקר ענה באחיו יעשו לו כאשר ענה, ובמאמר זה ישנו לחיוב בין נהרג בין לא נהרג שניהם נכללים במשמעות אשר ענה, ומה שלא אמר לשון הכולל והלך לבקש לשון זה אשר זמם לדיוק בא, לומר דוקא זמם ולא עשה כדבריהם ז"ל, וז"ל בברייתא אמרו אמר לו אביו לאו ק"ו הוא אמר לו למדתנו רבינו אין עונשין מן הדין וכו', אין להקשות מזה לדבריהם, כי בלא טעם אין עונשין מן הדין היה הק"ו מכריח לומר שלא בא הכתוב לפוטרן אם הרגו שהרי ק"ו הדברים ואין כח בדיוק לדחות

הק"ו, ולאוקמי קרא שלא בדיוק, אם לא מטעם שדחה רבי אין עונשין
מן הדין:

דברים פרק-כ

{א} **כי תצא למלחמה וגו'.** אולי שרמז הכתוב מלחמת האדם עם יצרו, ובא להסיר מלבבו מורד, ואמר **כי תצא למלחמה** הידועה שאין גדולה ממנה, והנה במלחמה זו יש ב' דברים קשים לאדם שמתשישים כוחו, א' הוא שאינו מלומד במלחמה כמו שהוא מלומד ורגיל במין מלחמה זו יצרו הרע, ב' שהרכבת האדם חובקת דברי היצר בכל אשר יאמר אליו בעניני האיסור לגנוב ולגזול ולגאות ולאכול כל אשר תאוה נפשו, וזה ימנעהו מלשמוע אל דברי התורה והמצות, ומה גם אחר שנכשל בעבירות רבות שיתוספו כוחות הרע שנולדו ממעשיו הרעים כמו שפירשתי במקומות אחרים והרי הוא ביניהם כחררה שאין לה הופכין:

לזה בא דבר ה' כאן ואמר **כי תצא למלחמה** וראית בעיני שכלך **סוס ורכב**, סוס כנגד מה שהוא היצר סוס מוכן למלחמה מה שאינו כן האדם, רכב כנגד הרכבת האדם שנוטה וחושקת לדברים, ואומרו **עם רב ממך** כנגד כוחות הרע שניתוספו ממנו מצד מעשיו הרעים כמו שאמרנו, אף על פי כן בא דברו הטוב ואמר **לא תירא מהם**, והטעם הוא **כי ה' אלהיך עמך** פירוש הן אמת אם היית בא למלחמה בכחך אין בך כח לעמוד במלחמה זו אבל כיון שה' אלהיך עמך כחו גדול להצילך, כי כשבא אדם ליטהר ימינו יתברך מקבלתו ונדבק לה' והוא יכניע מציריו:

וגמר אומר **המעלך מארץ מצרים** כי זה מופת חותך כי ה' מפרק הקליפה מן הקדושה ומבררה, והוא סוד העלאת ישראל ממצרים כידוע ליודעי חן, וזה לך האות כדי שתתחזק במלחמה, וכן הוא אומר (תהלים ל"ז) צופה רשע לצדיק וגו' ה' לא יעזבנו בידו, ואמרו ז"ל (קידושין ל'): שהכתוב מדבר על יצר הרע שהוא מתגבר על האדם וה' עוזרו ומצילו מידו:

להלחם וגו' להושיע וגו'. פירוש להלחם וגו' לאבד אויביכם, ואמרו **להושיע וגו' פירוש** שלא ימות מבני ישראל אחד במלחמה, וזה הוא עיקר הנס שתהיה המלחמה כבדה באויביהם ולא יפקד אחד מבני ישראל, ואולי כי לזה נתכוון במה שאמר בתחילת הכתוב ה' **אלהיכם** הזכיר הרחמים והדין, רחמים להושיע ישראל, דין לאבד אויביהם, וזולת זה היה די באומרו כי אלהיכם הולך:

[ח] מי האיש הירא וגו'. רבותינו ז"ל אמרו (סוטה מ"ד.) זה הירא מעבירות שבידו, פירוש על דרך אומרו (ישע"י ל"ג) פחדו בציון חטאים, שכל מי שיש בידו עבירות לבו ירא וחרד מעצמו, ואפילו אינו יודע שיש בידו עבירות הפחד הנכנס בלבבו במלחמה תודיעהו כי יש בידו עבירות, ורבותינו ז"ל (או"ח ס"י נ"ד בשם הירושלמי) שיערו העון שיכנס בלבבו הפחד מיוצרו שאפילו אין בידו אלא שדיבר בין ישתבח ליוצר, והטעם כי הנכנס למלחמה צריך לעשות לו נס להנצל מחרב אויב וכל שבידו מבחינת הרע אינו ראוי לנס ומזלו יפחידו:

[י] (י~טו) כי תקרב וגו'. אולי פרשה זו תרמוז על פי מה שאמר הרשב"י בספר הזוהר (ח"ב ס"ב.) כי האדון ב"ה שולח נשמה יתירה להאדם מעולם העליון להדריכו בדרך ישר ובאמצעותה ימלט האדם מהמחטיאו, וצוה ה' לנשמה ואמר **כי תקרב אל עיר** זה הוא גוף האדם שנקרא עיר כאומרם בספר הזוהר (ז"ח רות צ"ז) בפסוק עיר קטנה וז"ל עיר קטנה דא גופא דבר נש ע"כ, למלחמה כי צריך כח להציל האדם מיד מרשיעו:

ודקדק לומר עליה פירוש בשביל העיר למלטה מיצר הרע על דרך אומרו (קהלת ט') ובא אליה וגו' ומלט העיר בחכמתו (נדרים ל"ב.), **וקראת אליה לשלום** פירוש שלא תבא אליה בפסיעותיך להטותו לדרך הטוב מן הקצה אל הקצה, אלא בתחילה בקרבך תקרא אליה לשלום שעשה יעשה גם לעולם העליון ויהנה בזה ובבא ויתן חלק לגופניות וחלק לרוחניות כי גם לעולם העליון צריך האדם למזונות ואם לא יטריח בעולם הזה בעד עולם הבא גם כן, נמצא שלא יגיעו ויאבד לעולם ועד ודרך זה יקרא דברי שלום שהוא הביצוע:

ואומרו והיה אם שלום. פירוש והיה לשון שמחה היא אם שלום תענד, ואמר **ופתחה** פירוש אין צורך אלא פתיחה לבד ואם יפתח כפתחו של מחט הקב"ה יפתח לו כפתחו של אולם, והוא מה שגמר אומר **והיה כל העם הנמצא בה רמ"ח איברים ושס"ה גידים הכל ישתעבד לנשמה**, בין בבחינת מצות עשה יהיו למס לעשות בגופם ובממונם וכו', בין בבחינת מצות לא תעשה **ועבדוך** פירוש כעבד הירא מרבו לבל נטות מדבריו ימין ושמאל:

ואומרו ואם לא תשלים וגו'. פירוש אם לא השלימה העיר ונטתה אשוריה מני דרך, ולפעמים יקר מקרה שאחר שהתחיל האדם להטיב מעשיו ישוב אחרנית, וכשאירע זה להאדם יגדיל רשע ויתחזק יצרו עליו יותר מבראשונה להלחם עם הנשמה, והוא אומרו **ועשתה עמך מלחמה** יצו ה' לצור על העיר בסיגופים וכמאמרם ז"ל (ברכות ה') לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע והרגזתו הוא לסגף עצמו בדברים המותרים לו, גם בתעניות ומלקיות ובכי להתיש כח הרע שבעיר, ומבטיחו ה' ליתנה בידו כאומרו ונתנה ה' אלהיך בידך, **והכית כל זכורה** הוא כח ס"מ וחיילותיו:

ואמרו לפי חרב על דרך אומרו (תהלים קמ"ט) רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם :

ואמרו רק הנשים והטף פירוש נשים הם נפש ורוח ונקראו נשים בערך הנשמה כידוע ליודעי חן, והטף הם מצות ומעשים טובים שעשה אדם קודם שהיה מתועב בעיני ה' בסוד (תהלים נ"ו) ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי, וכשאדם חוזר בו יחשבו לזכות :

גם על פי דבריהם ז"ל שאמרו (יומא פ"ו): שגגות נעשות לו כזכיות ולהם יקרא טף :

ואמרו והבהמה הוא תאות החומר שיקרא בהמה, **וכל אשר בעיר תבוז** לך שהכל יהיה לתועלת הנשמה לתקן הצריך לתקן להשגת המושכלות, כי גם תאות הבהמי תסגל סגל הטוב במה שנוגע לה :

ואמרו כן תעשה לכל הערים וגו'. פירוש כל מצות האמורות בענין אינם אלא לעדים שהם הגופות שנתרחקו, על דרך אומרו (ישעי' נ"ז) לרחוק ולקרוב, שבעל עבירות יקרא רחוק מהשכינה שהיא מקור הקדושה שממנה היא מחצב הנשמה העליונה, אבל עיר שהיא מערי הגוים פירוש שאין לה קשר עם הקדושה ויצאתה ממקורה ברוב פשעיה ככל הגוים אין לנשמה חלק עמה ולא תקוה בה להשיבה, והוא אומרו **אשר לא מערי הגוים וגו'**, כי בחינות ההם אין להם אלא להחרימם, וזו היתה שגגת משה בקבלת ערב רב (שמו"ר פמ"ב), וה' אמר אליו ששורשם רע ואינם עומדים בגדר הקדושה ומובדלים לחלק רע, וכשהיה מחיה אותם פירוש לקרבם לקודש אינו מחיה במ כל נשמה, דקדק לומר כל היא הרוח שזוכה ראשונה עם הנשמה :

חסלת פרשת שופטים

פרשת כי תצא

דברים פרק-כא

י **כי תצא למלחמה על אויביך וגו'.** צריך לדעת למה הוצרך לומר כל זה שלא היה צ"ל אלא כי תראה בשביה אשת וגו', עוד אחר שאמר כי תצא למלחמה לא היה צריך לומר על אויביך, ואולי כי לפי שבא הכתוב להתיר יפת תואר שאסורה שלא בשעת מלחמה, גם להתיר קדלי דחזירי (חולין י"ז). ושאר איסורין, חש הכתוב שביציאת ישראל למלחמה רגליהם לרע ירוצו כדי שיהנו מדבר איסור, לזה בא הכתוב והתנה ואמר **כי תצא** תהיה יציאתך למלחמה להנקם מאויביך שהם אויבי ה', על דרך אומרו (תהלים קל"ט) הלא משנאיך ה' אשנא וגו' לאויבים היו לי, לטעם זה תהיה יציאתך, ואם תעשה כן ונתנו ה' אלהיך בידך ושבת שביו, ומזה אתה למד שזולת כן אם תהיה יציאתך לטעם אחר והטעם מובן ממה שאמר בענין אינו מובטח שיתנהו ה' בידו:

ושבת שביו. מצוה, כדי שלא יראה כמזלזל במתנת מלך, או נתכוון לאסור יפת תואר כל עוד שלא שבו שביו, שלא יאמר אדם כיון שהותרה לי אחטפנה ואוליכנה ואבעלנה, תלמוד לומר **ושבת שביו וראית בשביה** פירוש כשתשבה אותה ותהיה שלך אם ראית בשביה וגו', וטעם אומרו **שביו** ולא אמר אותו, רבותינו ז"ל אמרו (ספרי) שהכתוב מדבר במלחמת רשות, ודקדק לומר **שביו** אפילו הוא מהכנעני שנאמר בו (לעיל כ"ט"ז) לא תחיה כל נשמה:

עוד ירצה לפי שנאמר ונתנו ה' וגו' בידך, לזה כשאמר **ושבת** גמר אומר **שביו** פירוש מה ששבוי ועומד לפניך, עוד רמז שהגם שתהיה אתה בגדר שביו לפי ערך המשתער ללוחם ונלחם אף על פי כן ושבת, ומזה עיניך תחזינה כי ה' הוא הנותנו לפניך ולא כחך ועוצם ידך עושה חיל:

יא (יא~ד) **וראית בשביה אשת יפת תואר.** הנה מאומרו **יפת תואר** משמע דוקא יפת תואר ומאומרו **וחשקת בה** דרשו בספרי אפילו כעורה, וזה מן התימה למה יאמר יפת תואר ויצטרך לרבות כעורה היה לו לומר וראית אשת ולא יכתוב לא יפת תואר ולא וחשקת:

ולישב הכתוב צריך להעיר בענין למה יצו ה' כדברים האלה לטמא אדם עצמו בבת אל נכר, ובפרט בעת מעשה הנס במקום שצריך להוסיף טהרה ודביקות בה' יתיר לעשות מעשה כיעור השנאוי אצלו יתברך, וזה יפעיל הרחקת דביקותנו בו יתברך, בשלמא התרת אכילת איסור מצינו לרמב"ם ז"ל (פ"ח ה"י מלכים) שנתן טעם אם ירעב והוא טעם נכון, אבל מעשה זה יתעבנו עושנו, ורבותינו ז"ל אמרו (קידושין כ"א): לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, ומן הראוי הוא להכניעו ולאבדו מלב עם קדוש בזמן ההוא אשר מלכם בראשם להלחם להם:

אכן יסוד הדבר וסודו הוא על פי דבריהם ז"ל (ז"ח בלק נ"ג) שאמרו שבחטא אדם הראשון נשבו כמה נשמות יקרות ביד סטרא אחרא והם נשמות הגרים, וצא ולמד כמה וכמה גדולי עולם באים מהאומות ורות המואביה תוכיח וכמה גדולי עולם שמעיה ואבטליון ואונקלוס הגר וכאלה רבות:

עוד אגלה לך סוד אחד תמצא נשמה טהורה דבוקה בנשמה טמאה ואין כח בטהורה להטות הטמאה להטיב והיא מונחת שם עד עת דרור, וצא ולמד כיוצא בזה מנשמת ר' חנינא בן תרדיון שהיתה דבוקה בשכם בן חמור כרמוז בתיבת רחב"ת ידים (בראשית ל"ד) כאמור בדברי המקובלים (ליקוטי תודה וישלח) ומצינו שהנפש הלזו לא עשתה מפעל טוב בשכם ויצתה כשדבק בדינה מצאה הנפש מינה ונדבקה בו כאומרו (שם) ותדבק נפשו בדינה, ושמור לך כלל זה, ויש נפש קדושה בין הקליפה שבמקום שכונתה תטה לב השוכנת בתוכו להטיב ויגרשו חלק הרע או ימתקוהו, והם הגרים המתגיירים מן האומות מעצמן כרות המואביה וכנעמה, וכמו שראינו בעינינו גרים שמעצמם באים ומתגיירים :

והנה כבר כתבתי כמה פעמים כי באמצעות מעשה המצוה יתלבש באדם אור השכינה ויגרש ממנו חלק הרע כאומרו (קהלת ח') שומר מצוה לא ידע דבר רע, ובפרט שלוחי מצוה ועיין מה שפירשתי בפרשת שלח לך ששלוחי מצוה בשעת שליחותם אפילו מיצר הרע מצותם מצילתם, וכמו כן העוסק בעבירה מתלבשת בו רוח הטומאה ומעותת דרכו :

ואחרי הודיע ה' אותנו את כל זאת יאירו מאמרי אל עליון כשמש בצהרים במצוה זו, והוא לפי שהקדים **כי תצא למלחמה** וגוי שיציאתו היא לדבר מצוה כמו שפירשנו למעלה, אמר עוד אם ראה בשביה פירוש בשעת שביה, וכמו שכן דקדק רמב"ם בפ"ח מה' מלכים כי באותה שעה עודנו עוסק במצוה, אם יראה אשת יפת תואר פירוש אשת סמוך, ורבותינו ז"ל אמרו (קידושין כ"א:) אשת איש, ודבריהם אמת אלא שאם לדבריהם לכד יכוין היה לו לומר אשת איש לא אשת יפ"ת, אלא באה להעיר שבאמצעות היותו עוסק במצוה יגלה ה' את עיניו להכיר בגויה שיש בה יפת תואר שהיא נשמה הקדושה הנקראת יפת תואר, כי זוהר נשמות הקדושות מופלא ועצום הוא, וזאת האשה קנתה בה חלק זה הטוב, ולזה קראה הכתוב אשת יפת תואר והכרתה הוא על ידי שאתה רואה שאתה חושק בה בזמן שאתה דבוק בשכינה באמצעות היותך עסוק בשליחות מצוה כאמור זה יעירך שלדבר טוב חשקת :

ודקדק לומר **בה** ולא אמר אותה, להעיר כי לא לאשה אתה חושק אלא למה שבה שהיא יפת תואר שהוא חלק הטוב הדומה לנפש הטהורה וכפי זה הגם שכעורה האשה בכלל ההיתר כי אינו חוזר יפ"ת לגולם הנגלה כי אליו לא ימשך תאות ישראל במצב זה כמו שאמרנו, ואמר **ולקחת לך לאשה**, הנה בכל מאמר המתכנה לה אמר הכתוב בלשון כינוי והבאתה וגוי ובעלתה וגוי ושלחתה וכאן אמר **ולקחת**, שינה הכתוב להעירך שהלקיחה היא בנעלם שהיא נפש הקדושה שבאמצעות הענין יהיה לו בה לקיחה אחרת שיזכה ביפת תואר, כי כשידבק איש ישראל באשה שבה חלק מהטוב תכף יקנה מקומו חלק הטוב בישראל ויזכה בו כמו שזכתה דינה בת יעקב בנפש קדושה בפגוע בה שכם בן חמור :

והנה לפי שיש ב' בחינות בדביקות הקדושה בקליפה כמו שזכרנו למעלה, וזאת האשה אין ידוע אם חלק הדבוק בה הוא דבר היוצא בדביקה ראשונה כנזכר ונשארה האשה חלוטה בחלק הרע ונתרוקנה מחלק הטוב, או אפשר שכולה נחלטת בחלק הטוב כרות וכנעמה, לזה יצו ה' **והבאתה אל תוך ביתך** וגוי וירחיק ממנו חלק דביקות בחינת הרע, ואז תבדק האשה אחר שלשים יום אם נתגיירה אשתו זו והרי היא כרות וכנעמה, והוא אומרו **והיתה לך לאשה** אם יחפוץ, ואם לא יחפוץ וגוי זה לך האות כי חלק הטוב שהיה בה יצא על ידי מעשה הראשון ונחלק הרע, ולצד שיש מקום שיתאווה האדם לאשה נכריה בדרך זנות, כי לא אמרנו שלא יתאווה לנכרית אלא אם יש בה נפש קדושה דוקא בזמן שהוא בדבר מצוה כמו שכתבנו, מה שאין כן אחרי כן, לזה צוה ה' **וגלחה את ראשה ועשתה את צפרניה** וגוי וכל הדברים המנוולים את האשה להסיר תאוה הטבעית, ואם נתגיירה וחפץ בה זה לך האות כי נתמתקה ונחלט ממנה חלק הרע ולזה והיתה לו לאשה, ואם לא יחפוץ בה, דקדק לומר **בה** להעיר כי החפץ הוא במה שבה שהוא חלק הטוב :

ואומרו ושלחתה לנפשה. דקדק לומר **לנפשה**, לתת טעם למה ישלחנה ולא ימכרנה ויהנה מדמיה כיון שהיא מכלל השביה שנתן לו ה', ואמר הטעם הוא לנפשה פירוש בשביל נפשה שהיא יפת תואר שרמז בתחילה אחר שנהנה ממנה, או על זה הדרך **לנפשה** פירוש הטמאה של הגויה לשלול כי נפש יפ"ת הטהורה כבר זכית בה ולא נשאר בה אלא נפש הגויה, ואומרו **ומכור לא תמכרנה** כי ה' חפץ שלא ינהגו ישראל עם בחינת הרע בדרך זה, על דרך אומרו (תהלים ס"ט) אשר הכית רדפו שרוח הקודש מתרעמת על האומות שאחר שרואים ישראל מוכים רודפים אותם, וזו כיוצא בה שאחר שהוציא בולעה מפיה לא יהנה עוד מכספה :

וגמר אומר תחת אשר עניתה פירוש אשר הוצאת ממנה עושרה וטובה שהיא יפת תואר ועשית אותה עניה עשית אותה מעונה עשית אותה עכורה, וזה יעיד עוד על דברינו, כי היתכן בעולם שישראל הבא על אשה הגויה הוא מענה אותה והלא אמרו ז"ל (ע"ז כ"ב:) חביבה עליהם בהמתן של ישראל יותר מנשותיהן ונשותיהם יותר מהם, ומה עינוי הוא זה לגויה, אלא הכוונה הוא עינוי הנעלם שהוא שלל קדש ממנה :

ובדרך רמז תתבאר הפרשה על זה הדרך הנה כל בנין העולם וקיומו תלוי במעשה עם בני ישראל אם יטיבו דרכיהם העולם קיים וישמחו השמים ותגל הארץ, גם ה' אלהינו ישמח ויגל בנו, ויושר דרכם של ישראל תלוי בנצחון יצר הרע ובא הכתוב להעיר האדם כי ביציאתו מעולם העליון לבא לעולם הזה יהיה מוכן למלחמה, כי לא יחשוב שאין צריך תגבורת לנצחון זה אלא אדרבה לזו יקרא מלחמה על דרך אומרים (אבות פ"ד) איזהו גבור הכובש את יצרו שאין גבורה גדולה מזו, ולזה אמר **למלחמה** בפת"ח תחת הלמ"ד :

ואומרו על אויביך, בא להעיר כי לא מלחמה זו כגבור הלוחם ללכוד עיר וכשיקוץ במלחמה יפנה וילך לעצמו אלא כאדם הלוחם עם אויבו שאם יתרשל יקום עליו והכהו, כמו כן אם יתרשל האדם מללחום את האויב יקום עליו ויאבדהו מן העולם, ומבטיחו הכתוב שהגם שתקיף הוא היצר מכח האנושי אף על פי כן יתנהו ה' בידו, ואומר **ושבית שביו** דקדק לומר שביו ולא אותו, שאין בו ממש בעצמו והעדרו הוא המקווה אלא שביו פירוש מה ששבה הוא מבחינת הטוב ממך ומכיוצא בך בפיתויו ובנצחונו שכמה נשמות מעם בני ישראל שבויות בידו:

ואומרו וראית בשביה **אשת יפת תואר**. אמר אשת סמוך פירוש נשמת אדם, כי אין הסי' שולט בנפש עד שתד מטת ותכנס באדם ממנו הוא לוקחה בשבי, והנפש תקרא אשה, וקרא לזו יפת תואר כי הנפש יפה עד מאד אלא שמתנוולת במעשיה הרעים וכשינוצח היצר אז ישכיל האדם בנפשו מה יפה ומה נעימה היא:

ואמר וחשקת בה פירוש אז החשק שהיה לו בדברי היצר ובפיתויו ילבישם בה לתקן לה המושכלות ועולם הקיים שכולו טוב, ואומרו **והבאתה אל תוך ביתך** לפי שעל ידי פיתוי הרע מתרחקת הנפש מהגוף ושוכן חלק רע במקומה, כדרך אומרו (אויב י"ח) טורף נפשו באפו, והגוף יקרא בית על דרך אומרים (תענית י"א). מי מעיד באדם קורות ביתו שהוא הגוף, וכשנוצח יצרו יביא נפשו לתוך ביתו ויקרא בעל נפש, ולהיות שהנפש שקנה ממקום טמא צריך לנקותה מתחלואי הרע הנדבק בה שהוא בחינת שער הראש, והוא אומרו **וגלחה את ראשה**, גם בחינת הקליפה הרמוזה בצפרנים אמר כנגדה **ועשתה את צפרניה** לשון תיקון, ותסיר מסוה הטומאה המתכסה בה הנפש מרוח הטומאה, והוא אומרו **והסירה את שמלת שביה מעליה** פירוש שקנתה משביתה במקום טמא, וזה יהיה על ידי מירוק החטאים ודרכי התשובה והכנת הדעת מול אלהי ישראל ב"ה, ויבחר מקום מושב לה בית מיוחד לישראל שהוא בית המדרש, והוא אומרו **וישבה בביתך**, ותתודה בבכי על אשר מעלה באביה ואמה ועל פרידתה מהם, אביה זה הקב"ה, אמה היא כנ"י (ברכות ל"ה), ירח ימים זה שיעור המספיק לשב, או ירמוז לחודש המיוחד לתשובה שהוא חודש אלול:

ואחר כז תבוא אליה. פירוש אתה תכנס ליהנות מאורה בסוד אומרו נפש עמל עמלה לו, ותסייעהו לעמוד בדרך הנאות, ותקרא אתה בעליה שקנית אותה בכח מעשיך והוא אומרו **ובעלתה**, גם ליום התחיה תהיה מיוחדת לך לחזור לגופך ותעמוד בה, והוא אומרו **והיתה לך לאשה**, וחזר הכתוב לצוות על הנפש שאם האיש לא נטה לבו לקוות להטיב לנפשו ולהתעצם להאיר לה בעולם העליון, על כל פנים יזהר שלא יריע לה כדרך שאמר שלמה (קהלת י"ב) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, ודרשו במס' שבת (קנ"ב:) תנה לו כמו שנתנה לך, והוא אומרו **אם לא חפצת בה ושלחתה לנפשה** פירוש שלא תמסרנה ביד שבאי אלא בת חורין ואין עליה יד מושל:

או ירצה על דרך מה שאמרו בזוהר (ח"ג ס"ז) בפסוק נפשי אויתיך בלילה שעל השכינה הוא אומר נפשי, והוא מה שרמז באומרו **ושלחתה לנפשה** שהוא השכינה שתחזור למקום שיצתה ממנו, ואומרו **ומכור לא תמכרנה** וגוי על דרך מה שדרשו בספר הזוהר (ח"ב צ"ז) בפי לעם נכרי לא ימשול למכרה, ואומרו **בכסף** לפי שיאמר אדם איך ימשול אדם בנפשו למוכרה לזה אמר בכסף לשון כוסף, כי באמצעות תאות וכוסף לבות בני אדם ימכרו את נפשם ביד אויב, ורמזנו מזה בפסוק (ויקרא כ"ח ל"ז) את כספך לא תתן לו בנשך וגוי, ואומרו **לא תתעמר** כמו שתרגם אונקלוס לא תתגר פירוש לא תגרה בה מחבלים המתגרים בנפש החוטאת, תחת אשר עניתה כי החטא יקרא בערך הנפש עינוי :

[טו] והיה הבן הבכור וגו'. אמר הכתוב בדרך ודאית, על דרך אומרו (בראשית כ"ט) וירא ה' כי שנואה לאה, כי ה' יראה בנשברי לב לסומכם :

[טז] הנחילו את בניו את אשר וגו'. ולא אמר ביום הנחילו את אשר יהיה לו את בניו, להסמיך תיבת הנחילו למאמר את בניו, לרמז סברת חכמים שאמרו (בי"ב ק"ל). שיכול האב להנחיל לבן אחד מבניו יותר ממה שנוגע לו כפי החלוקה :

לא יוכל לבכר וגו'. ואם ביכר עובר בלאו, ובזה יתיישב מה שהקשו התוספות שם בדיבור המתחיל תלמוד לומר לסברת רבנן :

[יח] כי יהיה לאיש וגו' איננו שומע. צריך לדעת אומרו **איננו** שהיה לו לומר אינו שומע, ואולי שבא להעיר כי כשאדם ממליך בתוכו יצר הרע נשללת ממנו הידיעה והשמיעה מהנאמר אליו, כי היצר עומד על מפתח הלב ומונע הדברים מהגיע אל הנפש כי הם יחייבוהו לצאת משם, והמשלתי הדבר למלך שהיו שועריו גנבים ולסטים והבאים לקבול לפני המלך מהם היתכן שהשוערים ההם יוציאו להם רשות ליכנס לחייבם למלך, כמו כן הדבר הזה, והוא אומרו **כי יהיה לאיש וגו' איננו שומע** וגוי פירוש מושלל הוא בערך השמיעה כי לא יגיעוהו הדברים מצד המונע היושב על מפתחי הלב כאומרם ז"ל (ברכות ס"א.) :

בקול אביו ובקול אמו. טעם שהוצרך להזכיר אביו ולא הספיק לומר בקולו וחוזר לאביו שאמר בסמוך, העיר הכתוב כי בן סורר ומורה ליולדיו יסובבהו כן היותו מורד באביו ואמו שהם הקב"ה וכנסת ישראל (זוהר ח"ב פ"ה), על דרך אומרו (משלי א') שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמן, כי לפי שיולדיו חושכים שבטם מבניהם ומניחים אותם לעשות הטוב והישר בעיניהם, זה יסובב שגם בהם ימרוד, וזה שיעור הכתוב **כי יהיה לאיש וגו' דע שאיננו שומע בקול הקב"ה וכנסת ישראל ולזה הגם שיסרוהו לא ישמע אליהם פירוש מלבד שלא יקבל לחזור מעבירות שבינו ובין המקום עוד לו שלא ישמע אליהם :**

[כב] וכי יהיה באיש חטא וגו'. סמך פרשה זו לשלפניה, לפי שהיה מסלסל סדר תיקון האדם, בתחילה העירו על עצמו כמו שפירשתי ברמז פרשת כי תצא, אחר כך העיר האב על הבן כמו שרמזנו בפסוק כי יהיה בן סורר וגו', וכאן העיר על חכמי הדור לפקוח עין על עושי עול, והוא אומרו כי יהיה באיש חטא משפט מות ונשאר עומד במרדו ולא חזר בתשובה עד שמת בחטאו, והוא אומרו והומת, ותלה ה' חסרונו על החכם כאומרו ותלית אותו על עץ זה החכם עץ עושה פרי שהוא יטול עונשו, כי ה' ציוהו להוכיח ולחזור ולהוכיח עד הכאה (ערכין ט"ז:) וכמו שכתבנו בפרשת קדושים, וכשהוא העלים עינו מאיש זה עד שמת מתחייב בו:

ואומרו לא תלין וגו'. בא לצוות להמון עם שלא יהרהרו אחר החכם, על דרך אומרם (תנדב"א פ"ג) אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה ביום אל תהרהר אחריו בלילה שמא עשה תשובה והעמידוה בודאי עשה תשובה, והוא אומרו לא תלין נבלתו כי החטא יקרא גם כן נבילה לא תהרהר אחריו בלילה שהוא זמן לינה אחת על העץ שהוא תלמיד חכם, כי קבור תקברנו לאותו חטא מעל העץ ביום ההוא עצמו, והטעם כי קללת אלהים שאם אינך עושה כן אתה מחלל שם שמים וכאלו אתה נוגע בכבודו יתברך:

וגמר אומר ולא תטמא את אדמתך, יתבאר על דרך אומר' ז"ל (שבת קי"ט:) לא חרבה ירושלים אלא על שהיו מבזים בה תלמוד חכמים שנאמר (דה"ב ל"ו ט"ז) ויהיו מלעיבים וגו', ולזה צוה ה' שלא יסובבו בביזוי תלמיד חכם טומאת הארץ בביאת גוים בנחלת ה' ויטמאוה:

דברים פרק-כב

[א] לא תראה את שור וגו'. פרשת זו באה לרמוז בפרטות חיוב התוכחות שצריכין בני אל חי צדיקי עולם לעשות לעם ה', והן אלה צדיקים יקראו לצד מעלתם אחים, כמו שהעירותיך שכינוי זה הוא מדריגה היותר מעולה שבכל כינויים אשר יתכנו בהם יחידי עם, (שמות רבה נ"ב) ואותם צוה ה' כי תראה את שור אלה הם בני אדם שנמשלו כבהמות והם צאן קדשים ולזה קראם שור ושה, אחיך שהוא הקב"ה, ויחס לו שם זה להעיר אל מי מקדושיו הוא מצוה שהם הצדיקים כמו שכתבנו:

ואומרו נדחים על דרך אומרם (לעיל ד') ונדחת והשתחווית להם וגו' שהעובר פי ה' יקרא נדח, ויצו ה' לבל יתעלם אלא ישיבם לאחיו הוא אלהי עולם וכפל לומר השב תשיבם, נתכוון כי מתחילה ישיבם לדרך הטוב ובזה יתקרבו אל אביהם שבשמים, והוא אומרם תשיבם לאחיך:

ואומרו ואם לא קרוב אחיך וגו'. בזה העיר כי הוא מדבר על זמן גלות האחרון כי לא קרוב כדרך אומרו (במדבר כ"ד) אשורנו ולא קרוב, עוד לו ולא ידעתו שנסתם הקץ ואין יודע מתי קץ הפלאות, וזה יסובב הרחקת הלבבות מהאמונה ונטויי רגל כאשר עינינו רואות בדורות הללו, עם כל זה יצו ה' **ואספתו אל תוך ביתך** זה בית המדרש וילמדהו אורחות חיים ודרך ישכון אור לבל יטה מני אורח ולא ימצאהו אויבו במחשבות וטענות כוזבות כי אור תורה תצילהו, וזה יהיה עד שיתרצה ה' וידרשהו, והוא אומרו **עד דרוש אחיך אותנו, והשבותו לו** פירוש מעלה עליו הכתוב כאילו הוא משיבו מני אובד :

או ירצה שצריך החכם להשתדל עם בני ישראל בכח התורה והמוסר עד יום פקודה שידרוש ה' נשמתו ואז הרוח תשוב אל האלהים, ודקדק לומר **והשבותו לו** שאם ימעדו קרסוליו לא תשוב הנפש אל האלהים ותלך לחרפות :

[ג] **ואומרו וכן תעשה.** לפי שיש באמצעות האדם ג' דברים, הא' הרכבת הגוף, ב' חלק הרוחני שבאדם ג' חלק התורה המאורסת לכל אי מישראל, כנגד הרכבת הגוף אמר **כן תעשה לחמורו**, כנגד חלק הרוחני אמר **כן תעשה לשמלתו** כי בחינה זו תקרא שמלה כאומרם במס' שבת (קני"ב:) משל למלך שחלק בגדי מלכות, וכנגד חלק התורה אמר **וכן תעשה לכל אבדת אחיך**, וקראה הכתוב אבדה כמו שרמז רשב"י (קידושין ב'.) משל למי שנאבדה לו אבדה מי מחזר על מי וכו', כי חלק העולה לאיש זה הנה הוא אבוד מהעולם כיון שאין זולתו יכול להשיגו כאמור בדברי המקובלים, ובאמצעות השבתו בתשובה הנה הוא מוצא אותה :

[ד] **ואמר עוד לא תראה חמור אחיך וגו'.** נתכוין בזה שלא יאמר הצדיק שלא נצטוה אלא על איש שנידח בעבירות אבל ישנו בהשב אבל אם נפל והרבה להרשיע הלנופלים תקומה ואבדה תקוה ממנו, לא כן הוא אלא לא תראהו ותתעלם וצריך להקים עמו, דקדק לומר **עמו** דוקא אם הוא מסייע בדבר שרוצה לשוב, אבל אם הוא נופל ואינו חפץ בהקמתך פטור אתה שזה נכנס בגדר לץ וכתוב (משלי ט') אל תוכח לץ פן ישנאך :

[יג] (יג~כ) **כי יקח איש אשה וגו'.** דברה תורה כנגד בני אדם גם בני איש אשר חוזרים פניהם מן התורה כאומרם כי היום קצר למה שצריך להשתדל על המחיה, ועליהם אמר הכתוב **כי יקח איש אשה** זאת התורה המאורסה, **ובא אליה** שכבר זרחה עליהם אורה של תורה בהר סיני וקבלו הלוחות, **ושנאה** פירוש שאין לבם חפץ לתת לה עונתה במשפט, וכשבא מוכיח לדבר אליו למה תמאם אשת נעורים משיב כי אין התורה זנה ומפרנסת והוא צריך למחיה, גם אינו רואה סימן ברכה מאמצעות לימודה הגם כי יעסוק בה אין נפתחין לו שערי פרנסה טובה, ואדרבא רואה כי כל האנשים שרחקוה ואינם חושבים בה כל עיקר בתייהם מלאים כל טוב, והוא אומרו **ושם לה עלילות דברים**, והוציא עליה שם רע באומרו **את האשה הזאת לקחתי** פירוש שאינו כופר בליקוחיה, אלא

שאומר ואקרב אליה ולא מצאתי לה בתולים פירוש לשון חוזק כי עוסקיה סביב יחנו לדפוק על דלתי אחרים למצוא טרף, מודיע הכתוב כי הקב"ה שהוא הנקרא אבי הנערה וכנסת ישראל יתבעו עלבונה של תורה לפני בית דין הגדול, והוא אומרו **ולקח אבי הנערה ואמה**, והוציאו את בתולי הנערה רמז חוזק ועליה והשגות רמות יושגו באמצעותה ויתבעו עלבונה בב"ד כאומרו השערה, והוא מה שאמרו בזוהר (ח"ג פ') כי עתיד הקב"ה לתבוע עלבונה של תורה, וכאומרם במשנה (אבות פ"ו) אוי להם לבריות מעלבונה של תורה:

והנה טענת העומד לתבוע עלבונה כתובה לפנינו כאומרו ואמר אבי הנערה אל הזקנים את בתי נתתי לאיש הזה לאשה פירוש לא נתתיה לעגנה בקרן זויות אלא להתנהג עמה במנהג אשה לבל יגרע שארה כסותה ועונתה, כמו שמפורשים שלשת הדברים בס' הזוהר (תיקונים ו') שכולם צריכין לתורה, וישנאה כאן רמז סיבת ההרחקה ממנה שבאה מאותה בחינה הנקראת שנאה, ונותן טעם ההרחקה מפני שלא מצא בה תוקף וחוזק, והוא אומר והנה הוא שם עלילות וגו', דקדק לומר והנה הוא להעיר כי אין זה אמת שלא גרם לו אלא השונא השוכן בקרבו, **ואלה בתולי בתי וגו' והיו הדברים ברורים כשמלה כמה מעלות וחוזק התורה, שתחילת כל דבר כל העולם כלו בה נברא, בשבילה נברא, ובה מתקיים, וכל טובה הצפונה לעולם הבא ואוצרות החיים והטוב נקנית בה:**

ואמר הכתוב כי זה יהיה משפט האיש ההוא על פי בית דין, ראשונה ויסרו אותו על דרך אומרם ז"ל (ברכות ה'). אם רואה אדם שיסורין באים עליו וכו' יתלה בביטול תורה פירוש על מה שבטל התורה, ונדחקו האחרונים בפירוש דבר זה בטענת הלא ביטול עון גדול הוא ולמה לא תלה בו עד שלא מצא, ויישוב הדבר הוא לפי שאין שיעור למה שצריך בעסק התורה כאומרם (אבות פ"ב) ואין אתה בן חורין להבטל ממנה, והגם שיראה בעיני אדם שעסק, כשיראה יסורין באים עליו באין עון ידע כי כמו שראוי לו לעשות לא עשה ועל זה ענשוהו:

ואומרו וענשו אותו מאה כסף, רמז למאה ברכות שחייב לברך בכל יום, כמו שדרשו (מנחות מ"ג): מאומרו ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל אל תקרי מה אלא מאה ופסוק זה בבעל תשובה נאמר כאומרם בגמ' (ב"ר פכ"א) ועתה אין ועתה אלא תשובה דכתיב ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל וגו' ע"כ, שחייב להשתדל להשלימם:

ואומרו ונתנו לאבי הנערה, שכולן הם ברכות לה' שהוא אבי הנערה, ואומרו כי הוציא שם רע על בתולת ישראל שהיא השכינה שהיא כללות ישראל והיא מדה העשירית שכוללת מאה והיא נקראת תורה שבעל פה כידוע ליודעי חן, ואומרו ולו תהיה וגו' פירוש הגם שאין חיוב בתלמוד תורה אלא קביעות עתים אדם כזה שהוציא שם רע עליה צריך לשקוד על דלתותיה כל היום וכל הלילה לא יוכל לשלחה כל ימיו, וכזה מצינו להם לרבותינו ז"ל (ויק"ר פכ"ה) שאמרו שבעל תשובה אם היה רגיל ללמוד

דף אחד ילמוד שנים וכן על זה הדרך, וזה בעל תשובה משאר העבירות אבל מוציא שם רע על התורה משפטו כל ימיו עמה ישב תורתו אומנתו :

ואמרו ואם אמת היה הדבר וגו', פירוש אם אירע כי תורה שלמד זה האיש ובחן בה שאין לה בתולים, שהיתה תורת מינות שלמדו צדוק ובייתוס ותורה כזו אין בה חוזק והיא חלק רע, לתורה כזו יצו ה' לרמות בה אבן לסוקלה ולאבדה כאמרו ומתה, הגם כי הן הנה הדברים שיצאו מפי הקב"ה אף על פי כן הכונה לא כן הוא, וכבר אמרו ז"ל (גיטין מ"ה:) על ספר תורה שכתבו מין ישרף, כי עשתה נבלה לזנות וגו' ובערת הרע כי זו תקרא חלק רע וצריך ביעור :

ואמרו עוד כי ימצא איש שוכב וגו' יתבאר על פי דבריהם ז"ל (סנהדרין נ"ט.) שאמרו גוי העוסק בתורה חייב מיתה ע"כ, והוא אומר **כי ימצא איש שוכב עם אשה** שהיא מאורסת לבעלה שהיא התורה כלת ישראל, **ומתו גם שניהם** פירוש העכו"ם העוסק וגם התורה ההיא לא יהיה לה עליה אלא תדעך נרה ואין לה חיות כדרך אמרי תורה דכתיב (משלי ד') כי חיים הם :

דברים פרק-כג

[ד] לא יבא עמוני וגו' על דבר וגו'. קשה אומרו **אשר לא קדמו** והלא מצינו שאמר הכתוב (לעיל ב' כ"ט) כאשר עשו לי בני עשו וגו' והמואבים, ופירשו רבותינו ז"ל (רש"י שם) שחוזר למאמר אוכל בכסף, ב' אחר שהם שכרו עליהם בלעם לקללם מה מקום לחוש על שלא קדמו בלחם, ואולי שאמר **על דבר וגו' להעיר שעל סיבה זו בלבד יתחייב הדין להרחיקם שלא יבואו בקהל**, ופי' קדמו היא להוציא דורון לסעד לבם בלחם וכי' שהם חייבים לעשות כן מכל האומות כעל כל הגמולות אשר גמלם אברהם אבינו עליו השלום, כי מה שמכרו להם לחם ומים היה להנאתם של מואב גם לפתותם להפילם בעריות, והוא מה שדקדק הכתוב לומר **לא קדמו אתכם** פירוש להנאתכם :

עוד יתבארו הכתובים על פי דבריהם ז"ל ביבמות דף ע"ו שאמרו מנא הני מילי שמואבית מותרת אמר רבי יוחנן וכו' דקאמר קרא וגו' אמר ליה אבנר תנינא מואבי ולא מואבית אמר לו דואג אלא מעתה ממזר וכו' מצרי ולא מצרית שאני הכא דמפרש טעמא על דבר וגו' דרכו של איש וכו' ואין דרכה וכו' היה להם לקדם וכו' ונשים לקראת נשים בעו לאכרוזי עליה מיד ועמשא וגו' מלמד שחגר חרבו וכו' ואמר כל מי שאינו שומע הלכה זו ידקר בחרב מקובלני מפי בית דינו של שמואל מואבי ולא

מואבית, מכל מקום קשיא תרגמא כל כבודה בת מלך פנימה, כתנאי עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית דברי רבי יהודה רבי שמעון אומר על דבר אשר לא וגוי דרכו של איש לקדם וכו' עכ"ל, וכתבו התוספות בד"ה כתנאי וזה לשונם ואם תאמר לר' יהודה תקשי ליה מצרי, ואומר ר"י דגבי עמוני ומואבי היה לו לקצר ולכתוב עמון ומואב הלכך אית לן למדרש דלמעט עמונית ומואבית אבל מצרי אם היה כותב מצרים היה מאריך, והאי דכתב אדומי ולא כתב אדום אגב מצרי כתב אדומי עכ"ל:

ואין דברי התוספות נראים כי לא מצינו שיאמר הכתוב לשון בתחילה אגב מה שעתיד לומר אחריו ומה גם במקום שיש לטעות בהלכות, ועוד בשלמא אם חלוקת מצרי עצמה היה צריך הכתוב לכתוב מצרי יש מקום לומר ששינה הכתוב בשלפניה לדבר כיוצא בה, ואם מצרי עצמה לא דיבר הכתוב כהוגן שהיה צריך לכתוב מצרים לכלול מצרית אלא שאנו אומרים שלא רצה להאריך איך נאמר שאמר אדומי אגב מצרי שמצרי גופה עליה אני דן:

ולבא לעומק הדבר יש להעיר בדברי אבנר למה אחז החבל בב' ראשין מתחלה אמר דיוק מואבי כסברת רבי יהודה וחזר לתת טעם על דבר אשר לא קדמו וגוי כסברת ר' שמעון כי ממשמעות הלשון מוכח שכשאמר טעם שני לא חזר בו מטעם הראשון, והסברא נותנת כן שאם לא כן למה אמר אבנר טעם שסתירתו בצדו, בשלמא לר"י לדברי התוספות הגם שהקשינו עליהם לסברתם מיהא אמר דבריו מטעם שאמרו, אלא אבנר הרי גילה דעתו במה שחזר מקושית מצרי שאינו סובר לחלק כמו שחלקו התוספות:

אכן נראה כי כונת אבנר לסברת ר' יוחנן היא שדורש מאומרו מואבי ומאומרו על דבר אשר וגוי, שזולת על דבר יש לסתור הדרשה ממצרי, וטעם על דבר אשר וגוי לבד אם היה אומר מואב ועמון הגם שאומר על דבר וגוי היינו אומרים הגם שהטעם אינו צודק אלא באנשים באה הגזירה על כולו כאחת, ועוד שהנשים באים גם כן מזרע פסול שהם הזכרים שאסורין ובכיוצא בזה אין אנו הולכים אלא אחר האב דכתיב למשפחותם לבית אבותם, ואם אמר עמוני ומואבי ולא היה לנו טעם על דבר היינו אומרים שאמר מואבי כמו שאמר מצרי ואדומי, ומשניהם דורש ולא עמונית ולא מואבית:

ולזה אמר אבנר ב' טעמים הנזכרים, ומחלוקת רבי יהודה ור"ש היא על זה הדרך, כי ר"י סובר דטעם מואבי לבד יתחייב לומר ולא מואבית, ומאמר על דבר אינו מחייבני לא לרבות ולא למעט כאשר אבאר הטעם, וטעם מצרי ואדומי משום שהטעם שנתן הכתוב מחייבני לכלול גם מצרית ואדומית שכ"כ הם אחים האנשים כנשים, גם גרות הארץ שהיינו בה שוים בה אנשים ונשים, ולא חש הכתוב לומר מצרי ואדומי כיון שאין מקום לטעות כנזכר, ולא סבר כר' שמעון להוכיח מאומרו על דבר או

מטעם שכתבנו בפירוש דברי אבנר או מטעם שיש לחוש לדחייתו של דואג :

ומה שתרגמה בגמ' כל כבודה יש לצדד ולומר אפשר שלא אמר כל כבודה בת מלך פנימה אלא דוקא בכבודה לא בזונה אחר שאנו רואין מעשיה מעשה חצופות גלה כבוד מהם וחזר הדין לומר היה להם לקדם וכי' ונשים לנשים, ויש פנים לומר שאין להביא ראיה מהפקרתם לזנות מב' טעמים, א' אנוסים היו מצד שהפקירום האנשים, ב' התורה לא תקפיד עליהם למה לא עשו דבר שאין דרך ארץ לנשים לעשותו משום כל כבודה הגם שהם זלזלו בעצמן בדבר אחר, ומעתה הדברים שקולים ואין הוכחה מעל דבר והוכיח מדקדוק עמוני ומואבי :

ור' שמעון סובר בהכרעה כי לעולם ישנם בטענת כל כבודה ופטורים מהקדמת הלחם ודרשינן טעם הכתוב, ולדרך זה יתבאר אומרם בגמרא כתנאי שחוזר על מאמר כל כבודה בת מלך פנימה ולזה סמכה לה, כי לפי פירושינו כל עיקר מחלקותם של ר' יהודה ור' שמעון אינה אלא אם יאמר עליהם טענת כל כבודה או לא :

נמצאת אומר ג' סברות באגדה זו, לפי שמועת ר' יוחנן דורש מאומרו מואבי ומאומרו על דבר, ולסברת ר' יהודה מאומרו עמוני לבד, ולסברת ר' שמעון עיקר הדרשה הוא מאומ' על דבר :

ומעתה בשלמא לדברי ר' שמעון גם לשמועתו של ר' יוחנן יש טעם נכון למאמר **על דבר**, אלא לסברת רבי יהודה שאינו דורש אלא מתיבת עמוני ומואבי קושייתנו במקומה עומדת למה הוצרך לומר הכתוב **על דבר**, ויתישב כמו שכתבנו בתחילת הענין :

שוב עמדתי אל תוכן ענין זה וראיתי שאין טענה על הנקבות לקדם לנשים כי הגע עצמך שירצו בלבם לקדם היכול ילכו עשות בלא רשות בעליהן ומה גם בראות בעליהן אויבים להם אנוסים הם הגם שלא יקדמו אותם, ומעתה אין טענת אשר לא קדמו אלא על הזכרים ועמד הדין עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית וטענת דואג טענת מין, וכמו שאמר אחיה השילוני כשאמרו לפניו קושיא זו הפירה ואמר מינאה כאמור במדרש (מדרש שמואל כ"ב) :

[ו] **ולא אבה וגו'.** אומרו **ולא אבה** פירוש הגם שהיה מקום לשמוע מצד ענפי החטא שהיה בלעם נאחז בהם, אף על פי כן נתרצה ה' בלא טעם ולא שמע וגו', ונתן הטעם כי אהבך ה' פירוש לא לצד שהיית ראוי לדבר זה, ועיין מה שפירשתי בפסוק ולא אבה סיחון (לעיל ב' ל') :

[ז] **כי תצא מחנה וגו'.** פירוש הגם שיש דקדוקי עבירות שהי' לא יעניש עליהם ואם יעניש יהיה עונש קל, מודיע הכתוב שבשעת הסכנה שהוא בזמן שיוצאים על אויביהם צריכין שמירה מכל דקדוקי עבירות כאומרו

מכל דבר רע וגוי, וכלל בתיבת **דבר** גם סיבות שממנו יסובב הרע, והעיר במה שצוה סמוך לזה כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור וגוי ואמרו רבותינו ז"ל (כתובות מ"ו.) שהרהורי עבירה ביום מביאין לידי קרי בלילה, ונתכוין הכתוב בסמיכות זה לומר שעל כיוצא בזה יצו במאמר ונשמרת מכל וגוי:

[כא] **לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך**. קשה למה כפל לומר **ולאחיך לא תשיך** אחר שצוה בסמוך לא תשיך לאחיך וגוי, ורבותינו ז"ל אמרו (ב"מ ע"ה:) לעבור עליו בבי לאוין, ואולי שנתכוין לומר שהגם שהנשיכה היא לגוי אם הדבר על ידי ישראל אסור כל עוד שישראל אינו מכיר הגוי בעד הלואתו או אם אין בידו משכון הגוי וכך הוא הדין:

עוד ירמוז למה שחלקו האחרונים (יו"ד סי' קנ"ט) שאפילו לגוי אסור להתמיד בזה משום שמא יבא ליתנו גם לישראל, והוא אומרו **לנכרי תשיך** ותנאי הוא הדבר שלא תעשה באופן שיצא מזה קלקול שתשיך לאחיך:

[כב] **והיה בך חטא וגוי**. פירוש על דרך אומרם ז"ל (שבת ל"ב:) בעון נדרים מתים אשתו ובניו של אדם ע"כ, והוא אומרו **והיה בך חטא** לשון חסרון שעל ידי איחור הנדר יחסר ממנו אשתו שהיא כגופו או זרעו שהוא גם כן חלק ממנו, ואומרו **וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא**, יתבאר גם כן על דרך אומרם ז"ל (גיטין ז.) אם רואה אדם שנכסיו מצומצמים יעשה מהם צדקה, ועוד אמרו (כתובות ס"ו:) מלח ממון חסר, והנה לפי שחביב על האדם ממונו אין נוח להוציאו ולזה תבא הסברא לאדם להתחכם לנדור נדר לה' שבוזה יהיה לו נוח הרצון לתת מנכסיו, לזה בא דבר מלך והודיעו היוצא מחשש ביטול הנדר, והיוצא מחשש מניעת נתינת צדקה כפי המתחייב:

ואמר כנגד איחור הנדר שזה יסובב שיהיה החסרון בו, וכנגד מניעת נתינת צדקה אמר וכי תחדל לנדור הגם שאתה בא לידי מניעת נתינה הצדקה זה יסובב חסרון בממון אבל בך בודאי שלא יהיה חטא, והוא אומרו לא יהיה בך חטא:

[כד] **ואומרו מוצא שפתיך תשמור וגוי**, פירוש תמתין מלהוציא הנדר מפיך עד שתוכל לעשות פירוש לקיים הנדר אז תדור ותקיים הנדר, סמוך לנדרך, והוא אומרו **ועשית כאשר נדרת**, וכן היה הלל עושה שהיה מביא קרבנו לעזרה ואמר (פסחים ס"ו:) וכו', או שיעור הכתוב הוא על זה הדרך **מוצא שפתיך תשמור** מלדבר, ותעשה כאלו נדרת לה' אלהיך הגם שאינו אלא נדבה, והוא אומרו **כאשר נדרת נדבה** אשר נדבה רוחך, כי משמעות נדבה היא בלב כאומרו (שמות כ"ה ב') אשר ידבנו לבו, נדבה רוחו (שם ל"ה כ"א):

ואומרו אשר דברת בפיך יתבאר על דרך אומרם בזוהר (ח"ג רצ"ד.) בפסוק (קהלת י"ב) כי עוף השמים יוליך את הקול כי כשאדם חושב בדעתו מחשבה

שפתותיו דובבות מעצמן בלא ידיעתו, והוא אומרו **אשר דברת בפיד** כי הגם שלא עשה אלא מחשבה פיד דיבר מה שחשב, ולזה דקדק לומר **בפיד** שאם לא כן למה הוצרך לומר בפיד וכי אין אנו יודעים כי הדיבור הוא בפה, ולדברינו יבא על נכון, ורבותינו ז"ל (ר"ה ו'). דרשו הכתוב באופן אחר, וע' פנים לתורה :

[כה] **ואל כליך לא תתן**. אומרו **ואל כליך** בתוספת וא"ו להעיר, שקדמה מצוה אחרת והוא שלא יאכל אכילה גסה, והוא מה שדייק באומרו **שבעך** ודרשו ז"ל (ב"מ פ"ז): לא אכילה גסה והוסיף עוד לומר **ואל כליך לא תתן** :

דברים פרק-כד

[ח] **השמר בנגע וגו' זכור וגו'**. לדבריהם ז"ל (שבת קל"ב): שאמרו שבא להזהיר לבל יקוץ בהרתו, נתכוין בהסמכת **זכור את אשר עשה ה' למרים** להודיע שורש שממנו יהיה הנגע ואותו יצו ה' לקוץ ורפא :

[טו] **ואליו הוא נושא וגו' והיה בך חטא**. הכונה שהגם שעושק שכר שכיר אינו אלא גוזל ממון אף על פי כן אין עונשו ממון אלא נפשות, והוא אומרו יהיה **בך** פי' בך בנפשך חטא על דרך (מ"א א') והייתי אני ובני שלמה חטאים, והקדים טעם העונש באומרו ואליו הוא נושא את נפשו ומעתה יהיה המשפט נפש תחת נפש :

[יז] **לא תטה משפט גר וגו'**. פירוש שמא תאמר כיון שציוני ה' על הגר אטה דינו לזכותו ת"ל לא תטה וגו', וגמר אומר **ולא תחבול בגד אלמנה** פירוש רק בדבר הזה אני מצוך להטות לזכות שלא תחבול בגד של אלמנה שלא בשעת הלואה הגם שכל חוץ ממנה יחבול בגדיהם :

דברים פרק-כה

[ב] **אם בן הכות וגו'**. אמר **בן** בחירק רמז שצריך להתבונן בו לדעת אם יכול לסבול המ', אבל אם אמדוהו לפחות מכן אינו לוקה אלא לפי מה שאמדוהו (מכות כ"ב): :

ה לא תהיה אשת המת וגו'. אזהרה לה ולבאיה וחייבת מלקות היא והבא עליה, ואומרו **יבמה יבא עליה** רמז שאין חיוב על היבם אלא ביאה אחת, וכמאמר ר' יוסי (שבת קי"ח:) ה' בעילות בעלתי וחמש נטיעות נטעתי, ואמרו בירושלמי (יבמות פ"א ה"א) שנפלו לו ה' יבמות מה' אחים ונזקק פעם אחת לכל אחת, ואמרו **ולקחה** שלא תאמר שאוסרה עליו מכאן ואילך תלמוד לומר ולקחה לו לאשה שהרשות בידו אם ירצה לקיימה עולמית, ואמרו **ויבמה** שלא תאמר שלא נאמרו כל הדברים האמורים אלא רשות לפי שאסרה הכתוב לעולם התירה ליבם אבל התורה לא חייבתו בדבר, תלמוד לומר ויבמה:

ט וענתה וגו'. אמר לשון עניה, פירוש תשובה לדברי היבם שאמר לא חפצתי לקחתה תענה היא ותאמר ככה יעשה לאיש וגו':

יא להציל וגו' ושלחה ידה וגו'. ולא אמר הכתוב ושלחה ידה וגו' להציל את אישה, העיר בזה שאם לא היה לה מציאות להציל בעלה מיד מכהו אלא על ידי זה לפי שאין כח בה להציל אלא בדרך זה פטורה, ודוקא שהיה חברו מכהו מכת נפש, לזה הקדים מאמר להציל קודם מאמר ושלחה לומר שאם ידענו שלא שלחה אלא להציל פטורה:

טז כל עושה אלה כל עושה עול. פירוש כל עושה אלה אבן ואבן איפה ואיפה, כל עושה עול הדומה לאלה, שלא תאמר שגזירת הכתוב הוא על ב' דברים אלו ולא על דומיהם תלמוד לומר כל וגו':

יז זכור וגו'. שאין כיוצא בהם שיצא על ישראל בלא קדימות ידיעתם ממנו אלא כאשר ידאה הנשר והוא קרך בדרך:

יח אשר קרך. יתבאר על פי דבריהם ז"ל (ד"ה ג.) שאמרו שהענן היה מכסה על ישראל ולא היה מקומם ידוע לעולם אלא כשמת אהרן נסתלקו ענני כבוד ובא הכנעני וילחם עם ישראל, ואם כן תקשה מנין ידע עמלק מקום חניית ישראל לבא אצלם להלחם עמם, לזה אמר **אשר קרך** פירוש יקר מקרהו וידע מחניהם בדרך, ואמרו **ויזנב בך** וגו' פירוש לא שהענן הניחו ליכנס לפנים למחנה ישראל אלא באותן שהיה הענן פולטן, והוא אומרו ויזנב בך אותם הנחשלים אחריך:

ואתה עיף ויגע וגו'. עיף עדיין משעבוד מצרים ויגע מטורח הדרך, ואמרו **ולא ירא אלהים** פירוש ובזה בא המורך בלבבך יותר ממפעל עייפות ויגיעות על דרך אומרו (ישעי' ל"ג) פחדו בציון חטאים, אבל אם היו צדיקים לא יפחדו ולא ירהו במלחמתו, והעיר הכתוב בטעמים שמשניאים אותו בלבנו כי הצר לישראל צרה גדולה שבא עליהם כאשר ידאה הנשר בלא ידיעה כמו שרמז גם כן במאמר קרך והם יגעים ועייפים ודבר המעמיד הכח ביכולת הנעלם אין עמם מה שלא היה כן בשאר כל המלחמות שמלבד שלא ייעפו ולא ייגעו במלחמות עוד להם כלם צדיקים יראי אלהים נמוכי לב:

פרשת

כי

תבוא

דברים פרק-כו

[א] והיה כי תבא אל הארץ. אמר והיה לשון שמחה, להעיר שאין לשמוח אלא בישיבת הארץ על דרך אומרו (תהלים קכ"ו) אז ימלא שחוק פינו וגו' :

אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה וירשתה וגו'. צריך לדעת מה היא גזירת הכתוב, אם ולקחת וגו' הוה ליה למימר תקח מראשית כיון שהוא התחלת הציווי, ונראה שכוונת הכתוב היא שיצו ה' די מצות, אחד שידע בלבו כי לא בכוחו ולא בעוצם גבורתו בא לרשת הארץ אלא מתת ה', והוא אומרו אשר ה' אלהיך נותן לך, ודקדק לומר ה' אלהיך להעיר שעל מנת שיקבל אלהותו עליו הוא נותן, ב' להוריש הארץ מיושביה הגם שיש לו דבר המספיק לו בארץ אף על פי כן יגרש אויבי ה' מארצו, והוא אומרו וירשתה שלישיית ישיבת הארץ שהיא מצוה בפני עצמה כמו שמצינו כמה הפליגו רבותינו ז"ל (כתובות ק"א). במצות ישיבת הארץ, רביעית הבאת הבכורים כאומרו ולקחת וגומר :

[ב] מראשית. פירוש שאם בכרו הרבה כאחת אינו חיב להביא כל ראשית אלא אשר יחפוץ מהם, ומה שאמרו ז"ל (ביכורים פ"א מ"ו) שאין להביא אלא מז' המינים נלמד הדבר בגזרה שוה נאמר כאן ארץ וגו', (מנחות פ"ד): ואומרו כל פרי פירוש כל הפירות ששבחתי לך בהם ה א רץ :

אשר ה' אלהיך נותן לך. פירוש לפי ששייר ה' לו חלק בארץ והוא שנת השמיטה (ויקרא כ"ה ד') דכתיב ובשנה השביעית וגו' שבת לה', לזה בא דברו הטוב שאינו מצוה אלא על זמן הנתינה לך שהם ו' שנים אבל שנת השמיטה אין בה הבאת ביכורים לפי שאינם שלו אלא מופקרת לכל :

[ג] נשבע וגו' לתת לנו. למעט הגר שאינו קורא (ביכורים פ"א) ולא מיעטו אלא בקריאה ולא בהבאה :

ה **וענית ואמרת**. אמר **וענית** יש מפרשים לשון התחלה וכמו (איוב ג') ויען איוב, ואפשר שהוא עוני כאדם פחות שקבל טובה גדולה ממלך שמעני עצמו לפניו בלב נשבר כמו כן הוא יכניע עצמו לפני ה', ויאמר ארמי אובד אבי כי אבינו היה אובד ותועה וגולה במצרים במתי מעט וגו', ויוציאנו ה' ממצרים ויביאנו וגו', וכנגד מאמר זה שיש בו עילוי וחשיבות אמר **ואמרת**, וכיוצא בזה אמרו רבותינו ז"ל (פסחים קט"ז). בענין הגדת פסח מתחיל בגנות ומסיים בשבח:

והצצתי בפרשה זו שרומזת גם כן ביאת ארץ העליונה, ואמר **והיה כי תבא** שאין ראוי לאדם לשמוח אלא כשיבא לארץ העליונה על דרך אומרו (משלי ל"א) ותשחק ליום אחרון, כי שמחת עוה"ז אינה אלא הבל ורעות רוח, וחזר ופירש על איזה ארץ מדבר ואמר **אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה** כי לזו יקרא נחלת עולם, ודקדק לומר **נותן לך**, כי בערך מה ששואה עולם העליון כל מה שיסגל אדם בעדו לא יגיע לחלק מאלף אלפים משוויו, ולזה אמר **נותן לך בתורת מתנה**, ולצד שצריך האדם לטרוח בעולם הזה לקיים תורה ומצוות לז"א וירשתה, ואמר **וישבת בה** על דרך אומרם (ברכות ל"ה). צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם, ואמרו **ולקחת** וגו' על דרך אומרם בס' הזוהר (ח"ב נ"ט) כי כל אשר יעשה האדם מהמצוות ומעשים טובים בעודו חי מתקבץ על יד על יד עד יום נסיעתו ובהם מקבל פני המלך כדרך אומרם (ישעי נ"ח) והלך לפניך צדקך, והוא אומרם **ולקחת מראשית כל פרי** וגו' פירוש לא יקח בידו להקביל פני ה' אלא מדברים המובחרים שעשה בעולם הזה:

עוד רמז אל התורה שנקראת ראשית (בי"ד פ"א), ואמרו **אשר ה' אלהיך נותן לך** יתבאר על דרך אומרם ז"ל (ברכות ל"ה). כתיב לה' הארץ ומלואה וכתיב והארץ נתן לבני אדם לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה ע"כ, הרי שאחר שיעשה האדם מה שצוהו ה' נחשב הדבר שבאמצעותו עשה המעשה שהוא נתון לו במתנה, שזולת זה כל מעשה האדם אין לנו בו יתרון כי לפי שמפעלו כלו הוא באמצעות עולם שהוא בו ולה' הארץ ומלואה, לזה אמר אשר ה' אלהיך נותן לך:

ואמרו ושמת בטנא. ירמוז שצריך כל מפעלות הטובות שעשה יהיו על פי דבריהם, כאמרו (לעיל י"ז י"א) על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט וגו', והתורה והמשפטים ביארו אותם חכמים בס' מסכתות כמנין טנא, שזולת זה הגם שיעשה כל מצות שבעולם ישרף הוא והם, ואמרו **והלכת אל המקום** וגו' לפי שבעלית הנפש לעולם העליון לא תלך תכף ומיד להקביל פני ה' עד שיכין עצמו בפרוודור, ויש שמתעכבים עד שבעה ימים, או חודש, או ימים, כאמור בס' הזוהר (ח"א פ"א), ואחר כך עולה לגן עדן העליון הנקרא צרור החיים, והוא המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם:

ואמרו ובאת אל הכהן. על דרך אומרם ז"ל (חגיגה י"ב). כי מיכאל עומד לכהן לפני ה' להקריב הנפשות לפני אלהי עולם, ואליו יאמר כדברים האלה הגדתי היום וגו', ואמרו **אשר יהיה בימים ההם** יתבאר על פי

דבריהם שאמרו שישתנה הכהן העומד שם, צא ולמד מה שאמרו בזוהר חדש (פי' לד) בענין מיכאל אימתי זכה להיות במצב זה שהוא מעת שהעלה נפשו של דוד לגי'ע העליון אחר שבנה שלמה בית המקדש וכו', הרי שלפעמים ישתנה הכהן, לז"א אשר יהיה בימים ההם, ואמרת אליו הגדתי היום לה' כי באתי אל הארץ היא ארץ שממנה בא, ואמר **נשבע ה' לתת לנו** היא ארץ ישראל שבאמצעותה ישיגו קיום התורה ומצות ומעשים טובים, ואמרו **ולקח הכהן הטנא מידך** פירוש שלא יקבל שר עליון אלא הבא בידו מיוסד על דברי תורה שבעל פה הרמוז בתיבת טנא כמו שכתבנו, והניחו לפני וגו' :

ואמרו וענית ואמרת וגו'. פירוש לפי שכל אשר יעשה האדם מהטובות בעה"ז אין די לרצות מלך עליון, צא ולמד ממה שאמרו רבותינו ז"ל (ערובין י"ז.) אם יבא במשפט עם אברהם יצחק ויעקב אינן יכולין לעמוד לפניו כי מה יצדק אנוש, וכתוב (איוב ד') אם מעושהו יטהר גבר, לזה אמרה תורה שיתן תשובה לה' והתנצלות על אשר לא עשה רצונו יתברך כמצטרך, והוא אומרו **וענית ואמרת לפני ה'**, **ארמי אובד אבי** ארמי זה יצה"ר שהוא רמאי גדול כאמרו (בראשית ג' א') והנחש היה ערום, שמרמה הבריות לאבדם, והוא אומרו **אובד אבי** פירוש אדם הראשון על דרך אומרו (ישעי' מ"ג כ"ז) אביך הראשון חטא, ואבדו וגרם מיתה לו ולדורות הבאים אחריו והשריש בכל הנפשות חלק הרע, והוא סוד ערלה הדבוקה באדם מבטן ומהריון, עוד ירצה באומרו **אובד אבי** על דרך אומרו (תהלים י"ד) אמר נבל בלבו אין אלהים :

עוד ירצה באומרו **אבי** שהיא הנשמה שכל מועצותיו של השטן לאבד הנשמה והנשמה נקראת אב כאומרם בזוהר פרשת לך לך (ע"ו.) והוא הוא המונע האדם מעשות חיובו בעבודת ה', ולא זו בלבד אלא וירד מצרימה פירוש המקום שבא בו היצר שהוא גופו של אדם הוא מצריו של היצר הקרובים אליו בסוד (ישעי' ס"ה) ונחש עפר לחמו, וחפצים באשר יחפוץ מדברי עולם הזה ומטעמיו אשר התעיב ה', כי ד' יסודות שבו הן היום אחר חטא האדם נגשמו ונטמאו שלסיבה זו גזר ה' מיתה להאדם, ובזה נשמעים דבריו ופיתוייו ליסודי האדם, גם יקרא הגוף מצרים לפי שמצר לנפש בתאוותיו, ואמרו **ויגר שם** כי בתחלה נכנס כגר כאמרו (ש"יב י"ב) ויבא הלך וגו', (סוכה נ"ב:) **במתי מעט** פירוש בכחות מועטים, ואח"כ מתרבים כוחותיו על ידי האדם עצמו והוא אומרו **ויהי שם לגוי גדול עצום**, **ורב** בסוד (תהלים כ"ה) וסלחת לעוני כי רב הוא, ופירוש הרב האר"י ז"ל שחוזר אל המפתח כי רב הוא, והראיה שצוה ה' ביום הכיפורים גורל א' לה' וגורל א' לעזאזל :

[ו] **ואמרו וירעו אותנו המצרים וגו'.** פירוש שבאמצעות יסודות האדם גרמו גם לנפש להרשיע כמותם, והוא אומרו **וירעו אותנו** פירוש עשו אותנו רעים כמותם כי המזג כשיסריח ימשוך אליו רצון הנפש, ואמרו **ויענונו** זה אפיסת כח הלוחם כנגד היצה"ר, צא ולמד ממעשה רב עמרם חסידא (קידושין פ"א.) שלא היה בו כח להתעצם כנגד המחטיא עד שקרא

נורא בי עמרם וכו', ואומרו **ויתנו עלינו עבודה קשה** פירוש שלא נהג היצר בדרך זה בעתים מרוחקים אלא תמיד בכל שעה ובכל רגע מתגבר על האדם ולזו יקרא עבודה קשה, עוד נתכוון על פי דבריהם ז"ל (שם ל:) שאמרו בכל יום מתחדש היצר על האדם בתגבורת חדש וכנגד זה אמר **עבודה קשה** כל אלה הדברים יאמר עבד ישראל לפני הבורא להתנצל על מנחה קטנה :

[ז] ואומרו ונצעק אל ה' כאן רמז שצריך האדם להתפלל לה' בכל יום שיצילהו מיצר הרע, והוא אומרו **ונצעק אל ה' וגו'**, ואומרו **וישמע ה' את קולנו** וגו' פירוש הגם שה' הוא שברא יצר הרע לבחון האדם בעבודת בוראו אף על פי כן כשצועקים אליו שומע קולם מטעם שראה את הרשום שהוא ענינו ועמלנו ולחצנו, העוני הוא אפיסת כח הלוחם שאין כח בנו המספיק להלחם בו לגרשו ממנו, העמל הוא שאנו צריכין לעמול במלחמתו, הלחץ הוא הדחק שדוחק היצר את האדם לחטוא בעל כרחו, ולג' סיבות שמע ה' את קולנו, עוד ירצה ענינו זה העניות הנסבך עם לומדי תורה כאומרם ז"ל (מדרש תהלים ה') שאמרה תורה מפני מה בני עניים, והגם שימצא בן תורה שאין שבט עוני עליו אף על פי כן יתנהג במדת עוני כאומרם (אבות פ"ו) כך היא דרכה של תורה וגו', ואת עמלינו על דרך אומרם (בדכות י"ז.) אשרי מי שעמלו בתורה וגו', ומה גם בדורות האחרונים שרב עמלה להוציא לאור משפט א' והלכה אחת, ואת לחצנו כי כל הנסמך לתורה רבו לוחציו ועיני כל אליו ישברו :

[ח] ואומרו ויוציאנו ה' ממצרים. זו הצלת יצר הרע וכוחותיו המצירים אותנו, כי הוא המציל מיצר הרע כאומרם ז"ל (קידושין ל:) שלולי שה' עוזר לאדם כנגד יצר הרע אין אדם שליט להנצל ממנו דכתיב צופה רשע זה יצר הרע לצדיק להמיתו ה' לא יעזבנו בידו, ואומרו **ביד חזקה** וגו' רמז לדברים שבאמצעותם יצילהו ה' וכו' והוא על דרך אומרם ז"ל (שם) אמר הקב"ה בראתי לכם יצר הרע בראתי לו תבלין שהיא התורה, והוא אומרו **ויוציאנו ה' וגו'**, **ביד חזקה** זו תורה שנתנה מימינו של הקב"ה דכתיב (לקמן ל"ג ב') מימינו אש דת למו, גם נתנה בגבורות מתוך האש :

ואומרו ובזרוע נטויה וגו' רמז לג' דברים שבאמצעותם ניצול אדם מיצר הרע כאומרם ז"ל (מנחות מ"ג:) כל מי שיש לו תפילין בזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו לא במהרה הוא חוטא, כנגד תפילין בזרועו אמר **ובזרוע נטויה** שמצות תפילין בזרוע, ואמר **ובמורא גדול** כנגד תפילין של ראש, וכנגד ציצית אמר **ובאותות** כי מצות ציצית הוא סימן לנו שאנו עבדי הקב"ה וכמו שפירשנו בפרשת ציצית (פ' שלח) גם תקרא כן ברמז התכלת שבו כמו שכתב רמב"ן (פ' שלח) שרומז אל מדה הכוללת שנקרא אותות, וכנגד המזוזה אמר **ובמופתים** כמשמעה, גם תקרא המזוזה מופת להיותה מופת לזוז מות מישראל כאומרם בספר הזוהר (ח"ג רס"ה) שכמה כתות הקליפות נרתעים בראותם שם שדי על פתח בית ישראל :

עוד אפשר שכל הכתוב ירמוז אל התורה שבה ינצל אדם מיצר הרע ומתאוות עולם הזה, ואמר ה' ענינים כנגד ה' חומשי תורה, **ביד חזקה** כנגד ספר בראשית כי שם נאמר מעשה ידי יוצר אשר כוננו ידיו עולם ומלואו, ואמר **ובזרוע נטויה** כנגד ספר שמות כי בו חשף את זרועו והרא' גבורותיו במעשה מצרים ובים ובנתינת התורה, ואמר **ובמורא גדול** כנגד ויקרא כי שם צוה מעשה [עבודת] המשכן ושכונת שכינתו וצוה על מורא המקום וקידש הבית בבי' גדולי ישראל ולזה יחס לספר זה מורא גדול, ואמר **ובאותות** כנגד ספר חומש הפקודים על שם (במדבר ב' ב') איש על דגלו באותות, ואמר **ובמופתים** כנגד ספר דברים כי בו דבר משה אל כל ישראל והוכיח במופתים על פחזותם ועל טוב ה' וחסדו עמהם, והוכיח כי לא שלם ה' להם כמעשיהם הרעים וגבר עליהם חסדו, גם בו נאמר מופתי הנביאים שבהם יצדיקו הנביא, ואמרו **ויביאנו אל המקום הזה** מדבר על עולם העליון שהנשמה בו, והנה אין הנשמה מגעת לדבר כל הדברים האלה אלא אחר עלייתה לעולם העליון שנקרא גן עדן של מעלה אחר שכבר שבעה ימים בגן עדן שלמטה, ולזה כנגד עמידתה לפני ה' לדבר הדברים האלו אומר:

ויביאנו אל המקום הזה כי עמידת הנפש שם לבד יש לה בו שעשוע גדול וכנגד גן עדן שלמטה שכבר זכה בו אמר **ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש** על דרך אומרו (שה"ש ד') דבש וחלב תחת לש ונך:

[י] (י~יא) ואמרו ועתה הנה. פירוש אומרו ועתה לשון תשובה ששב לפני ה' על פרטי דקדוקי המצות, והגם שהכתוב מדבר במי שכבר זכה בגן עדן שלמטה אף על פי כן כדי לזכות לגדר עליון ידקדקו עליו ביותר, והוא סוד המשפט שישפוט ה' לעתיד לבא בעמק יהושפט (מדרש תהלים ח') שממנו פחד ורהב שמואל כשהעלתו בעלת אוב (חגיגה ד):

ואמרו הנה הבאתי את ראשית וגו' אשר נתת לי. כמו שפירשתי למעלה במאמר אשר ה' אלהיך נותן לך:

ואמרו והשתחוית לפני ה'. בזה העיר רוח חיים בטובה המופלאת בעדות המופלג אשר יזכו אליו הצדיקים, והוא שתתקרב נפש הצדיק לפני אור הנערב ותשתחוה לפניו באין מסך מבדיל אשרי נפש אדם שתגיע לגדר מופלג כזה, והוא אומרו **והשתחוית לפני ה' אלהיך** שם תכיר הנפש אלהיה, ואמר סמוך לזה **ושמחת בכל הטוב** על דרך אומרו (תהלים קמ"ה) טוב ה', ולהעירך על זה אמר בכל הטוב פירוש דבר הכולל כל הטוב ואין זה אלא הקב"ה שהוא מקור הטוב, **אשר נתן לך** פירוש כי דבר זה אין ערך אליו אלא מתנת חנם:

ואמר לך, לשלול זולתו לא מלאך ולא שרף יזכה לזה, גם ירמוז במאמר **בכל הטוב** אל התורה כאומרם ז"ל (ברכות ה'). ואין טוב אלא תורה, שאם היו בני אדם מרגישין במתיקות ועריבות טוב התורה היו משתגעים

ומתלהטים אחריה ולא יחשב בעיניהם מלא עולם כסף וזהב למאומה כי התורה כוללת כל הטובות שבעולם :

ואמרו ולביתך. כי לא לנשמה לבד יגיע הטוב אלא גם לבית הנשמה שהיא רוח ונפש שהם משכן הנשמה כל א' יתעדן כפי יכולתו :

ואמרו והלוי. יתבאר על פי דבריהם ז"ל שאמרו בזוהר (ח"ב צ"ד) וזה לשונם זכה יתיר יהבין ליה נשמתא וכו' זכה יתיר יהבין ליה נשמתא מאור אצילות וכו' ע"כ, ולבחינה זו יקרא הכתוב לוי לפי שמתלות עם האדם מחדש :

ואמרו והגר. יתבאר על פי דבריהם ז"ל (זוהר ח"ג רמ"ז). שאמרו כי כשיגיע ליד אדם מצוה מאותם מצוות שאינם נוהגות תמיד אותם הנשמות שכבר נסתלקו מהעולם והם חסרי מצוה זו באים וגרים עם העושה המצוה על זה הדרך קרובים לשכר ורחוקים מן ההפסד כאמור באורך בדברי המקובלים, וכנגד בחינה זו אמר והגר אשר בקרבך :

{טו} השקיפה ממעון וגו'. צריך לדעת למה כפל לומר **ממעון** וגו' מן השמים, ואם לכנות שם מקומו יתברך בלשון קדושה היה לו לומר על זה הדרך השקיפה ממעון וגו' השמים, ונראה שהכתוב יעיר סוד אחד והוא כי האדון ברוך הוא הכין ב' השפעות למעלה, א' השפעת הרוחניות שהם הנפשות הטהורות, ואחד השפעת הטוב לחיות הנבראים שהוא מזון לכל, ושנים אלו יקראו להם רבותינו ז"ל (זוה"ק) זיווג, שכל שיש בבחינת משפיע ובחינת נשפע יתכנו בשם זיווג, ואמרו המקובלים שמיום שנחרב הבית נפסק השפעת הנשמות ולא נשאר אלא השפעת חיות העולמות שהוא מוכרח לקיום העולמות, והוא אמרו **השקיפה ממעון קדשך** כנגד השפעת הנשמות, והשקפה זו היא עליונה במקום גבוה הנקרא קודש, וכבר גילו המקובלים (זוהר ח"ב קכ"א). מה בין הדרגת קודש להדרגת קדוש כי קדוש למעלה והמשכיל יבין, וכנגד השפעת חיות העולמות אמר מן השמים זה זיווג למטה מהראשון, ואמר כנגד מאמר השקיפה וברך את עמך ופירשו רבותינו ז"ל (מע"ש פ"ה מ"ג) בבנים ובנות, וזה יצדיק פירושינו שעל זיווג הנשמות הוא אומר, וכנגד מאמר את השמים אמר ואת האדמה שהיא ברכת המזון ונכון :

{טז} היום הזה וגו'. וכי היום הוא מצוה והלא כבר צוה בהר סיני, ורש"י ז"ל פירוש בכל יום יהיו בעיניך חדשים. ונראה שכונת הכתוב היא על זה הדרך לפי שכל התורה צוה אותה ה' בהר סיני בין דברים שיש בהם קום עשה באותו זמן בין דברים שאינם בקום עשה אלא לאחר זמן כאותם האמורים בפרשה זאת בכורים ומעשרות שאינם נוהגים אלא בארץ, וצוה ה' אותם הגם שלא היה זמנם מטעם כדי ללמוד אותם ולקבל שכר על קבלתם, ואמר להם משה כי הן היום מצוה אותם לעשות החוקים האלה שהם בכורים ומעשרות שעד היום נצטוו ללמוד דיניהם לבד והיום

הזה מצוה אותם לעשות כי הגיעו לארץ, ותיבת היום לאו דוקא אלא זכר
זמן המוכן בשם היום הזה :

[יז] את ה' האמרת היום להיות וגו'. אומרו היום יתבאר על דרך אומרם
ז"ל (כתובות ק"י:) כל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה ע"כ, והוא
אומרו **את ה' האמרת היום** דוקא פירוש כיון שהיו בארץ המקודשת,
והגם שעדיין היו בארץ סיחון ועוג עם כל זה כבר כתבנו שהיא מקודשת
כיון שנכבשה כבוש רבים על פי נביא, וכמו שהוכחנו בפרשת מטות (ל"ב ג')
ומעתה אין מקומה נחשב חוצה לארץ ולזה האמירו ה' להיות להם
לאלהים, והוא אומרו להיות לך לאלהים :

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (זוהר ח"א ק"ח:) ששאר הארצות נמסרו ביד
שרי מעלה מה שאין כן ארץ ישראל אין עליה שופט מבלעדי ה', והוא
אומרו **את ה' האמרת היום** בכניסתך לארץ להיות לך לאלהים על דרך
אומרו (תהלים י"ז) מלפניך משפטי יצא ולא יבא משפטינו לפני שר ושופט :

עוד נתכוין לומר כי יאמירו ה' הגם כי יביאם במשפט לתת לאיש כדרכיו
וכמעשיו הרעים, והוא אומרו **את ה' האמרת וגו' להיות לך לאלהים**,
וידוע כי אלהים הוא מדת הדין אף על פי כן יאמיר ה' ויברך על הרעה
מעין הטובה :

ואומרו וללכת בדרכיו, פירוש הגם שלא צוה ה' ללכת בהם אף על פי כן
כשיכירו בהם שהם דרכי ה' כל אשר הוא עושה יעשו כן בני ישראל, כגון
ביקור חולים קבורת מתים וכדומה שמצינו לה' עושה אותם ילכו גם הם
בדרכיו, **חקיו** הם מצות שאין בהם טעם, **מצותיו** הם מצות שהשכל גם
כן מסכים עליהם, **משפטיו** הם דינים שמסר לשפוט בין איש ובין רעהו,
ולשמוע בקולו זה תלמוד תורה, ודקדק לומר בקולו על דרך אומרם ז"ל
(במד"ר פי י"ד) וז"ל מנין לשומע מפי קטן וכו' כשומע מפי הגבורה דכתיב
(לעיל ט"ו ה') אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך, וטעם שצוה על עסק התורה
באחרונה, להעיר שהגם שהשיג אדם לדעת כל האמור וקיימו אף על פי
כן לא יאמר מה לי לתלמוד תורה אם לדעת מה יעשה ישראל הנה ידעתי
וקיימתי כל דברי ה' אלא אף על פי כן חייב הכתוב לתלמוד תורה, והוא
אומרו אחר כל מה שחייב לעשות ולשמוע בקולו כי מצות תלמוד תורה
היא מצוה בפני עצמה שאין זמן ליפטר ממנה עד יום מותו דכתיב (במדבד
י"ט י"ד) זאת התורה אדם כי ימות באהל :

[יח] וה' האמירך וגו'. אומרו **להיות לו לעם סגולה**, שהגם שתבא אומה
אחרת ותטיב מעשיה ותשתדל להדבק בשכינה לא ישיגו מדרגת ישראל,
ובחינה זו תקרא סגולה וזו היא גדולתם, ואומרו **כאשר דבר לך**, במעשה
הר סיני דכתיב (שמות י"ט ה') והייתם לי סגולה מכל העמים :

או ירצה שהגם שיהיה זמן שיכעיסו ישראל את הבורא אף על פי כן לא
ימיר אותם באומה אחרת, ואומרו **כאשר דבר** כאומרם ז"ל (ברכות ז')

בפסוק (שמות ל"ג ט"ז) ונפלינו אני ועמך, שבקש משה מה' שלא ישרה שכינתו על האומות, ופירשנוהו במקומו (חפץ ה') שהכוונה היא הגם שתכשיר מעשיה אומה מאומות וישראל עוברי רצונו והסכים ה' ודבר לעשות כדברי משה:

ולשמור כל מצותיו. יש להעיר בדבר הלא דבר זה הוא מתנאי הכבוד שרשם במעשה ישראל לה' כמו שכתוב בפסוק את ה' האמרת ומה מקום להזכירו בדברים שמה' לישראל:

ואולי כי תפארת ישראל היא מה שהעלה ורומם אותם בתת להם כל המצות, מה שלא עשה כן לראשונים שהגם שנתן מצותיו יתברך לאדם ולנח ולהאבות לא נתן אלא ב' ג' גרגרים אבל לישראל נתן שמירת כל מצותיו יתברך, ויש לך לדעת כי כל המצות אינם אלא שמירה מהתיעוב ומלכלוך הנפש ובהשלמת שמירת המצות יהיה האדם שלם מכל מום ומכל לכלוך:

ב' (ירצה כי ה' יחזק זרועות לשמור כל המצות, כי לא הכל זוכים לדבר זה הגם שיחפצו לשמור לא יזדמן לידם, ואם יזדמן לא תשיג ידם, ואם תשיג לחלק מהמצות לא תשיג לכל המצות, ואמר כאן כי ה' האמירם לשמור כל מצותיו:

ג' (ירצה על דרך אומרו (קהלת ח') שומר מצוה לא ידע דבר רע, ואמרו ז"ל (פסחים נ:) שלוחי מצוה אינם ניזוקין, והוא מאמר הכתוב **כאן ולשמור** פירוש ה' ישמור כל מצותיו לבל יצא מהם דבר תקלה:

ד' (ירצה להעירם בדבר שלא השיגו משה עצמו ע"ה הגם היותו בכלל עם סגולה, והוא על דרך אומרו ז"ל (סוטה י"ד.) בענין תפלת משה ליכנס לארץ וכי לאכול מפירותיה וגוי אלא אמר משה יש הרבה מצות שתלויות בארץ וכו' ע"כ, והוא מה שנתכוון לומר להם ראו מעלתכם שה' האמיר אתכם וגוי ולשמור כל מצותיו, ולזה דקדק לומר **האמירך היום** פירוש בזמן זה שאתה באים אל הארץ ושם תשמרו כל המצות, וזו מעלה שלא השיגה אפילו משה:

והנה תמצא ו' מעלות בפסוק **את ה' האמרת**, א' להיות לך לאלהים, ב' ללכת בדרכיו, ג' לשמור חקיו, ד' ומצותיו, ה' ומשפטיו, ו' ולשמוע בקולו, כנגדם אמר ה' שש מעלות לכנסת ישראל, א' להיות לו לעם סגולה זה כנגד להיות לך לאלהים, ב' ולשמור כל מצותיו זה כנגד ללכת בדרכיו, ג' ד' וה' ולתתך עליון וגוי לתהלה ולשם לתפארת הם כנגד שמירת חקיו ומצותיו ומשפטיו, ו' ולהיותך עם קדוש לה' זה כנגד ולשמוע בקולו כי על ידי עסק התורה יתייחס להם שם זה של קדוש, ואמרו **כאשר דבר** דכתיב (שמות י"ט ו') ואתם תהיו לי וגוי וגוי קדוש אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל:

דברים פרק-כז

[א] ויצו משה זקני ישראל. טעם זכרון זקני ישראל כאן, נתכוון משה בזה מה שאמרו רבותינו ז"ל (ברכות י"ט): שבמקום שיש חילול ה' אין חולקין כבוד לרב דכתיב (משלי כ"א ל') אין חכמה וגוי' לנגד ה', והוא אומרו ויצו משה ולפניו שהוא רבן של ישראל עשה שגם הזקנים יצוו ויזהירו על הדבר לאמר שמור וגוי', דקדק לומר שמור להעיר כי בדבר זה שהוא מצות לא תעשה (מכות י"ג): הוא שאמרו אין חולקין כבוד לרב כידוע:

[ג] למען אשר תבא. ראב"ע פירוש אם החלות לשמור מצותיו וזו מצוה ראשונה וכו', ורמב"ן פירש לרמוז אל התורה וכו', ואין הכתוב מתיישב לבי הפירושים, ויש להעיר עוד אומרו כאשר דבר ה' אלהי אבותיך לך שלא היה צריך לומר תיבת לך אחר שאמר אשר תבא אל הארץ כאשר וגומר הדבר מובן שאליהם הוא הדבר:

אכן כוונת הכתוב לפי שקדם מאמר משה לישראל כי ביאת הארץ לא בזכות ישראל כאומרו (לעיל ט, ה), לא בצדקתך וגוי' אלא ברשעת הגויים וגוי' ולמען הקים וגומר, לזה בא דברו כאן כי באמצעות המעשה האמור בענין תהיה ביאתם לארץ בזכות עצמם, וגזירת הכתוב היא תיבת לך האמור לבסוף, וזה שיעור הכתוב למען אשר תבא פירוש תהיה ביאתך לארץ אשר ה' אלהיך נותן לך כאשר וגוי' לך פירוש למען שאתה ראוי ולא תצטרך לזכות ברית אבות והבן:

[יד] וענו הלויים. פירוש והתחילו שהם יתחילו לדבר והעם יענו אחריהם אמן, ואונקלוס תרגום ויתבון, ולדבריו וענו הלויים תשובה להעמדת ישראל בסדר זה על ההרים שהוא להשמיעם אמרות האמורות מפיהם ברוך אשר וגוי' וארור אשר, ויונתן תרגם ויכרוזון לואי, וקשה לי הרי הוא אומר קול רם, ואולי כי ההכרזה תהיה בקול לבד הרמת קול במאמר עצמו:

[טו] וענו כל העם ואמרו. ולא הספיק לומר ואמר כל העם כדרך שאמר בכל הארורים האמורים בענין, העיר ה' בראשונה שצריך שישראל ישובו זה לא שהלויים יצטרכו לומר ואמר כל העם אלא דברי הכתוב הוא שמצוה שיענו העם ויאמרו אמן, ואין על הלויים לומר ואמר כל העם וגוי':

[טז] ארור מקלה וגוי'. צריך לדעת למה לא בחר מכל העבירות לומר עליהם הארורים אלא אלו, גם בעריות למה לא יחד הארורים אלא לאלו והלא יש עריות חמורים כאלו והם הבא על אשת איש, ואולי כי לא אמר כאן אלא העבירות הטמונים והנסתרים, ולזה רשם בראשונה ואמר ושם

בסתור כי העושה בדרך שיהיה מתגלה הנה נתחייבו ישראל בערבות זה על זה, וכן מה שאמר **ארור מקלה** פירוש שיעשה לו קלון בדרך שאינו נתפס עליו בבית דין של מטה, וכן השגת גבול הוא דבר שאינו ניכר, וכן משגה עור בדרך אין רואה, וכן הטית משפט השפלים, וכן הבא על אשת אביו ועל הבהמה ועל אחותו וחותרתו כלם אין הרגש לזולת המצאו עמהם לחקור בו, וכן מכה רעהו דקדק לומר בסתר, וכן לוקח שחד וגוי כגון שהיו בית דין שקול ובא אחד והכריע בסברתו בשביל שוחד גם זה הוא מדברים המסורים ללב ואין הרגש לזולת, וטעם שכתב **ארור שוכב עם בהמה** בין אשת אביו לאחותו, לומר כי כל כך מרוחק הדבר של אשת אב ואחות כשוכב עם בהמה שהוא דבר זר ומתועב לטבע אנושי:

[כו] **ארור אשר לא יקים וגו' לעשות וגו'.** יש במשמעות הכתוב שכונתו לומר על דברים האמורים בענין, ויש במשמעותו שעל כל התורה הוא מדבר וכן פירשוהו ז"ל (סוטה ל"ז.), לדבריהם ז"ל טעם אומרו יקים לעשות, שאם היה אומר אשר לא יקים לבד או אשר לא יעשה לא היתה תקומה לשונאי ישראל כי מי הוא זה שיוכל לקיים את דברי התורה הזאת, ומה גם מי שאין סיפוק בידו לקיים כגון אין לו שדה לקיים מצות התלויות בה או אין לו עבד לקיים מצות התלויות בו, לזה אמר **לעשות** פירוש שאינו בכלל ארור אלא מי שלא יקים עליו לעשות כשתשיג ידו עשות, ולזה לא אמר אשר לא יקים או אשר לא יעשה אלא אשר לא יקים לעשות פירוש יקים בלבו הדברים לעשותם כשתשיג ידו:

דברים פרק-כח

[א] **והיה אם שמוע וגו'.** צריך לדעת מקום גזירת הכתוב, אם הוא מאמר ונתנדך וגו' היה לו לומר יתנדך ה', כי מאומרו ונתנדך משמע שמוסיף על הקודם, ואולי שגזירת הכתוב הוא תשמע בקול ה', והכונה בזה כי על ידי עסק התורה יעלה במעלות לזכות שהי' ידבר בו, והוא אומרו **תשמע בקול ה' אלהיך**, עוד ימשך לך מהשמיעה לשמור ולעשות שהתורה מצלת מן החטא הרמוז בשמירה, גם תלמוד תורה גדול כחו שמביא לידי מעשה, והוא אומרו **ולעשות** ועוד לך ונתנדך ה' עליון וגו', וחוף מדרכינו יכוין הכתוב לומר שצריך שיעסוק בתורה בגדר מעלתם על הדברים שממקום קדוש עליון באו, והוא אומרו **תשמע** פירוש תהיה שמיעתך אותם כפי ערך המדבר אותם שהוא ה' אלהיך, ועוד **לשמור ולעשות** על דרך אומרם ז"ל (אבות פ"ד) הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד והלומד על מנת לעשות וכו' ע"כ, הרי שמובחר הלימוד הוא לקיים, והוא אומרו **אם שמוע תשמע וגו' פירוש שתשמע לשמור ולעשות:**

ונתנך ה' עליון וגו'. הנה האדון חלק יעודי הטובה כנגד קיום המצות כל אחד כפי מה שראוי לו, כללות המצות הם ג' הרשומים בפסוק אם שמוע תשמע, והם תלמוד תורה, ושמירת לא תעשה, וקיום מצות עשה, כנגד תלמוד תורה יעד ברכה ונתנך ה' עליון ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך, ופירוש הכתוב שזה יהיה כנגד שכר אם שמוע וגו' במה שגמר אומר כי תשמע בקול ה' אלהיך הרי שיעוד זה הוא כנגד שכר תלמוד תורה, והוא גם כן מכוון אליו כי באמצעות התורה ישתנו למעלה מכל האומות שאינם בני תורה, ואמר עוד **ובאו עליך כל הברכות וגו'** פירוש נוסף על יעוד ונתנך ה' עליון עוד לו ברכות אלו בשכר תורה, ואומרו **והשיגוך יתבאר על דרך אומרם ז"ל** (ילקוט ראובני פ' ויקרא) כי האדון אלהי ישראל מדותיו רחמים על הדופק על רחמיו ימלא ה' משאלותיו להריק עליו טובה כאשר יחפוץ אלא שבהגעת הטוב ההוא למטה ישפטו סנהדרי מעלה אם ראוי אם אינו ראוי לא יגיעו, לזה אמר והשיגוך הברכות שזה הוא עיקר ההבטחה שלא יתעכבו בבתי דינים שלמטה:

והנה תמצא שכל הברכות האמורות בענין הם מכוונים כנגד שכר תלמוד תורה על זה הדרך, אומרו **ברוך אתה בעיר וגו'** על דרך אומרם ז"ל (ע"ז י"ט): דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים כל העוסק בתלמוד תורה נכסיו מוצלחים, ואומרו **ברוך פרי בטןך צא ולמד מעובד אדום הגיתי אשר נכנס אצלו ארון התורה מה עצמו פרי בטנו בזמן מועט כאומרם ז"ל** (ברכות ס"ג): שאשתו וחי' כלותיו ילדו כאחד ששה בכרם אחד:

ואומרו ברוך אתה בבואך וגו' שתהיה יציאתו מן העולם בלא חטא וכו', (ב"מ ק"ז.), וזה יהיה באמצעות תלמוד תורה שתגין עליו מהחטא:

ואומרו יתן ה' את אויביך וגו' על דרך אומרו (דה"ב כ"ו) ובעת החלו ברינה נתן ה' מארבים על בני עמון והר שעיר וגו' וינגפו, ואמרו רבותינו ז"ל (שמו"ר פמ"ז) אין רינה אלא תורה:

ואומרו יצו ה' אתך את הברכה וגו', גם לא סדר ברכה זו למעלה עם הצלחות קנייני הטובות כי שם מקומה ולא אחר מפלת אויב, בא להבטיח שלא יארע לו אשר יארע לבעל הנס אשר יתקנאו בו המקטריגים על שנעשה לו דבר חדש ושמשוהו עליונים וזה הפך הטבע, וצא ולמד ממעשה רבא (תענית כ"ד): שהוריד גשמים שלא בעתם וכדומה לזה, אשר על כן אמר סמוך למאמר **יתן ה' את אויביך וגו'** שזה הוא נס **יצו ה' אתך את הברכה** שלא ישלוט עין הרע בה, גם אמר **וברכך בארץ וגו'** פירוש שלא יאספו האומות עליכם לנקום נקמת הנגפים כמו שאמר יעקב לבניו במעשה שכם (וישלח ל"ד ל'):

[ט] יקימך ה' וגו'. מכאן עד יפתח ה' לך את אוצרו הטוב הוא יעוד הטוב שכנגד שמירת מצות לא תעשה שרשם בתיבת לשמור, והוא מה שגמר אומר **כי תשמור את מצות ה',** ואומרו **והלכת בדרכיו** לומר שלא צוה ה' אלא על הדברים שהוא מרחקם ויעוד זה מכוון הוא כנגד שמירת מצות

לא תעשה כי באמצעות שיהיה האדם נשמר מהעבירות יקרא קדוש, דכתיב קדושים תהיו ופירוש הכתוב הדברים שבהם יהיו קדושים איש אמו וגו' ואת שבתותי וגו' אל תפנו אל וגו' ושאר אזהרות האמורים, וגם לדברי חז"ל (ויק"ר פכ"ד) שעל אזהרת העריות נאמר קדושים, הנה היא בכלל לשמור, ולזה אמר כנגד שמירת מצות לא תעשה יקימך ה' לו לעם קדוש, ודקדק לומר תיבת לו להעיר שיהיו ישראל במקום המלאכים שברר ה' לו לעמוד לפניו שנקראים קדושים דכתיב (דניאל ח') ויאמר אחד קדוש, יקים ה' אותנו במקומם לעם קדוש ויהיו המלאכים שיריים להם, וכן אמר (במדבר כ"ג) כעת יאמר ליעקב וגו' (במד"ר פ"כ) :

ואומרו וראו כל עמי הארץ וגו' גם זה הוא מכוון כנגד שמירת מצות לא תעשה, כי כל זמן שהאדם שומר עצמו מהעבירות אין צלם אלהים עובר מעל פניו וכל הנבראים אדם ובהמה מזדעזעים ממנו משא"כ המתעב מעשיו מעבירין ממנו הצלם וכמאמר קין (בראשית ד' י"ד) והיה כל מוצאי וגו' :

והותירך ה' לטובה בפרי בטנך. הגם שכבר אמר למעלה ברוך פרי בטנך, לפי שיעוד הראשון הוא כנגד תלמוד תורה ויעוד זה הוא כנגד שמירת המצות לזה הוצרך לפרט שכר כל א' שאין א' נלמד מחברו, ודקדק לומר **והותירך ה' לטובה** ולא אמר ברוך פרי בטנך, לפי שיעוד זה הוא מדה טובה שמכוונת כנגד שמירת מצות לא תעשה, והכוונה היא כי לפי שבאמצעות שמירת האדם עצמו מהעבירות לא ידבקו בו כוחי הרע שמזה יסובב שהבנים היוצאים ממנו יהיו מבחינת הרע, ועיין מה שכתבנו באורך בפרשת ויחי בפסוק ראובן בכורי אתה ויערבו לך הדברים, לזה אמר ביעוד שמירת מצות לא תעשה **והותירך ה' לטובה בפרי בטנך** שיהיו הבנים הנותרים אחריו למדה טובה ולא למדה רעה, ואומרו **בפרי בהמתך ובפרי אדמתך** לומר שמצד שמירת מל"ת יתקיימו בידו ב' דברים אלו כמו שיעדם לשכר תלמוד תורה ככתוב למעלה :

[יב] יפתח ה' וגו'. מכאן מתחיל יעוד הטוב שכנגד מעשה המצות עד לבסוף, ולזה גמר אומר **כי תשמע אל מצות ה' אלהיך** אלו מצות עשה, והנה יעודים אלו הם מכוונים כנגד קיום המצות כי על ידי המצות מתפתחים צינורי השפע ומתייחדים המדות העליונות :

ואמר יפתח ה' לך בכינוי שמבטיחו ה' שיפתח לו פירוש בשבילו לבד, הכוונה הגם שיסובבו אחרים לסתום באמצעות הצדיק יפתח אוצר הטוב ושם הטוב הוא סוד הנהר, והוא סוד (משלי י') צדיק יסוד עולם, ואומרו **את השמים** הוא סוד השפעה עליונה למעלה כידוע ליודעי חן, ואומרו **והלויית גוים רבים ואתה לא תלוה**, הנה ידוע שבזמן שישראל עושים רצונו של מקום השפע של כל העולם בא על ידי ישראל והעולם כלו ניזון מתמצית עם בני ישראל ולהיפך ניזונין ישראל מתחת ידי האומות, לזה אמר והלויית גוים רבים ואתה לא תלוה ממנו, הוצרך לומר ואתה לא תלוה, שאם לא כן אין היכר לברכה כי דרך העולם הוא שהגדולים

והעשירים לווים זה מזה ולאחר מכן חוזר גם כן המלוה ולוה ממנו, לזה אמר **ואתה לא תלוה** ובזה יהיה היכר למאמר והלוית, ואומרו **ונתנך ה' לראש וגו'**, פירוש שיהיו ישראל תחת ממשלת ראש העולם שהוא אלהי ישראל, ולא לזנב שהם שרי מעלה ובזה תמיד יהיו במדרגה העליונה כאומרו **והיית רק למעלה ולא תהיה למטה**, על דרך אומרם ז"ל (מדרש תנחומא ד"פ ויצא) בפסוק (ירמ"י ל') **ואתה אל תירא** עבדי יעקב שראה יעקב בסולם עולים ואחר כך יורדים חשב שגם הוא כן אחר שיעלה ירד ת"ל אל תירא וגו', והוא אומרו ולא תהיה למטה, הטעם **כי תשמע** וגו' פירוש כנגד מצות עשה כמו שגמר אומר **ולעשות**, וטעם שלא אמר בפירוש כי תעשה מצות, לפי שיש מצות כמה וכמה שאינם ביד האדם לעשותם, לזה אמר כי תשמע וגו' **ולעשות** פירוש תקבל עליך לעשות, וטעם אומרו **לשמור** ביעוד זה, בא הכתוב להודיע כי אין יעוד למצות עשה אלא אחר שהקדים להם שמירת מצות לא תעשה, שאם לא כן זבחי רשעים תועבה, וכל מצוה שעושה בעל עבירות שורה עליה סטרא אחרא ואינה עושה פרי, לזה הקדים לומר לשמור ואחר כך אמר ולעשות שהוא מעשה המצות שעליו באו היעודים הטובים האמורים מוהותירך עד סוף:

[טו] והיה אם לא תשמע וגו'. התנה הכתוב על ג' דברים תלמוד תורה, ושמירת מצות לא תעשה, וקיום מצות עשה, שצריך שיהיו שלשתם יחד, הכוונה שהגם שלמד תורה אם לא ישמור, או אם ישמור ולא יעשה, או אם יעשה שניהם ויבטל מתלמוד תורה, יבואו עליו הקללות רח"ל כאשר יבאר מה שנוגע לכל אחת מהנה עונש כל אחד בפני עצמו, והתחיל בעונש ביטול תלמוד תורה ואמר **ארור אתה בעיר** וגו' עד מאמר ועד אבדך מהר, וגמר אומר **מפני רוע מעלליך אשר עזבתני**, הרי שהקללות החמורות עד עתה הם כנגד עזיבת התורה כי העוזב תורה כעוזב ה', וכן תמצא שהקפיד ה' כל כך על עזיבת התורה ואמר (ירמ"י ט') על מה אבדה הארץ ויאמר ה' על עזבם את תורתך, והוא אומרו כאן ועד אבדך מהר מפני רוע מעלליך **אשר עזבתני**:

[כא] ידבק ה' וגו'. עונש זה וקללות האמורות עד ואתה תהיה לזנב, הם כנגד ביטול מצות לא תעשה, ולזה גמר אומר **ובאו עליך כל הקללות** וגו' **כי לא שמעת בקול ה' לשמור מצותיו**, הרי שקללות האמורות בענין הם על ביטול מצות לא תעשה, והמשכיל יבין בכל הקללות שהם רעות הנמשכות מהעבירות ואומרו **ידבק ה' בך** וגו', לפי שהעובר אפילו עבירה אחת קונה לו חלק רע שיהיה נדבק בנפשו לטמאה, והוא סוד תחלואי הנפש כידוע, וחלק הרע נקרא דבר על דרך אז"ל (תוסי' מס' שבת פ"ט. ד"ה תורה) בפסוק (חבקוק ג') לפניו ילך דבר, שידבר על ס"מ הרשע שנקרא דבר, וידוע שכל כוחי הרע הם ענפיו של ס"מ ויקראו על שמו, גם קללת שחפת וקדחת וכו' הם דברים המסובבים מהעבירות על דרך אומרם בגמ' (שבת נ"ה.) אמר ר' אמי אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון, כי העון יוליד תחלואים בגוף כאומרו (ירמ"י כ') תיסרך רעתך וגו', וכן אומרו **והיו שמידך** וגו' על דרך אומרם ז"ל (זוהר ח"א ו') שבאמצעות העבירות יסתתמו פתחי ההשפעות בסוד (איוב י"ד) ונהר יחרב ויבש, וכן אומרו **יתנך ה' נגף** וגו' גם

זה יסובבו העבירו' כרמוז בפסוק (קהלת ח') אשר ישלוט האדם באדם לרע לו, פירוש לסיבת הרע אשר לו דבוקה בו כרמוז במאמר ידבק ה' בך את הדבר, וכן כל הקללות האמורים בענין יסובבו ממעשה הרעה:

ואמרו והיו בך לאות ולמופת. (להלן פסוק מו) כי העובר עבירה אחת נרשמת על מצחו:

ואמרו ובזרעך עד עולם. כי נפש אדם רע על ידי שדבוקים בה חלקי הטומאה כמו שאמרנו בניהם אשר יולידו כמוהם יהיו, כמו שביארנו באר היטב דבר זה בפרשת ויחי בפסוק ראובן בכורי אתה, גם זה הוא סוד מיתה שנגזרה על אדם ועל כל דורות הבאים ממנו מטעם שכל היוצאים ממנו טעמו מות בחטאו, והוא סוד ערלת אדם, לזה אמר **ובזרעך עד עולם** כי כשידבק חלק הרע עם האדם ישתלשל מזה לזה עד עולם וצריך עוצם רב לנקותו מנפשו:

[מז] תחת אשר לא עבדת וגו'. עונש זה והבא אחריו עד אמרו אם לא תשמור הוא כנגד ביטול מצות עשה שרשם בפסוק (כח) אם לא תשמור לעשות וגו'; ואמר **תחת אשר לא עבדת את ה'** פירוש לעשות מצות אשר צורך לעשות בשמחה לזה ועבדת את אויביך ברעב ובצמא וגו', אתה פרקת עול המצוה מעליך יתן אויביך עול ברזל על צוארך, ועונשים אלי הם מכוונים כנגד פריקת עול מצות עשה, אתה שלא רצית לטרוח להבין ולהשכיל סדר מעשה המצות ישא ה' עליך גוי אשר לא תשמע לשונו וגו' וכן כולן:

וגמר אומר אם לא תשמור לעשות, להודיע כי על קיום מצות עשה הוא מעניש, וכלל כל מצות עשה במצות היראה כי היא מצות עשה כמו שכתב רמב"ם בתחלת ספר המדע (הלי' יסודי התורה פ"ב) וז"ל השם הנכבד וכו' מצוה ליראה וכו', וטעם שלא אמר אם לא תעשו, כתבתי למעלה (כ"ז כ"ו) טעם שלא יחייב לעשות בדרך כלל אלא לשמור לעשות כשיבא לידו וכשישיג לעשות:

או אפשר שפסוק זה בא לומר על דרך אמרו (ויקרא כ"ו כ"ג) ואם באלה לא תוסרו לי פירוש שאם אחר כל האמור לא ישמור לעשות וגו' ליראה ה' הנכבד והנורא, שאחר שהביא עליו כל הקללות יהיה בעיניו נורא מאוד כי ראה אשר יסרו, ודקדק לומר **תשמור לעשות כנגד מצות לא תעשה ומצות עשה, והודיע שיפליא ה' עוד בו מכות גדולות וכל האמור בענין, וגמר אומר **ונשאתם במתי מעט** וגו' תחת אשר וגו' **כי לא שמעת בקול ה' אלהיך** זה כנגד מה שלא עשה תשובה על ביטול תלמוד תורה, והיה **כאשר שש** וגו' לבל יאמר אדם אחר שידענו כי ה' אלהינו מדותיו כלן מדות החסד והרחמים מדותיו ימנעוהו מהאריך עוד בצרות וירף ידו, לזה הודיע כי שמחה היא לו כאשר שש וגו' וכפי זה אין הטבע קץ מהשמחות, וכיוצא בזה אמר הכתוב (משלי י"א) באבוד רשעים רנה, וכן דרשו רבותינו ז"ל (סנהדרין ל"ט): בפסוק (מ"א כ"ג) ותעבור הרינה שהיה**

באבוד אחאב בן עמרי רינה לפני ה', ויונתן תרגם ישיש ה' יחדי מימרא דה' עליכון עממין נוכראין וכו' ודקדק ישיש פועל יוצא לאחרים, אף על פי כן פשט הכתוב אינה נעקרת ממקומה וכמו שתרגם אונקלוס, אלא שיונתן בן עוזיאל דרש הכתוב:

וראיתי להעיר למה לא נאמרו נחמות בקללות האלו כסדר האמור בקללות שבפרשת בחקותי, גם יש להעיר למה כפל הקללות ולא הספיק קללות שאמר בפרשת בחקותי:

ונראה כי הוצרך לכפול הקללות לפי שקללות שבפרשת בחקותי נאמרו לכללות ישראל שכן נאמרו כולם בלשון רבים מתחלתם ועד סופם, ויש מקום לומר שאם חלק מישראל יטיבו מעשיהם אין ה' מקפיד על חלק המרשיע, לזה באו קללות האמורים בפרשה זו ונאמרו כולן בל' יחיד, ונתכוון לדבר בין בערך יחיד ממש בין בערך חלק מישראל הגם שיהיו רבים בערך כללות ישראל יתיחס להם יחיד, ולזה תמצא שאמר והיו **שמיד אשר על ראשך** וגוי **ישא ה' עליך** גוי מרחוק, זה כנגד חלק מישראל הגם שהם רבים יאמר להם לשון יחיד מטעם שכתבנו, ואמר גם כן אשה תארש וגוי' בית תבנה וגוי' סתמו ביחיד ממש:

ומעתה הרוחנו למה לא נאמרה נחמה בהם, כי לא נאמרה נחמה אלא בקללה שהם לכללות ישראל כי לא יעזבם לכלותם ושיזכור להם ברית אבותם גם יזכור הארץ, משא"כ היחידים מהם כי ירשיעו אש תאכלם עד עולם, והלא תמצא שצוה ה' לאבד עיר מישראל ולשומה תל עולם והיא עיר הנדחת, ואין צריך לומר אדם כי ירשיע להמיתו בבית דין, ומה נחמה יש לזה אחר אובדו, וכן תמצא בפרשת נצבים כשהזכיר ה' רשעת משפחה אחת ושבת אמר (כ"ט י"ט) ומחה ה' את שמו וגוי' ולא הזכיר נחמתו, וכמו כן בקללות האמורים בפרשה זו להיותם ליחידים מישראל. ואל יקשה בעיניך מה שדיבר הכתוב ב' או ג' תיבות בפרשה זו בלשון רבים כאמרו **ונשאתם מתי מספר, להאביד אתכם, והתמכרתם**, כי אחר שקדם לדבר בלשון יחיד לא הקפיד לגמור אומר בלשון רבים, כי הדברים מובנים שעל רבים שביחידים הוא אומר, והעד לאויביך לשון יחיד:

ואם תאמר היה לו לומר קללות שבבחקותי בלשון יחיד ולא היה צריך לכפול קללות אלו, שהייתי אומר שלא יעניש הכתוב כל העונש החמור אלא ליחידים אבל לכללות ישראל לא, או הגם שנאמר שחטאם גדול ונלמד מעונש היחידים אין לנו הבטחת הנחמה שיזכור ה' את ברית האבות, תלמוד לומר קללות שבבחקותי לומר שגם הכללות יענשו כזה, וכי יש להם נחמה לבל יפר ה' ברית אבותינו ושב את שבותינו:

נמצינו אומרים שיענש ה' על ביטול תלמוד תורה, ועל העובר על מצות לא תעשה ועל המבטל מצות עשה, והגם שאמרו בגמרא (מנחות מ"א.) שאין מענישים על עשה אלא בעידן ריתחא, יש מצות עשה שחייבין עליהם כגון

מילה ופסח, גם המסכים בדעתו לכפור במצות עשה לבל עשות אותם את זה יקלל ה' ויכינהו לפורענות ככל הכתוב:

(נט) **מכות גדולות ונאמנות וחלים רעים ונאמנים**. אומרו **נאמנים** נתכוון לומר שהגם שיעשו להם רפואה טבעית שיוסרו בה אף על פי כן נאמנים בשליחותם מהם לא יזועו עד בא דבר ה' לסור ממנו:

דברים פרק-כט

[א] ויקרא משה אל כל ישראל וגו'. הגם שעד עתה היה מדבר אל כל ישראל, הוסיף לקבץ הנשים והטף והגרים כאמור בסמוך אתם נצבים היום כלכם וגו' טפכם וגו':

חטלת פרשת תבא

פרשת נצבים

[ט] אתם נצבים. צריך לדעת כוונת מאמר זה, עוד למה הוצרך לפרט ראשיכם וגו' טפכם וגו' ולא הספיק לומר בדרך כלל כלכם. עוד צריך לדעת טעם הברית הזו הלא בסמוך אמר אלה דברי הברית, ואם רצה לכלול גם האמור בפרשה זו בכלל הברית היה לו להקדים הדברים ויאמר על הכל אלה דברי הברית:

ונראה כי כוונת משה בברית זו הוא להכניסם בערבות זה על זה כדי שישתדל כל אחד בעד חברו לבל יעבור פי ה' ויהיו נתפסים זה בעד זה, והעד הנאמן מה שגמר אומר הנסותרות לה' אלהינו והנגלות לנו וגו' הרי שעל הערבות מדבר הכתוב, ואין זה הברית שאמר בסוף פרשת תבא כי אותו ברית הוא על עצמן, וזה שיתחייב כל אחד על אחיהו העברי כפי היכולת שביד כל אחד:

ומעתה באנו להבין מאמר **אתם נצבים** שהכוונה הוא על דרך אומרו (רות ב') הנצב על הקוצרים ל' מינוי, ואומרו **כלכם** פירוש כולם יש עליהם עול זה כל אי לפי מה שהוא על דרך אומרם ז"ל במסכת שבת (נ"ד:): כל מי שיש

בידו למחות בכל העולם נתפס על כל וכו' וכל מי שיש בידו למחות באנשי עירו נתפס על אנשי עירו, וכל מי שיש בידו למחות בבני ביתו נתפס על וכו', והוא מה שפרט הכי כאן ואמר **ראשיכם** וגוי שכל אחד יתחייב כפי מה שיש בידו, ראשיכם הם הגדולים שבכולן שיכולין למחות בכל ישראל אלו יתחייבו על הכל, שבטיכם כל שבט ושבט יתחייב על שבטו, **זקניכם ושוטריכם** כל זקן יתחייב על משפחתו, **כל איש ישראל** הם ההמון כל אחד יתחייב על בני ביתו, לזה הפסיק הכתוב כאן וסדר **טפכם** וגוי בפני עצמם כי אלו אחרים נתפסים עליהם שהם הרשומים בפסוק שלפניו כל אחד כפי מה שהוא, ואין הם נתפסים על אחרים, שהטף אינם בני דעה, והנשים כמו כן, הגרים גם כן אין להם להשתרר על ישראל, וכמו שדרשו ז"ל (יבמות מ"ה): בפסוק (לעיל י"ז ט"ו) שום תשים עליך וגוי כל משימות שאתה שם עליך לא יהיה אלא מקרב אחיך ולא גרים, אבל ישראל חיבין עליהם כאומרם ז"ל (נדה י"ג) קשים גרים לישראל כספחת ופירשוהו לפי שאינם מלמדים אותם ככל הצורך, הא למדת שנתפסים עליהם:

עוד רמז באומרו **אתם נצבים** וגוי לפני ה' לפי שכל שהוא מרוחק מהקדושה קומתו נמוכה וראשו שפלה (ב"ר פ"ב ב"ו), לזה אמר כי להיות לפני ה' נצבו ונשאו ראשם:

[יא] לעברך בברית וגו' ובאלתו. טעם אומרו **ובאלתו** ולא הספיק בברית, יתבאר בהעיר עוד למה מעיקרא הוצרך לברית ולא הספיק גזירת מלך במורא העונשים הכתובים בתורה. אכן טעם הדבר הוא לפי שתבא הסברא לאדם לומר שיעבור עבירה אחת והוא שימרוד בעיקר ויענש עונש א' על עבירה אחת, ויותר נכון הוא לו מהיות מודה בה' ובתורתו ויתחייב על ל"ו כריתות וכמה מיתות ועונשים, אשר על כן נתחכם ה' והעבירם בברית לחייבם על כל פרט ופרט, וביאר השבועה שהוא על זה הדרך שנשבעין לקיים כל דבר ואם יעברו ויבטלו אחד מהם תבא עליו האלה הכתובה, והוא אומרו **בברית וגו' ובאלתו**, ומעתה הגם שיחשבו לכפור בעיקר לא יספיק להם עונש אחד על עון זה ויתחייבו על כל עון ועון ככל אלות הברית:

[יב] למען הקים אותך וגו'. פירוש טעם שאני מבקש להרבות בעונשים ובאלות הוא למען הקים אותך לו לעם ולא תכפרו בו כי תפחדו מעוצם האלות אשר תתחייבו שתכפרו באלהותו ובזה תתקיימו לעם ה':

עוד ירצה לתת טעם לברית הערבות, שלא יאמר אדם למה יעשה ה' כה לעבדיו להכביד עולם לחייבם במעשה הזולת, לזה אמר כי אלהים חשבה לטובה למען הקים אותך לו לעם פירוש שזולת זה יהיו ישראל חוזרים לאחוריהם היום יפשע אחד בקלה ולמחר בחמורה והיו נשמטים מעדת הקדושה מעט מעט עד שיפשע ישראל מהיות עם ה', ובמה שעשאו ערבים יתנו לב לעובר עבירה אחת קלה כבחמורה ויתקיימו לעם סגולה, הא למדת שכל מעשה ה' אינו אלא לטובתינו להקימנו:

יג **ולא אתכם לבדכם וגו' כי את אשר וגו'.** קשה למה הוצרך לומר ולא אתכם וגו' ולא הספיק באומרו את אשר ישנו וגו' שהם אותם שהיה מדבר עמהם ואת אשר וגו' ומובן הדבר שלא אתם לבדם הוא כורת וגו'. אכן כוונת הכתובים הוא שבא לחייבם לקבל עליהם הברית והאלה ועל זרעם הבאים אחריהם עד עולם, והוא אומרו **ולא אתכם לבדכם** פירוש לחייב אתכם לבד אני כורת אלא בין אותם שהם עמנו בין אותם וגו', ומעתה אם לא היה אומר אלא את אשר וגו' ואת אשר וגו' אנכי כורת לא היה נשמע אלא שהי מחייב גם הבאים אחריהם אבל אינו מחייב את אשר ישנו עומד שם על זרעם אחריהם, ומאמרו לא אתכם לבדכם גילה כוונתו שבאלה עצמה שכורת עם העומדים שם מוסיף לחייבם על הדורות, ושיעור הכתוב הוא **לא אתכם לבדכם** אני מחייב על האמור אלא אף על דורות הבאים אחריכם, וזה לא היה נשמע אם לא היה אומר אלא את אשר וגו' ואת אשר וגו' אנכי כורת ברית, שהייתי אומר שהם דברי ה' על הבאים אחריהם לא שיתחייבו העומדים שם לקבל עליהם בעד הבנים :

טו **כי אתם ידעתם וגו'.** צריך לדעת לאיזה דבר נותן הכתוב טעם כי אתם ידעתם, ורמב"ן ז"ל פירש שהוא טעם להאמור אחריו בסמוך פן יש בכם וגו', והוא קצת דוחק להקדים טעם למה שעתיד לומר אחרי כן, ואולי שדבר הכתוב בסדר זה להעיר דבר אחד, והוא כי לפי שהצריכם הכתוב להכנס לחייב עמהם גם הבאים אחריהם יאמר האומר ששורת הדין מנגדת הדבר שהרי אין חבין לאדם שלא בפניו ולא תועיל קבלה זו שיקבלו האבות על הבנים, לזה אמר **כי אתם ידעתם** וגומר **ותראו** וגו' פירוש ראיתם שאינם אלא שקץ ותועבה, ומעתה אינכם אלא זוכים להם לרחקם מתועבות הגוים ולבחור באלהים חיים ויכולין אתם לחייבם כמותכם, והוא מה שדקדק לקרותם שקוציהם וגלוליהם לומר שידעו והשכילו השפלתם ומאיסותם :

יז **פן יש בכם וגו' ללכת לעבוד וגו'.** כאן הזהיר הכתוב על מחשבת עבודה זרה שמזהיר כאומרו פן על אשר לבבו פונה ללכת לעבוד וגו' :

פן יש בכם וגו' שורש וגו'. צריך לדעת מה הוא השורש פרה ראש וגו', אם חוזר לאשר לבבו פונה וגו' האמור בסמוך לא היה לו לומר פן יש בכם פעם ב' אלא היה לו לומר על זה הדרך פן יש בכם איש וגו' שורש פרה ראש ולענה אשר לבבו וגו', עוד צריך לדעת כוונת הדברים עצמן של **שורש פרה** וגו' שנראה שאינו פרה ראש ולענה, אלא שורש עוד צריך לדעת ברכה זה שמתברך זה השורש פרה ראש בלבבו במה מתברך, עוד אומרו לאמר, עוד נתינת טעם זה שאומר כי בשרירות וגומר, ומה הוא אומרו למען וגומר :

אכן כוונת הכתוב הוא לבל יחשוב אדם בדעתו להקל מעליו עול העונש ויסבור בדעתו שאינו עושה עול בזה אלא משתדל בשכלו לבל יתחייב בכל הקללות ולעולם אינו חושב בדעתו לעבור פי ה' גדולה וקטנה, וכנגד זה

אמר הכתוב **פן יש בכם שורש פרה ראש ולענה** פירוש שעתה אינו אלא שורש, ומודיע שממנו יפרה ראש ולענה כאשר אבאר, ופירש הכתוב מה הוא השורש ואמר והיה בשמעו את דברי האלה, אמר **והיה** לשון שמחה כי ישמח בשומעו שהדבר חיובו הוא מצד האלה שזה יגיד שזולת האלה לא יתחייב, **והתברך בלבבו** יבטח שלא תבא עליו הקללה בסיבת לבבו על זה הדרך, **לאמר** פירוש יאמר שלום יהיה לי כי בשרירות וגוי פירוש הגם שישביעם משה ויענה אמן הוא יבטלנו בלבבו, והעיקר בשבועה הוא הלב, וכדברי ר' עקיבא שאמר (שבועות כ"ו) האדם בשבועה שצריך שיהיה לבו ופיו שוים, וכל שמבטל בלבבו הגם שמוציא בשפתיו אין אנו הולכים אלא אחר מחשבת הלב, והוא אומרו **כי בשרירות לבי אלך** כי העיקר שתלוי בו ענין השבועה הוא הלב ולזה כינה לו השרירה, ובמה שלא יקבל השבועה בלבבו לא יתחייב כל העונש האמור בין על עצמו לא יתחייב אלא עונש עבירה אחת כמו שכתבנו, בין הבנים בניו לא יחייבם בכח שבועתו, בין בענין הערבות על הזולת, והוא אומרו **למען ספות הרוה את הצמאה** פירוש ספות ל' כריתה, ופירוש רוה הוא כינוי לריבוי, וצמאה הוא כינוי למועט, והכוונה שמתחכם לכרות ריבוי העונש לעשותו מועט במה שמבטל בלבבו השבועה:

ודבר זה קראו משה שורש, שממנו יפרה ראש ולענה, הטעם כי כלום עיקר טעם השבועה הוא, כדי שבזה יתחזק נגד המחטיא, כדרך אומרו (תהלים קיט קו) נשבעתי ואקיימה, וכמעשה בועז שנשבע ליצרו (במדב"ר טו טז). ולזה אדם שחושב מחשבה זו הוא פיתוי בחינת הרע, שמשריש בו שורש רע, כדי שאחר כן יהיה נקל להשריש במעיו שורש רשע להתעיב מעשיו, ויאמר אליו כלום הדבר תלוי אלא בשבועה, אתה לא נשבעת, קום עשה לך אלהים ועשה אשר תתאו עשות:

וקרא למעשה הרע ראש ולענה, לצד שהעבירות טעמם ראש ולענה, והוא סוד טיפה מרה שבחרב מלאך המות (ע"ז כ:), שתתהוה מעבירות האדם, בסוד תיסרך רעתך (ירמיה ב יט), ולהיפך במעשה הטוב בסוד טעמו וראו כי טוב ה' (תהלים לד ט):

וייחד הכתוב עונש לזה יתר על המקבלים הברית, ואמר לא יאבה וגוי, פירוש הגם שה' מדתו היא למחול ולסלוח לעונות עמו ישראל כשמחלין פניו כידוע, זה האיש לא יאבה ה', אמר לשון זה לא יאבה, נתכוין לומר שה' יהפוך בו רצונו שסולח ולא יאבה לסלוח. והיוצא מדבר זה כשלא יאבה ה' סלוח לו, הוא כי אז יעשן אף ה', אומרו אז, פירוש כשיחטא אחר כך שפרה ראש ולענה אז במקום שחשב להקל עונשו, ונהפוך הוא שיעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה:

ונמצא כי מלבד שלא הרויח כלום במחשבתו הרעה שהרי כל הרעה תבואנו, עוד לו שתברוך בו כל האלה, מה שלא יהיה לו כן אם יקבל השבועה עתה, שהגם שיתחייב בה בבוא עליו הרע ויקרא אל ה' יסלח לו,

ולא תרבוץ בו כל האלה, כיון שעשה מה שעליו וקבל האלה עתה, אלא שהתנצח מיצרו ירחמהו עושהו, מה שאין כן אדם הבליעל שיבטל השבועה עתה בלבו שהוא מקשה עצמו לדעת וגורם רעה לעצמו:

והנה הגם שאמר הכתוב באיש ההוא, הוא הדין משפחה, או שבט, וכמו שגילה הכתוב לבסוף כאומרו (פסוק כא) ואמר הדור האחרון וגו' וראו את מכות הארץ ההיא וגו', הרי כי לא לאיש אחד ייחד עונש האמור, אלא גם לרבים אשר יזמו ככה:

ואומרו ומחה ה' את שמו מתחת השמים. דע כי שורש נשמות עם בני ישראל יסודתם בהררי קודש תחת השמים, בסוד השמים כסאי (ישעיה סו א), והנשמות הם חצובות מתחת כסא כבודו יתברך, והבן:

וכבר ידעת סוד השם כי הוא הנשמה, וכמו שהארכנו במקומות אחרים, ואמר הכתוב על המשתרר בלבבו ומחה ה' את שמו, שהיא נשמתו, משורשה, שהוא תחת השמים, וזו היא כריתות הנפש משרשה:

[כ] ואומרו **והבדילו ה' לרעה.** קשה אחר שמחה ה' את שמו מה מקום להבדלה. אכן לפי מה שקדם לנו כי כל נשמות עם בני ישראל שורש אחד להם כאומרו (ישעיה ס כב) נצר מטעי, וכמו שרמזו רבותינו ז"ל (ויק"ר ד ו) בפסוק (כל הנפש הבאה לבית יעקב וגו') [ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש] (שמות א ה) שהגם שהם שבעים קראם נפש, לצד בחינת השורש:

לזה כשאמר הכתוב ומחה ה' את שמו, ביאר הכתוב שלא ישלוט עליו חלק הרע לאבדו לאיש המשתרר בלבו עד שיבדילו ה', ויגביל החלק שישלוט בו הרצועה רעה, כי הקליפה השולטת תקרא רעה, וכן היא מדת ה' כשנתן רשות למחבל מגביל לו מקום אשר ישלוט בו. וצא ולמד ממעשה רבא (תענית כד): כשהטריח לה' כביכול לעשות נס שצוה עליו אביו לבל יישן במקומו ושלטו המחבלים במטתו ולא חוץ ממנה והוא מטעם זה עצמו:

ואומרו מכל שבטי ישראל. לפי שהנפש מסתבכת עם כל השבטים, לזה יבדילהו מכולם לבל תגיע רעתו לזולתו:

או יאמר על זה הדרך והבדילו וגו', פירוש שאחר שימחה ה' את שמו שהיא נשמתו, יבדילו לרצועה הרעה, להומו ולאבדו בכוסות המרים אשר מוכנים לו, והוא אומרו ככל אלות וגו', לומר שהרעה שישלוט ה' עליו, היא רעה שכוללת כל האלות אשר נתחכם הוא להמלט ממנה:

[כא] **ואמר הדור וגו' וראו וגו'.** קשה למה הקדים האמירה לראיה, שעליה הם אומרים, שהיה לו לומר וראו הדור האחרון וגו' והנכרי וגו' ואמרו וגו', ומה גם שלא היה צריך לומר ואמר וגו' שהרי הוא אומר אחר כך ואמרו וגו'. עוד למה התחיל לדבר לשון יחיד וגמר אומר ואמרו לשון רבים, ואמרו כל הגוים:

ונראה שכוונת הכתוב הוא על זה הדרך, ואמר הדור האחרון שהם בניכם, והוצרך לפרט לפי שיש דורות מהאומות, ולא הוא בלבד אמר אלא גם הנכרי אשר יבא וגו', פירוש נכרי הסמוך וגם הבא מארץ רחוקה, וכאילו אמר ואשר יבא וגו' וראו פירוש הנכרים ההם קרוב ורחוק את מכות הארץ וגו' :

ואמרו כל הגוים, גם הם נוסף על מאמר הדור האחרון בניכם וגו' על מה עשה וגו', והזכיר וראו בנכרים ולא בדור האחרון בניהם, לפי שאלו מצויים הם במחוז ישראל ורואים הנעשה, ולא הוצרך לומר בו וראו, ואמרו כל הגוים, יודיע הכתוב כי הרואים יגידו לכל את אשר הפליא ה' עשות בעיר ההיא :

וכל מאמר זה הוא כנגד חלוקה ראשונה שהזכיר הכתוב פן יש בכס איש וגו' או משפחה או שבט וגו' ללכת לעבוד וגו', לפי שהקללות שיחד עד עתה היו כנגד חלוקה ב' בעל שורש פורה ראש ולענה וכבר מחה את שמו מתחת השמים, ומכאן הוא מתחיל עונש הראשון וראו את מכות וגו' :

ואמרו על אשר עזבו וגו', וילכו ויעבדו וגו'. כרשום בתחילת המאמר ללכת לעבוד, ולזה לא אמר ומחה ה' את שמם אלא שממון ארצם ולהגלותם מעל אדמתם וישליכם אל ארץ אחרת וגו' :

[כח] הנסתרת וגו' והנגלת. פירוש היא תשובת ישראל למשה, שהנסתרות לא יתחייבו בהם, אבל הנגלות קיימו וקבלו עליהם הערבות. ואמרו ולבנינו עד עולם, כאן קבלו עליהם ועל זרעם אחריהם כמו שהתנה משה בפסוק (יג) ולא אתכם וגו' כמו שפירשנו :

דברים פרק-ל

[א] והיה כי יבאו עליך כל הדברים וגו'. צריך לדעת למה הוצרך לומר כל הדברים האלה, ולא הספיק באמרו כי יבואו עליך הברכה והקללה אשר נתתי לפניך :

ואולי שיכוין על דרך אומרם ז"ל במסכת ברכות (נד.) חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה, והעמידוהו בגמרא (שם ס:) לקבל הרעה בשמחה כדרך ששמח על הטובה :

והוא אמרו והיה שהוא לשון שמחה (ב"ד מב ג), כי יבואו עליך כל הדברים תקבלם בשמחה, בהשואה יחד הברכה והקללה, ואם היה אומר כי יבואו

עליך הברכה והקללה אשר נתתי לפניך, היה נשמע הכתוב על זה הדרך, והיה שהוא השמחה כי יבואו עליך הברכה, ותיבת והקללה נמשכת עם מאמר אשר נתתי לפניך שלאחריה, ולא הייתי יודע שחוזר מאמר והיה גם על הקללה:

עוד הצצתי ואראה מה נעמה חיבת הקודש אשר חבב אלהינו אותנו, הלא תראה כי בזכרון הברכה הגיע אותה עלינו, ואמר כי יבואו עליך הברכה, ובזכרון הקללה אמר והקללה אשר נתתי לפניך ולא עליך, ולטעם זה אמר אשר נתתי לפניך, ולא הספיק במאמר כל הדברים האלה:

גם אם היה אומר כי יבואו עליך הברכה והקללה אשר נתתי לפניך, הייתי מפרש מאמר אשר נתתי לפניך על שניהם, אבל מאמרו כל הדברים האלה גילה בזה יתור אשר נתתי לפניך, שבא להבדיל בין הברכה לקללה כמו שפירשתי, ולדרך זה אומרו כל הדברים האלה, חוזר אל הברכה האמורה בסמוך לה, ואל ירע בעיניך אומרו הדברים לשון רבים, והברכה לשון יחיד, כי הרבה דברים טובים נכללו בברכה:

הברכה והקללה. פירוש לא מיבעיא בעוד הטובה עליהם, אם הרשיעו וחזרו בתשובה שיהיו מרוצים אל ה', אלא אפילו אחר שנמאסו בעיני ה' ושלח בם חרון אפו והדיחם מעל פניו, ולצד הצרה אשר תסובבם חוזרים בתשובה, כאמרו והשבות וגו' בכל הגוים, אף על פי כן ישיב ה' שבותם:

ויש להעיר למה הוצרך לומר הברכה, כיון שדבר הסובב התשובה הוא מורא הקללה, לא היה לו לומר אלא כי יבא עליך הקללה. ונראה כי בא להעיר דבר שבו ישיב אל לבו לשוב בתשובה, והוא כי ישכיל בהטיבו מעשיו לפני ה' ברוך הוא הברכה אשר תסובבנו, ועת אשר יסור מני אורח החיים הקללה אשר תבואהו, ומזה ישכיל להשיב אל לבו, כי זולת מבחן הברכה שיהיה בה בעשות רצונו יתברך, לא יצדיק סיבת הקללה שהיא לצד עוזבו את ה':

והשבת אל לבבך. פירוש לצד שהרשעים לבבם טועה, לזה אמר והשבות אל לבבך שניהם הטועים בדרך לא טוב, ואמרו בכל הגוים וגו' פירוש בכח טענת היותו גולה ונידח בכל הגוים, ויאמר ללבו ראה מה גרמו מעשי הרעים וידע כי רע ומר עוזבו את ה', והוא אומרו והשבות אל לבבך בטענת כל הגוים אשר הדיחך ה' שמה, וכאילו אמר כאשר הדיחך ה' בכל הגוים:

וטעם שדיבר הכתוב בדרך זה, להיות שימצא המסית טענה לסתור הוכחת הגליות, באמרו כי הלא כמה וכמה מהאומות שיקרה להם כזה שיגלו מעל אדמתם, לזה אמר בכל הגוים, כי אין גלות כגלות ישראל אשר נתפזרו בארבע רוחות העולם, והוא אומרו בכל הגוים אשר הדיחך ה' שמה:

[ב] ושבֹת עַד ה' אֱלֹהֶיךָ. אומרו ושבֹת, ולא הספיק במה שאמר והשבֹת אל לבבך, לפי מה שפירשתי כי והשבֹת אל לבבך וגו' הוא טענת הנצחון ללבו הטועה, וזה לענין להכיר כי לא טוב עשה, והתשובה לפני ה' להטיב דרכיו הוא מאמר ושבֹת עד:

[ג] ושבֹ ה' וגו'. פירוש חלקי הקדושה שנשבו מצד מעשיך הרעים שקדמו, ישיבם ה' מהשבאי, זה כנגד גאולת שבֹת הנעלם, וכנגד שבֹת הנגלה אמר ושבֹ וגו':

[ו] ומל ה' אֱלֹהֶיךָ וגו'. יש להעיר אחר שאמר למעלה ושבֹת עד ה' ושמעת בקולו, מה מקום לומר עוד ומל ה'. עוד רואני שאומר עוד אחר כך ואתה תשוב וגו', שנראה שמה שקדם עדיין לא הגיע לתשובה, וזה אינו, כי אחר שמל לבו לאהבה את ה' בכל לבו ובכל נפשו, אין לך תשובה גדולה מזו:

אכן לפי מה שפירשתי בפרשת כי תבא (לעיל כח טו) בין בענין הברכות בין בענין הקללות שיש שלשה דברים כלליות במצות ה', א' היא עסק התורה, שנית שמירת מצות לא תעשה, שלישית קיום מצות עשה:

לזה כשבא לומר תיקון התשובה סדר שלשתם, כנגד תשובת תלמוד תורה, אמר תשובה ראשונה ושבֹת עד ה', וגמר אומר ושמעת בקולו שהוא תלמוד תורה, ולא הזכיר עמו דבר אחר, וזו היא התחלת התשובה שצריך השבֹ עשות, ואמר כנגדה ושבֹ ה' את שבֹתך ושבֹ וקבצך וגו', כאומרם ז"ל (זוה"ק ח"ג ע"ר) שבֹזכות עסק התורה יהיו ישראל נגאלין. גם אמר על מה אבדה הארץ וגו', ויאמר ה' על עזבם את תורתִי (ירמיה ט יא יב), לזה כשישובו לתלמוד תורה יקבצם ה' ויביאם אל הארץ אשר ירשו וגו':

וכנגד שמירת מצות לא תעשה אמר ומל ה' אֱלֹהֶיךָ את לבבך וגו', וידוע כי ערלת הלב הוא עשות רשע ואהבת הרשע, שלבו של אדם מחמדתו, וכנגדו אמר ומל וגו' לאהבה את ה', פירוש שתלביש האהבה אשר תיכן בך התוכן בריאתך בנעימות ידידות חיבת אֱלֹהֶיךָ, ויחד שכר לזה שיהפוך ה' כל הצרות מעלינו על שונאינו כאומרו ונתן וגו' על אויביך וגו':

וכנגד קיום מצות עשה, אמר ואתה תשוב וגו' ועשית את כל מצותיו הרי זה מצות עשה, ויחד להם שכר הקרבת התועלת כאומרו והותירך וגו' וישוב לשוש וגו':

[יא] כי המצוה וגו' אשר אנכי מצוֹך וגו'. צריך לדעת אומרו היום. עוד אומרו לא נפלאות וגו' ולא רחוקה, הלא בכלל ההפלאה היא ההרחקה. עוד אומרו ולא מעבר לים וגו', בשלמא אומרו לא בשמים היא דכך נמנע מהשגה, כי מי יעלה השמימה, אבל מעבר לים הלא אניות יעברו ויקחוה, הגם שתהיה באיי הים הרחוקים מאד:

ואולי שיכוין הכתוב לשני פרטי המניעה, א' מצד השגת ידיעת התורה עצמה, ושניה מצד קיום מצותיה. כנגד מניעת ידיעת התורה אמר לא

נפלאת היא וגוי, וחזר ופירש מה היא ההפלאה ואמר לא בשמים וגוי, כנגד העדר השגתה אמר לא בשמים היא וגוי כאשר היתה בתחילה, שהרי משה עלה בשמים ולקחה לנו, והנה היא לפנינו :

וכנגד מניעת השגת קיום מצותיה אמר ולא רחוקה, וחזר ופירש מה הוא הריחוק, ואמר ולא מעבר לים היא לאמר וגוי, פירוש כמו שאירע למשה שהגם שעלה שמים והוריד התורה נמנעו ממנו השגת קיום מצותיה התלויות בארץ, שהם כמה וכמה כמעט רובי תורה, מה שאין כן הם שהשיגו לעבור הים לבא אל הארץ לקיים מצוותיה :

והגם שאמר מי יעבר לנו אל עבר הים ויקחה לנו, כלל יחד מניעת השגתה עם מניעת קיום מצותיה, ולעולם עיקר הדבר שנתכוון אליו במעבר לים הוא על מניעת קיום מצותיה :

ודקדק לומר היום, פירוש בזמן שהיו סמוכים ליכנס בארץ שאז היה קרוב אליהם הדבר לעשות, וקרא לירדן ים לפי שנשפך לתוך ים המלח כאמור ביהושע (ג טו) והיורדים על ים הערבה ים המלח תמו נכרתו :

[יט] העדתי בכס וגוי. פסוק זה מיותר שהרי אמר בסמוך ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב וגוי. עוד צריך לדעת למה שינה מסדר שאמר למעלה שעושה חלוקת הטוב בפני עצמו כאומרו (פסוק טו) את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע, וכאן אמר החיים והמות וגוי הברכה והקללה. עוד צריך לדעת למה לא אמר אלא ובחרת בחיים, ולא אמר ואת הטוב :

ונראה בהעיר למה הפסיק במאמר נתתי לפניך בין מאמר החיים והמות, למאמר הברכה והקללה, שהיה לו להקדים ולומר נתתי לפניך החיים וגוי, או אחר שיאמר והקללה יאמר נתתי לפניך :

אכן כוונת הכתוב היא להעיר, כי שני יעודים אחד טוב ואחד רע הם בעולם הזה. ולזה אמר בפסוק זה החיים והמות נתתי לפניך, פירוש שכר ועונש הנתונים לפניך, פירוש בעולם הזה, הם החיים והמות, אם יטיבו יחיו, ואם ירשיעו ימותו, אלו השנים הם לפניך בעולם הזה :

ויש שנים אחרים, והם הברכה והקללה, הם יעודים לעולם הבא, ואינם לפנינו אלא לאחר מיתה, על דרך אומרו (לעיל כח ו) ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך, ולהיפך ארור הוא וגוי, ואמרו רבותינו ז"ל (כ"מ קז). שמדבר על יציאתו מן העולם, ולזה הפסיק במאמר נתתי לפניך בין שני יעודים הראשונים לשנים האחרונים :

ולזה גמר אומר ובחרת בחיים, שהוא יעוד עולם הזה, כי יתקרב לב האדם ביותר למה שלפניו, כדרך אומרו (לעיל יא יג) והיה אם שמוע תשמעו וגוי ונתתי מטר ארצכם, הרי שלא הזכיר להטות לבב אנוש אלא בדברים הנגלים בעולם הזה :

כמו כן אמר כאן ובחרת בחיים, פירוש יתחייב הדבר אפילו כפי טבע הגשמי לבחור בחיים, והגם שבפסוק שלפני זה (פסוק טו) אמר ראה נתתי לפניך החיים והטוב יחד, שם נתכוון במאמר לפניך לבחור בהם, וכאן נתכוון במאמר לפניך לומר מה שלפניך, והעיר על זאת הכוונה במה שסדרה באמצע היעודים כמו שפירשתי, גם במה שגמר אומר ובחרת בחיים כמו שפירשתי:

[כ] לאהבה את ה' וגו'. מאמר זה סמוך עם מה שלמעלה ממנו, שאמר למען תחיה אתה וזרעך, וגמר אומר לאהבה וגו', פירוש שטעם חפץ בחיים הוא לאהבה את ה' לשמוע בקולו וגו', ונתן טעם כי הוא חייך, כי מה לאדם חיים אם לא רצונו יתברך, שעשיית רצונו היא תשובב שידבק האדם בקונו, כאומרו ולדבקה בו, וזה הוא עצמו החיים בעולם הזה ואורך ימים לעולם הבא, והוא אומרו ואורך ימך:

ואומרו לשבת על וגו'. כאילו אמר ולשבת וגו', ודבר זה גם כן הוא מהשגת השלימות, כי ישיבת הארץ היא מצוה כוללת כל התורה, צא ולמד ממאמרם ז"ל (כתובות קיא.) שכל ההולך בה ארבע אמות יש לו חלק לעולם הבא שכולו חיים:

נצבים

פרשת

חסלת

וילך

פרשת

דברים פרק-לא

[א] וילך משה. צריך לדעת להיכן הלך, ויונתן תרגם שהלך למשכן בית אולפנא, והמפרשים אמרו (עיין רמב"ן ורבינו בחיי) שהלך ממחנה לוויה למחנה ישראל כאדם הנפטר מחבירו, והכתוב סתום הוא, ואין ממנו היכר לאחד מהדרכים. עוד צריך לדעת מי העיר את רוח משה לדעת שמלאו ימיו ושנותיו, והלא אמרו בגמרא (שבת ל.) שאין מודיעין לאדם ימיו ושנותיו, ומי הודיעו למשה:

ונראה לפרש על פי דבריהם ז"ל (זוה"ק ח"א ר"ח). שאמרו כי ארבעים יום קודם הפטירה נשמת האדם הולכת ממנו, כאמרו (שה"ש ד'ו) ונסו הצללים, ומבקרת מקום חנייתה במקום עליון, והצדיקים יכירו בדבר, וצא ולמד מרבי שמעון בר יוחאי שהכיר ברבי יצחק כאמור בספר הזוהר (שם):

ואמרו עוד כי השמות שיש לישראל הם שמות הנשמות. וכבר העירותי בזה בפירוש פסוק ושם רשעים ירקב (משלי י"ז), וכמאמר חז"ל שאמרו (זוהר חדש רות פד ע"ג) שאין הרשעים זוכרים את שמם. והטעם הוא כי הרשע אין לו נפש, וכמו שרמוז בפסוק ושמת סכין בלועך אם בעל נפש אתה (משלי כג ב), הא למדת שהרשע אינו בעל נפש, כי נשבת היא ממנו, ולזה אין הרשעים מכירים את שמם, כי אינם בעלי נפש בעלת השם:

וכאן אמר וילך משה, פירוש רוח החיים שבו שתקרא משה, הלכה כסדר הרגיל למי שמגיע קצו, וכינה לנפשו לשון זכר, כי הוא סימן לגודל הנפש כשתהיה במדרגת זכר, והודיע הכתוב במה שאמר וידבר את וגו', שהרגיש בהליכתה והכיר שהגיע קצו ביום ההוא, כאמרו בן מאה וגו' אנכי היום, ואמרו ז"ל (סוטה יג): היום מלאו ימי ושנותי:

ואם תאמר מנין ידע משה בדיוק יום המיתה. הלא אמרו ז"ל כי מיום שינוסו הצללים עד יום המיתה הם ארבעים יום, ומי יודע הדברים יותר ממשה, והשכיל וידע יום קצו, והכרה כזו מושגת היא לגדולי עולם, ועיין מה שכתבתי בפסוק ויקרבו ימי ישראל (בראשית מז כט):

וידבר את (כ"ג) הדברים וגו'. אמרו את (כ"ג) הדברים, להעיר שהגם שהגיע יום פטירתו כאמרו אנכי היום פירוש היום מלאו ימי וגו', אף על פי כן היה בו כח היכול דבר כל הדברים הנאמרים מכאן ועד סוף הספר, מה שאין כח בזולתו עשות כן, בין בכח הגופי בין בכח השכל:

[ב] לא אוכל עוד וגו'. לפי מה שפירשתי שהכיר בסילוק הנשמה הנקראת משה, אמר לא אוכל על דרך אומרים בספר הזוהר (ח"א ר"ז): וז"ל כד נפקת נשמתא מבר נש באינון (ארבעין) [תלתין] יומין לית בר נש שליט בנשמתיה:

עוד נתכוון לומר להם טעם שהכיר שהיום מלאו ימיו ושנותיו, והגם שאמרנו הטעם מדרך הצדיקים להעלים השגתם, אשר ישיגו יותר על בני דורם, ולזה אמר להם טעם הכרתו בדבר משני טעמים. אחד, לא אוכל עוד לצאת ולבא שניטלה ממני הרשות ונתנה ליהושע. שנית, שה' אמר אליו לא תעבור את הירדן הזה, מזה הכיר כי קרבו ימי הפקידה:

ולדרך זה וה' נתן טעם להם לכיוון היום, ויבינו בה על הזמן המזדמן לפניו, שיתיחס אליו זכרון של היום, כמו שפירשנו במקום אחר:

עוד נתכוין בסמיכות וה' אמר אלי למאמר לא אוכל וגו', להודיע נאמנות עבודתו לבורא ברוך הוא, שהגם שלא יוכל עוד לצאת ולבא, אם יאמר אליו ה' עבור את הירדן יהיה מתאזר ועומד ומשמש להכניסם לארץ, ולא

היה נמנע מצד שלא היה יכול לצאת ולבא, אלא שה' אמר אליו לא תעבור וגו' :

[ג] ה' אלהיך הוא וגו' הוא ישמיד וגו'. הוצרך לומר שני פעמים הוא ולא הספיק באחת. נתכוון לנחמם על פטירתו, ואשר יחסרו שני דברים גדולים וטובים, האחת, כי היה להם למגן לפני ה' לבלתי כלותם כמו שמצינו בעגל ובמרגלים, לולי משה בחירו. שנית, כי הוא אבד ושיבר שני מלכי האמורי סיחון ועוג, ומי יקום במקומו ללחום המלחמות הגדולות אשר הם מעותדים לפניהם :

לזה אמר כנגד מה שנוגע לה' אמר ה' אלהיך הוא עובר לפניך, על דרך אומריו (שמות יז ה) עבור לפני העם, פירוש כי הוא העובר על פשעכם ואליו תחזיקו הטוב ולא לי, כמו שכן מצינו שהוא העיר את רוח משה להתפלל עליהם במעשה העגל, דכתיב (שם לב ט) הניחה לי וגו', ואין בהעדר משה העדר העברת על פשע כי הוא יעבור לפניך :

וכנגד גבורת המלחמה אמר, כי לא כחו של משה הוא העושה חיל, אלא ה' הוא הלוחם, והוא אומר הוא ישמיד וגו', ולצד האמצעיות אמר יהושע הוא עובר לפניך :

ודקדק לומר הוא, יתבאר על דרך מה שאמר הנביא במלחמת העי כשנפל מישראל כשלשים ושה איש ונפל יהושע על פניו אמר אליו ה' קום לך למה זה אתה נופל על פניך (יהושע ז ט), ואמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין מד.) שאמר ה' אליו אתה גרמת, שלא יצאת עמהם, והוא מה שאמר משה הוא עובר, פירוש הדבר תלוי שיעבור הוא בעצמו לפניך ולא שלוחו :

[ז] **כי אתה תבוא.** ולא אמר תביא, כי ה' המביא אותם, כמו שאמר למעלה ה' אלהיך הוא העובר וגו' הוא ישמיד, אלא שהוא יבוא בראשם. והגם שאמרו ז"ל (שם ח.) בפסוק שאמר בסוף הפרשה (להלן פסוק כג) כי אתה תביא, שאמר הקדוש ברוך הוא דבר אחד לדור, לפי שמשמעות תבוא סובלת גם כן אחרים עמו, לזה רצה הקדוש ברוך הוא שיפרש דבריו, ולעולם כוונת משה היתה להעיר כי ה' הוא המביא, נמצאת אומר אמר תבוא לקבוע המעשה (בשם) [בה'] כי הוא המביא, ואמר תביא לשלול זולתו ממין האנושי :

[ח] **וה' הוא ההולך לפניך וגו'.** ולא אמר אלהיך, כדרך שאמר לישראל (פסוק ג), לפי שאין מיחד שמו יתברך על הצדיק בחיים חייתו (תנחומא תולדות ז), אבל לכללות ישראל יתיחד שמו כאומריו (שמות כ ב) אנכי ה' אלהיך :

ואמרו הוא ההולך. ולא הספיק לומר וה' הולך לפניך, להעיר שלא יחשוב ביכולת המצוי בישראל (לשמור) [לשמוד] כי יכול יוכל לכל המלחמות המזומנות לפניו, כי לא ביכולתם תלוי הדבר, אלא בה' לבד הוא תלוי, והוא אומר הוא ההולך, ולא בשיתוף כח אחר :

הוא יהיה עמך. אומרו הוא, להודיע כי מדריגה הגדולה שהיא כללות השכינה ההולכת לפני מחנה ישראל הדרגה זו תהיה עמו, והוא אומרו הוא יהיה עמך, פירוש בחינה המוזכרת בסמוך:

יב **הקהל את העם וגו' למען ישמעו ולמען ילמדו וגו'.** צריך לדעת למה כפל שני פעמים תיבת למען, ולא הספיק לומר למען ישמעו וילמדו, וכמו שאמר בפסוק שאחרי זה שאמר ישמעו ולמדו:

ונראה כי לפי שאמר הכתוב הקהל את העם האנשים והנשים והטף לקרות ספר תורה באזניהם, וכבר קדם לנו כי הנשים אינם בני תלמוד תורה, דכתיב (לעיל יא יט) ולמדתם אותם את בניכם, ודרשו ז"ל (קידושין כט): ולא בנותיכם:

לזה חלק הכתוב שתי הדרגות במצוה זו, ואמר בתחילה חלוקה שהיא שוה באנשים ובנשים, והוא למען ישמעו, פירוש שישמעו מצות התורה שחייבין הם לעשות, ודבר זה שוים הם בו, שגם הנשים חייבין במצות לא תעשה ובמצות עשה שאין הזמן גרמא:

ואחר כך אמר חלוקה בפני עצמו כנגד האנשים לבד, והוא ולמען ילמדו שהוא תלמוד תורה, ולזה לא אמר למען ישמעו וילמדו, שאז היה נשמע ששניהם בעונש אחד:

שוב ראיתי מאמר חז"ל (חגיגה ג.) שאמרו וז"ל הנשים לשמוע והאנשים ללמוד, עד כאן. והם דברינו עצמם, ונתחכמו להקדים הנשים לאנשים כסדר שהקדים הכתוב, למען ישמעו, ואחר כך ולמען ילמדו, וכמו שכתבנו:

יג **ובניהם אשר וגו'.** חלוקה זו כנגד הטף שהזכיר בפסוק הקהל, אמר הטעם הגם שלא הגיעו עדיין ללמוד, אף על פי כן ישמעו ולמדו ליראה את השם, פירוש לחנכם ליראה את ה':

ולזה לא אמר כדרך שאמר בפסוק הקהל ילמדו ויראו, שהם שני דברים, אלא ולמדו ליראה, פירוש שבזה ילמדו יראת שמים. ואומרו כל הימים, כי כשהקטנים מתחנכים מתחילתם ליראה יתייסד בהם יראת ה' כל ימיהם:

ורבותינו ז"ל אמרו (שם) וז"ל והטף למה, ליתן שכר למביאייהם, עד כאן. ואולי שנותנים טעם לקטני קטנים שאינם מבינים דבר שגם הם נכללים בכלל הטף שאמר הכתוב, ומה שנתן הכתוב טעם ישמעו ולמדו, הוא לבניהן אשר יתחילו הבן:

יד **הן קרבו ימיד וגו'.** טעם אומרו הן, להצדיק מאמר משה שאמר בן מאה ועשרים שנה אנכי היום, ודרשו רז"ל (סוטה יג.) היום מלאו ימי וכו', עד כאן. ובא דבר ה' אליו, ואמר הן כדבריד קרבו ימיד. ואומרו קרבו

ימִיד ולא אמר קרב יומד, על דרך אומרו (בראשית מז כט) ויקרבו ימי וגו' ופירשנוהו שם :

עוד ירצה באומרו הן קרבו וגו' על זה הדרך, הנה הימים שלך קרבו אצלך, והימים הם חלקי הנשמה המתקרבים בסוד תוסף רוחם יגועון (תהלים קד כט), וכמו שפירשנו שם בפרשת ויחי, והודיעו כי טעם קרבת חלקי הנשמה הנקראים ימים הוא למות :

והתיצבו וגו'. כאן צוה שיתנהג יהושע בשררה לפני משה, והוא אומר והתיצבו לשון מינוי ושררה שניהם בהשואה, על דרך שפירשנו בפרשת אתם נצבים (לעיל כט ט). ואומר ואצונו, לשון מלכות, על דרך אומר (ש"א יג יד) (ויצונו) [ויצוהו] ה' לנגיד, וכן הוא אומר כי אתה תביא (פסוק כג), ודרשו ז"ל (סנהדרין ח. קח) [טול] מקל והך על קדקדם :

[טז] וקם העם הזה וגו'. קשה וכי קימה היא לו והלא ירידה והשפלה היא לו הזונה אחרי אלהי נכר. ואולי שיכוון לומר על דרך אומר (להלן לב טו) וישמן ישורון ויבעט, והוא אומר וקם העם, פירוש היתה לו קימה בעולם בירושת הארץ, ועושר וכבוד וישמן, ומזה יצא לו שיבעט וזנה אחרי וגו'. וכן אמר בסמוך (פסוק יט) כתבו לכם את השירה הזאת וגו' כי אביאנו וגו' ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים וגו', הרי שהקדים שבע ודשן לופנה, כמו כן במה שלפנינו הקדים לומר וקם ואחר כך וזנה :

עוד ירצה, כי לא הדור ההוא עצמו יזנה אחרי אלהי נכר, אלא הדור שיקום ממנו, וכן הוא אומר בספר שופטים (ב ח יב) וימת יהושע וגו', וגם כל הדור ההוא נאספו אל אבותיו ויקם דור אחר וגו' ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים וגו' מאלהי העמים אשר סביבותיהם, והוא אומר וקם וגו' וזנה וגו' אשר הוא בא שמה בקרבו :

[יז] ועזבתים וגו' והסתרת פני וגו'. הכוונה כי אם יתן ה' דעתו לדעת הצרות אשר יבואו עליהם, יהמו רחמיו ויסלק חרון אפו, לזה הוא מודיע כי יסתיר פניו, ובזה ימצאוהו צרות רבות :

ואומר ואמר ביום וגו'. פירוש שישערו בדעתם לרוב הצרה שרואין שאין זה אלא לצד הסתרת פני מהם, והוא אומר הלא, פירוש ודאי שעל שאין אלהי בקרבי מצאוני וגו' שאם היה בקרבי לא היו כל כך צרות באין עלינו, וצא ולמד שאמר הנביא (שופטים י טז) ותקצר נפשו בעמל ישראל, כביכול :

[יח] ואנכי הסתר אסתיר. קשה למה יסתיר פניו אחרי שהתודו את חטאתם ואמרו הלא על כי אין אלהי בקרבי, ואם נותן הכתוב טעם למה שעבר עד עתה שהסתיר פניו מהם, זה אינו צריך לאומר כי רואה אני שהטעם שהסתיר הוא לפי שזנו אחרי אלהי נכר כמו שאמר למעלה. עוד

יש להעיר בפסוק למה כפל הסתר אסתיר. עוד צריך לדעת למה האריך לשון לומר על כל הרעה וחזר לפרש כי פנה :

אכן הכתוב בא לתת טעם להסתרת פנים, כי יאמר האומר ח"ו שה' לא שפט בצדק ח"ו משפט זה, כי אמר הנביא (ישעיה כז ח) בסאסאה בשלחה וגו', ואמרו רבותינו ז"ל (סוטה ח:) במדה שאדם מודד בה מודדין לו והוא ישפוט בצדק אל אמונה ואין עול :

והנה בהסתרת פני ה' מהם, יכול להיות שיהיו נפרעים על חטאתם יותר משיעור הראוי להם לפי עונשם, כי אין השופט חפץ לדעת את אשר יבא עליהם מהצרות והרעות, ואין זה משפט צדק ח"ו, ואולי כי זה כלול במאמר שאומרים הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני וגו' :

ובא הכתוב להשיב תשובה נכונה ואמר ואנכי הסתר, פירוש הסתרה זו יש לי בדין שאסתיר פני מהם, ולזה כפל הסתר אסתיר ביום ההוא, פירוש ביום שזנה אחרי אלהי נכר, ואמר הטעם על כל הרעה אשר וגו', פירוש על דרך אומרים ז"ל (ספרי ראה יא כה) כל המודה בעבודה זרה ככופר בכל התורה כולה, והוא אומרו שטעם ההסתרה הוא על כל הרעה אשר עשה, ומה הוא כי פנה אל אלהים אחרים. ומעתה הגם שיבואו עליו כל הצרות שבעולם מחמת הסתרת פנים, ראוי הוא לזה כשם שהוא עשה כל הרעה, יבואו עליו כל הצרות, וכך שורת הדין נותנת :

ודע כי אין צרה ואין רעה בעולם שאינה כנגד עבירה אחת, כי ה' יסד יסורין כנגד כל החטאים, כדרך שקבע שכר כנגד כל מעשה הטוב, וכיון שכן אדם שעבר על כל התורה כולה, או על עבודה זרה ששקולה ככל התורה, עונש הוא לבא עליו כל עונשין שבעולם, ולזה הסתיר ה' פניו מהם :

[יט] ועתה כתבו וגו'. אומרו ועתה, הגם שלא היה משה מתעכב לעשות מאמר ה' תיכף ומיד, נתכוון לזרזו לכתוב תיכף ומיד קודם צוותו את יהושע את האמור בסמוך דכתיב (לעיל פסוק יד) קרא את יהושע, שהגם שהועד היה לצוות יהושע דכתיב קרא את יהושע וגו' ואצונו, אף על פי כן חפץ ה' להקדים הכתיבה של השירה ולימודה :

וכן תמצא שאמר הכתוב (פסוק כב) ויכתוב משה את השירה וגו' וילמדה וגו' ואחר כך אמר ויצו את יהושע וגו', שהוא הקדוש ברוך הוא צוה את יהושע וחזקו להביא את ישראל, ומן הראוי היה לו לגמור כל מאמר יתברך אשר יצוה, ואחר כך יקיימו מצותיו לכתוב השירה וללמדה, אלא הטעם הוא לפי שה' צוה לכתוב וללמד תיכף וזריזות זו לא בא אלא שלא לעכב עד שיצווה את יהושע :

ולמדה וגו' שימה בפיהם וגו'. שלש מצות צוה ה'. אחת, לכתוב. שנית, ללמדה את בני ישראל שידעו כוונת דברי השירה. שלישית, לשימה בפיהם לידע קריאתה:

ושלשתן עשה משה, דכתיב ויכתוב משה את השירה. ב' וילמדה את בני ישראל. ג' וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת, פירוש קרא אותה בגירסא להם בדרך שידעו לאומרה כדרך שאמרה להם, והוא אומרו שימה בפיהם:

[כז] הן בעודני חי עמכם. יתבאר על דרך אומרם ז"ל (ברכות יח.). צדיקים במיתתם קרוים חיים, והוא אומרו בעודני חי עמכם, פירוש בעוד שהחיים שלי עמכם, הא למדת שאחרי כן הוא חי גם כן אלא שאינו עמהם:

ואומרו היום. רמז שאין לו עוד עמהם אלא יום זה, ופשט הכתוב הוא עד היום:

ואומרו הייתם. לשון עבר, כי אפשר שהרהרו תשובה באותה שעה, וכדין המקדש אשה על מנת שהוא צדיק גמור, אף על פי שנמצא שהיה רשע גמור אנו אומרים שהיא מקודשת, שמא הרהר תשובה באותה שעה (קידושין מט:):

האזינו

פרשת

דברים פרק-לב

[א] האזינו השמים וגו'. יש להעיר ראשונה למה אמר ואדברה, ולא אמר על זה הדרך האזינו השמים דברי:

ב' למה לא כלל אותם יחד ויאמר האזינו השמים והארץ, או שמעו שמים וארץ:

ג' למה לשמים אמר לשון האזנה ולאֶרֶץ אמר לשון שמיעה :

ד' למה לשמים אמר לשון ציווי האזינו לנוכח, ולאֶרֶץ אמר ותשמע שהיה לו לומר ושמעי הארץ :

ה' למה לשמים אמר ואדברה דיבור קשה ולאֶרֶץ אמר אמרי פי אמירה רכה :

ו' למה דקדק לומר אמרי פי ולא אמר אמרי :

וראייתי לרבותינו ז"ל (בספרי) שאמרו משה שהיה קרוב לשמים אמר האזינו השמים וגו', ישעיה שהיה רחוק מן השמים אמר שמעו שמים (ישעיה א ב), עד כאן. ולדבריהם נתיישבו קצת מהדקדוקים לא כולם, וחוצ' מדרכם נראה לומר, וקודם נשכיל על דבר משמעות תיבת האזינו, והנה היא סובלת שני דרכים, אחד, הטה אֶזֶן, והשני, תאזין אֶזְנְךָ :

לדרך הראשון יגיד שהשומע רחוק וצריך להטות אזנו, כדי שיוכל לשמוע, שבלא הטיית אזנו אינו יכול לשמוע, ולדרך השני יגיד שכל כך אוזן השומע קרובה למשמיע שלזה אמר האזן. ודרך זה בו בחרו חז"ל, וכיון שהמלה סובלת גם כן דרך הראשון, ואין הכרע, אנו נלך בו, ובזה יתיישבו כל הדקדוקים על נכון :

והגם שקדמונינו בחרו דרך אחר, כבר אמרנו ששבעים פנים לתורה (במדב"ר יג טז), ובענין האגדה יכולים לפרש הגם שיהיה הפירוש מנגד לדבריהם כל שאין הניגוד בדבר הלכה, ומה גם שיש לנו להסביל שני הדרכים בפסוק כאשר אבאר בסמוך :

הנה הדרך שאנו מיישבים בו כל הדקדוקים הוא על זה הדרך, לפי שהשמים הם עליונים כפשט הענין, לזה קרא להם משה שיטו אזנם, ואמר להם האזינו, פירוש הטו אזנכם לשמוע דברי, ולאֶרֶץ אמר ותשמע, פירוש מעצמה בלא הטיית אוזן, כי לפניו היא עומדת, ויכולה לשמוע חיתוך המאמר היוצא מפיו, והוא אומר אמרי פי, להיותה כל כך קרובה אצלו :

ולדרך זה הרווחנו יישוב כל הדקדוקים, כי לפי שאחד רחוק ואחד קרוב לזה חלק ההערה לכל אחד כפי הראוי לו, לרחוק קרא שיטה אזנו, והתנה על עצמו לקרא בקול גדול, והוא אומר ואדברה, ולקרוב כפי הראוי לו העירו שגם אליו ידבר, אלא שאינו צריך לקריאה, כי מעצמו ישמע הגם שלא יקרא בקול גדול, אלא בחיתוך אותיות מפיו תשמע בו :

ולדרך זה יתיישבו דברי ישעיה שאמר (ישעיה א ב) שמעו שמים והאזיני ארץ, שנתן שמיעה לשמים, הגם שהם רחוקים ממנו, והאזנה לאֶרֶץ הגם שהיא קרובה. הטעם הוא, כמו שגמר אומר ישעיה עצמו ואמר כי ה' דיבר, פירוש טעם שאמר בסדר זה להם כי ה' דיבר, ובערך המדבר שהוא

הקדוש ברוך הוא יותר הם קרובים השמים, דכתיב (תהלים קטו טז) השמים שמים לה', וכתיב (ישעיה סו א) השמים כסאי והארץ הדום רגלי, ולזה אמר שמעו שמים מה שדיבר ה', כי אינם צריכים הטיית און, והאזיני ארץ להיותה רחוקה, צריכה להטיית אונה לשמוע:

ואולי שתיבת האזינו יוצדקו בה שני הדרכים, על זה הדרך, בערך בחינת פה משה המחנתך האותיות תהיה הכוונה כדברינו, ובערך נשמתו שהיא הרוחניות תהיה הכוונה כדברי רבותינו ז"ל, והדברים מוכיחים כן, שעל נשמתו של משה הוא שאמרו חז"ל (בספרי) לפי שהיה קרוב לשמים, כי עצמותו בארץ ידבר, ואין להכחיש המוח ש:

עוד נתכוון שדיבר עם שני הרכבות שמהם בנוי האדם, אחד חלק הרוחני שיתיחס בשם השמים, ואחד חלק הגופני שיתיחס בשם הארץ, וכדרך שרמזו רבותינו ז"ל (סנהדרין צא): בפסוק יקרא אל השמים מעל וגו' (תהלים נ ד):

וכשדיבר לרוחניות שבאדם קרא אליו ואמר האזינו השמים, פירוש חלקי השמים שלהיותם טמונים בנסתר, לזה קראם להאזין, ואמר כנגדו דיבור קשה, כי הנפש תסבול מרות בעניני הבורא, כי תכיר חיובה:

וכנגד הגוף שהוא בנגלה, אמר ותשמע הארץ, פירוש חלקי הארץ, אמרי פי כי הגוף להיות טבעו רחוק מהמושכלות צריך אמירה רכה לשמוע:

עוד נתכוון לדבר עם הדרגות הנמצאים בישראל, אחד הם גדוליהם וראשיהם, ב' המה המון העם שאין להם שם בעם, וכינה לגדולים בשם שמים שהם במדריגה גדולה, והקדימם ודיבר להם בצווי האזינו השמים, ואחר כך אמר ותשמע הארץ, פירוש מעצמם ישמעו ההמון הנמשלים לארץ, כשיראו גדוליהם הולכים בדרך נכון, וכאומרם ז"ל (עיין זוה"ק ח"ג קיד): וז"ל אי רישא דעמא אתתקן כולא א תתקן:

עוד ירמוז אם יאזינו דברי תורה אז יהיו נקראים שמים, והוא אומרו האזינו בזה אתם נחשבים שמים, על דרך אומרו (תהלים פב ו) אני אמרתי אלהים אתם, וכמו שהארכנו בפרשת בראשית שעל ידי מעשה הצדיקים גם החומר מהפכים אותו ועושים אותו צורה, ועל ידי מעשה הרשעים מהפכים הצורה לחומר:

וכבר אמרנו כי הצורה תתיחס בשם שמים, והחומר יתיחס בשם ארץ, ואומרו ואדברה, פירוש לא בשעת הטובה לבד תאזינו, אלא אפילו בשעה שידבר קשות בתוכחות על עון צריכין להאזין:

ואומרו ותשמע הארץ וגו'. פירוש שאפילו אחר פרידת הנפש מהגוף ותשאר בחינת הארץ לבדה, אף על פי כן תשמע הארץ אמרי פי, פירוש על דרך אומרם בספר הזוהר (זוהר חדש בראשית בפסוק ויאמד אלהים יהי מאורות) וז"ל צאינה וראינה וגו', עתידה בת קול לאתערא בכל ציונא וציונא דבתי

קברים ואומרת צאינה וראינה פוקו מתחות בליאותא דעפרא ואיתערו משנתכון בנות ציון כמה דאת אמר מה הציון הלז, עד כאן :

הוא המאמר שמבטיח ה' לצדיקים שישמע גופם אחר שיהיה בארץ, והוא אומרו ותשמע הארץ אמרי פי, וממוצא דבר אתה למד שמי שלא יאזין דבר ה' לא ישמע גופו השוכן בארץ את קול הכרוז ההוא ולא יהיה עפרו ננער :

[ב] יערוף כמטר לקחי. פירוש על דרך אומרם ז"ל (אבות פ"ג מ"ז) אם אין קמח אין תורה וכו', יכוין הכתוב במאמר זה כי כמו שהי' נותן מטר לזון ולפרנס כמו כן צריכין הם ללמוד תורה, וזה שיעור הכתוב יטיף כמו שאני מטיף המטר לקחי, וכאלו אמר יערוף לקחי כמטר, שאין הקדוש ברוך הוא שואל מהאדם ללמוד תורה עד שמכין לו כדי פרנסתו, וממוצא דבר אתה למד שאם לא יטיפו מפיהם טיפי תורה אין חפץ ה' לתת מטר, והוא מה שפירשנו במאמר התנא (שם) אם אין קמח אין תורה פירוש אם ראית שאין קמח דע שאין תורה, וטעם שכינה ללימוד תורה לשון זה יערוף, לדמות למעשה המטר שהוא מטיף :

עוד ירמוז כי כדרך שהמטר מניעתו תסובב מיתה להאדם כמו כן מניעת התורה תערפנו, על דרך אומרם (ישעי' א' י"ב) אם תאבו וגו' ואם תמאנו וגו' חרב וגו', וכפל לומר במלות שונות לקחי אמרתי, כנגד שני תורות תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כנגד תורה שבכתב אמר לקחי שהי' נתנה מידו ליד משה כתובה באצבע אלהים, והגם שלא נתן אלא עשרת הדברות, בהם כלולים כל מה שכתוב בספר התורה כמאמרם ז"ל (זוה"ק ח"ב צג):

וכנגד תורה שבעל פה אמר אמרתי שהם דברים שנמסרו במאמר פה אל פה, וכינה לתורה שבכתב מטר ולתורה שבעל פה טל, לפי שהתורה שבכתב היא העיקר ויסוד כל דבר, ותורה שבעל פה הם תיקונים ודקדוקים שאינם מפורשים בה אלא נרמזים, והוא ענין שלקח הכתוב בדמיונה שדימה תורה שבכתב למטר שהוא יסוד ועיקר הכל, ותורה שבעל פה לטל שהוא תיקון והעמדה מה שעשה המטר כמו שהיא תורה שבעל פה לתורה שבכתב :

עוד ירצה על דרך אומרם אנשי אמת (באר היטב או"ח סי' רל"ח בשם האריז"ל) כי מצות עסק תורה שבכתב אינה אלא ביום ולא בלילה, וכן אמרו בברייתא (מדרש שוח"ט י"ז) שמשה באותן מי' יום שהיה אצל ה' היה מכיר בין היום ללילה מהלימוד שהיה ה' מלמדו כשהיה מלמדו משנה היה יודע שהוא לילה, ויש טעם בדבר שאין לימוד מקרא בלילה :

ולזה כינה תורה שבכתב למטר שאינו תמיד אלא בימות הגשמים אבל לא בימות החמה, וצא ולמד מה שאירע לרבא (תענית כ"ד): על שהטריח להוריד גשמים שלא בעתם, כמו כן המקרא הוא דוקא בזמנו המוגבל לו יום ולא לילה, ודימה תורה שבעל פה לטל כמו שהטל לא מפסיק קיץ

וחורף יומם ולילה כמו כן תורה שבעל פה אין לך זמן שאינו זמנה, ואל תקשה שהטל יפריחנו השמש כי אין המניעה מצד הטל:

כשעירם וגו'. יתבאר על דרך אומרם בברייתא (מדרש משלי י') אמר רבי ישמעאל כשמעמידין את האדם בדין אם יש בידו מקרא שואלין ממנו למה לא שנה ואם יש בידו משנה שואלין ממנו תלמוד וכן על זה הדרך, הנה מעומק דברי הברייתא מוכיחים הדברים שמי שיש בידו מקרא אין שואלין ממנו מעשה מרכבה אלא מדרגה אחת כפי יכולתו יותר ממה שטרח שעליו היה לטרוח גדר למעלה מזו, והוא אומר כשעירים וגו' וכרביבים וגו' פירוש כשיעור שימטיר ה' טיפין קטנים על הדשא שהוא קטן וכרביבים שהם טיפין גדולים ועבים עלי עשב שהוא גדול שיכול לסבול כדמיון זה מצות התורה כל אחד כפי כח שיכול להשיג, ויש בזה להקל ולהחמיר להקל על מי שאינו יכול להשיג יותר, ולהחמיר על מי שיכול הרבה ששואלין ממנו הכל ואפילו מעשה מרכבה:

[ג] כי שם ה' אקרא. הכוונה כי הדבר אשר אליו יכוין במאמריו הוא שם ה' על דרך אומרם ז"ל (זוהר ח"ג צ"ח): כל התורה כולה שמותיו של הקב"ה, ועליה הוא אומר יערוף כמטר לקחי שהיא התורה שהיא שמו יתברך ופירש אקרא מלשון יקר:

עוד רמז שהגם שתלה להם עסק התורה בטל ומטר לא תהיה הכוונה בלימוד על זה, אלא לקרות בספר תורת ה', והוא אומרו כי פירוש יהיה טעם שם ה' אקרא פירוש לקרות בתורתו שהיא שמו יתברך כדי שיתן גודל לאלהינו, וזו תקרא תורה לשמה לגדל ולפאר שם כבודו, ואומרו אקרא הוא מה שיעשה כל אחד מהם, או על דרך אומרם ז"ל (תיקוני זוהר תיקון סט דף קיב.) שנפשות כל עוסקי תורה הם ניצוצי משה ולא דור המדבר לבד אלא עד סוף כל הדורות כל העוסק בתורה כרוך הוא במשה, ולזה כינה עסק התורה של ישראל אליו ואמר אקרא והבן:

עוד ירצה אומרו כי שם ה' וגו' נתינת טעם להנאמר אחר כך שהוא הבו גודל לאלהינו, והוא על דרך מה שאמרו ז"ל (שוח"ט כט יב) בפסוק (תהלים כב ד) יושב תהלות ישראל שלא ישב ה' על כסא התהלות עד שאמרו צבא השמים ברוך ה' אלהי ישראל ולא היה לו נחת רוח כשאמרו לו אלהי שמים וארץ ואלהי המלאכים, ולזה בא דברו הטוב כאן ואמר הבו גודל ומעלה לדבר זה שאינו חפץ ליקרא אלא אלהינו, והוא אומרו לאלהינו כי באמצעות שקוראים בתורה שהוא שם ה', והוא אומרו כי שם ה' אקרא בזה כשמשבחין העליונים ואומרים ברוך ה' אלהי ישראל שבח זה יש בו גדולה ושבח, מה שאין כן כשאין ישראל עוסקים בתורה ואומרים המלאכים ברוך ה' אלהי ישראל שבח זה גרוע מאד מטה מטה וישתקע הדבר שהרי הם מכחישים חס ושלוש כשאין עוסקין בתורתו שבאמצעותה יחס אלהותו עלינו, ורבותינו ז"ל דרשו הרבה דרשות (ספרי) וכפטיש וגו':

[ד] הצור תמים פעלו. פירוש לפי שקדם ואמר שעסק התורה יסובב טל ומטר, לזה העיר שאם האדם עסק בתורה ומזונותיו קשים ולחם אין, או שרואה אדם שאין עליו עול תורה ומואס בלומדיה ומודדן לו במדה גסה אכול ושבוע והותר כיעודים שנאמרו ללומדי תורה ונהפוך הוא, לא מפני זה יבעט ותולד בו ח"ו מינות אלא יצדיק הדין עליו ויאמר ה' אמת ודינו דין אמת, והוא אומרו הצור פירוש לשון תוקף וחוזק וזה יגיד אל יד ה' הרודה באדם אף על פי כן תצדיק ותאמר תמים פעלו, זה כנגד מה שרואה את שדרכו למדוד בגסה של טובה ומדדו בדקה, וגמר אומר כי כל דרכיו משפט כלל בזה גם את שדרכו למדוד טובה בדקה ומדדו לו בגסה, כי כל דרכיו משפט כי לא הביא יסורין על הצדיק עד שנתחייב בהם ולא הביא טובה על הרשעים אלא אם זכו לה כפי מעשיהם:

וגמר אומר אל אמונה וגוי ואמרו רבותינו ז"ל (ספרי) אל אמונה לשלם לצדיקים צדקתם לעולם הבא ואין עול לשלם לרשעים צדקתם בעולם הזה, והכונה במאמר זה על פי דבריהם שאמרו (שוח"ט ד) בפסוק נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו (תהלים ד ח) שאמר דוד כי מעת שראה שלות הרשעים נשא קל וחומר בעצמו ומה לאלו שהם עוברי רצונו כך וכו', והוא אומרו אל אמונה פירוש יצדיק הצדיק אמונת שכתו בה' כשיראה מדת ואין עול שהוא שכר הרשעים שבעולם הזה על מיעוט זכותם:

צדיק וישר הוא. פירוש כי האדון ה' צבאות ברא העולם במשפט דכתיב (משלי כ"ט ד) במשפט יעמיד ארץ, ואמרו ז"ל (תנחומא שופטים) שנשבע ה' שיעמוד העולם על המשפט, אבל מצינו לו י"ג מדות שכולם רחמים, ואם נשבע על המשפט מה מקום לרחמים, אכן הסדר הוא על זה הדרך כי מתחילה כשיושב על המשפט הוא מעמיד המשפט על תלו וכשבא להשתלם מתרצה ברחמים ומתפייס בתחנונים, והוא על דרך אומרו (תהלים קמ"ה) צדיק ה' בכל דרכיו וחסידי בכל מעשיו פירוש כשהוא בא להדריך דבר הוא מדריך על קו הדין, אבל במעשיו פירוש בשעת מעשה כשבא אדם ומתחנן אל רחום וחנון ירחמהו, והוא אומרו צדיק וישר הוא פירוש צדיק על קו הדין, וכפירוש רש"י במה שאמרו בגמרא (ע"ז ו'). ודילמא נח טריפה הוה ומתרחץ תמים כתיב ביה ומקשו ודלמא צדיק בדרכיו תמים במעשיו ופירש (רש"י) צדיק בדרכיו על פי הדין וכו', וזה בתחלה אבל אחר כך וישר פירוש ישר לפני משורת הדין כאומרם ז"ל (ב"מ ק"ח:) בפירוש פסוק ועשית הישר והטוב (לעיל ו' י"ח וברש"י שם):

[ה] שחת לו לא בניו. פירוש כשמשחיתים דרכם גורמים רעה לעצמם, ומה רעה גורמים לא בניו פירוש שאינם נקראים בני אל חי כאומרם ז"ל (ב"ב י'). כשישראל הולכים בדרכו של מקום נקראים בניו וכשאין הולכים וכו' נקראים עבדים, והוא אומרו שחת לו שלא יקראו בניו של הקדוש ברוך הוא, ואמרו מומם לפי שיש מקום לומר סוף סוף יגיע הדבר לאב מום הבנים ח"ו, לזה אמר מומם פירוש המום מהם בא לא מאבינו כי הוא ברא את האדם ישר, וכמאמר הנביא (ישעי' ה' א ב) כרם היה וגוי

ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שורק וגוי ויקו לעשות ענבים וגוי, והוא אומר מומם פירוש המום מהם בא, ופירוש מום על דרך אומרם ז"ל (סוטה ג'). אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות, שהוא רוח רעה והיא תקרא מום בסוד אומרו (לעיל ט"ו כא) מום רע, והמשכת חלק זה הרע אינו אלא מצד מעשה האדם :

דור עקש ופתלתול וגוי. שאם יהיה עקש לבד, דברי התורה תשים המעקשים למישור, ומי גרם לזה שנשחת היותו עקש ופתלתול פירוש מתחזק בעקשותו, כאשר עינינו רואות בדורות הללו מיני אפיקורסות דרך עקש וכשאדם מישר עקשותיהם הם מתחזקים בארחות עקשים קשים, וזה אובדן מולדת בית :

[ו] הלה' תגמלו זאת. אמר לשון גמול להעיר שבמקום שיגמלוהו טובות כעל כל אשר גמלם הנה הם משלמים רעה תחת טובה, ואומרו עם נבל ולא חכם ואין חכם הפכיות הנבל, לומר שהגם שיהיו עם נבל מטבעם אם היו חכמים לא היו נבלים עם ה', כי הנבל יכיר שחושך מיושר אך למחסור ולא יהיה נבל :

והוא מה שגמר אומר הלא הוא אביך וגוי, סדר ד' חלוקות, א' שהוא ברא את האדם וכנגד זה אמר הוא אביך, שנית שקנה אותנו לעבדים במה שהוציאנו מיד פרעה והחיה אותנו במדבר והביא אותנו לארץ מלאה כל טוב וכנגד זה אמר קנך, ג' שתקן אותנו תיקון מעולה ורם בתת שכינתו בתוכנו וניבא אותנו, וזה תיקון גדול שעשה אותנו כלי ראוי לקבל הנבואה, וכנגד זה אמר עשך פירוש מעשה חדש מלבד הבריאה הרמוזה במאמר אביך, ד' שתכן אותנו התכוננות הנצחי לזכות בו חיי עולם הבא שהוא העיקר, והכוונה בכל זה הוא שאין הנבל עושה נבלה עם גדר זה אם לא לצד היותו סכל והוא אומר נבל ולא חכם :

[ז] זכור ימות עולם. אמר ד' חלוקות כנגד ד' דברים שאמר בפסוק שלפני זה, כנגד אומרו הלא הוא אביך שרמז בו שהוא הבורא אמר זכור ימות עולם שהם ששת ימי בראשית שם ימצא כי הוא היוצר הוא הבורא, וכנגד אומרו קנך שרמז ליציאת מצרים ושאר הטובות שבהם קנה אותנו אמר בינו שנות דור ודור שיתבונן במה שפעל ה' בשנים של ב' דורות שהם דור היוצא ממצרים ודור רביעי הנכנס לארץ ובהם יכיר מעשיו יתברך לעם ישראל שבהם קנך, וכנגד אומרו עשך שהוא תיקון עליון שפירושו בו שנתן שכינתו בתוכנו וניבא אותנו אמר שאל אביך ויגדך אביך הם הנביאים, וכן פירשוה רבותינו ז"ל (ספ"ג), וכנגד ויכוננך שפירשנוה על הכנות עולם הבא אמר זקניך ויאמרו לך פירוש הם חכמי ישראל המכירים בהכנת הדבר והמושג לעולם הבא הם יאמרו לך :

[ח] בהנחל עליון גוים. פירוש כשהנחיל ה' ב"ה את הגוים לשרי מעלה זה יגיד אשר הם פחותים אצלו אשר לא רצה שיתכנו לשמו ונתנם לשרי מעלה :

בהפרידו בני אדם. פירוש שלא מסר ה' כל האומות ביד שר אחד אלא הפרידם ונתן חלק לכל שר ושר, ואופן החלוקה שעשה בהם כשיצב גבולם היתה למספר בני ישראל, פירוש יש לך לדעת כי כל מעשה ה' עשה זה לעומת זה וטוב ורע וכל נפשות שבנבראים נטעם ה' מב' אילנות אילן א' טוב וא' רע, אילן הטוב הוא אדם הראשון, אילן הרע הוא ס"מ אדם בליעל, וכשחטא אדם הראשון ונתערב רע בטוב חזרו להיות יוצאים מהולדת אדם הראשון גם נפשות רעות עד שיצאה נפש אחת טהורה שבה כלולות כל הנשמות הקדושות ונתברר האילן הטוב מחדש וזה הוא יעקב אבינו עליו השלום, ולזה אמרו (ב"מ פ"ד. זוה"ק ח"ג רמ"ד), שופריה דיעקב אבינו מעין שופריה דאדם קדמאה והבן הדברים :

ואילן זה יש בו ע' ענפים והם ע' נפש שירדו למצרים, ואשר על כן כאשר הפריד ה' האומות הציב גבולם למספר בני ישראל עשה מהם ע' כנגד ע' ענפי הקדושה :

והכוונה בזה כדי שתהיה כל בחינה ובחינה של כל ענף מענפי הקדושה מושלת על שכנגדה בחלק הרע, וזה סוד (משלי ה' ה) רגליה יורדות מות, שרגלים של הקדושה דורכים על ראשי הקליפה, ונמצאים ענפי יעקב שולטים ומולכים על האומות, ואמר כי חלק ה' עמו פירוש טעם לזה, להיות שהאומה אשר בחר לו ה' שיהיה הוא המושל עליה הם ישראל לזה נתכוון ה' והמליך ונישא את בני ישראל על כל האומות ובזה כאשר הוא מולך על ישראל הנה הוא מולך על כל העולם כולו, ואומרו חלק ה' עמו יכוין אל ישראל אחר שקבלו התורה שאז יקראו בשם עס ה', ואומרו יעקב חבל פירוש החבל שהוא ראש הנחלה, והוא מה שהעירותיך אליו ברמז אומרם ז"ל שופריה דיעקב כו' :

עוד יכוין לומר להיות שיש ב' בחינות בנשמות, יש שבאה מעולם עליון ולזה יאמר חלק ה' פירוש חלק מה' ב"ה כביכול, ויש נפשות שבאות ממקום הנקרא נחלת שדי ולזה יקרא יעקב חבל נחלתו, ודקדק לומר חבל לרמז ענין גדול אשר גילו יודעי חן כי כל נפש החיוני שבאדם יש לה חוט א' דבוק עם שורשה והוא יוצא מהנחירים ודבוק בשורשו למעלה ומשם יונקת הנפש לחיות, ועל נפש הרשע אמר הכתוב (במדבר ט"ו לא) הכרת תכרת וגו' פירוש שאותו השורש הדבוק מהנפש למקום שממנו חוצבה יכריתנו ה' ושוב אין לה יניקה וזו היא מיתה רח"ל, ובצדיקים נאמר (דברים ד' ז) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים וגו', והוא אומרו חבל נחלתו והבן :

ימצאהו בארץ מדבר ונתהו וגו'. נראה כי יכוין הכתוב על דרך אומרם ז"ל (ברכות ט:) לא יצאו ישראל ממצרים עד שעשאוה כמצולה שאין בה דגים כו', ואמרו עוד (לקוטי תורה וירא) שאם היו ישראל מתעכבין במצרים היו נטמעים שם לעד לעולם כי היו נכנסים בני שערי טומאה, לזה אמר ימצאהו בארץ שהיא מדבר פירוש חרבה ואין בה ממש, ולזה לא אמר ימצאהו במדבר אלא בארץ מדבר והבן :

ואמר עוד שמלבד שהארץ מדבר מבלי ניצוץ קדושה אלא שהוא תהו יליל ישימון פירוש מלאה טינופת וטומאה, ותמצא שאמרו בזוהר (ח"א ט"ז.) כי תהו הוא בחינת קליפה אחת וכמו כן יליל ישימון שהם בחינת הרע, שהמקום מושלל מהטוב ומוכלל מהרע, ולזה ה' סבבו פירוש לשון שמירה, ואמר לשון עתיד לומר שאותה שמירה שעשה לו לא נעדרה ועודנה תהיה תמיד, והכוונה בזה שהוציאם ממקום הרע ההוא שלא נטמעו שם עוד שבאותו מקום עצמו כשהיה מביא ה' המכות על מצרים היה שומר אותם, על דרך אומרו (שמות ט' ו') וממקנה ישראל וגו', בארץ גושן וגו' (שם שם כ"ה) ולכל בני ישראל היה אור וגו' (שם י' כ"ג) ולא יתן המשחית וגו' (שם י"ב כ"ג) והוא אומרו יסובבנהו :

ואומרו יבוננהו פירוש על ידי שנתן להם תורה שהיא מקור הבינה שבזה יצרנהו כאישון עינו על דרך אומרו (משלי ב' יא) תבונה תנצרכה, ואומרו כאישון עינו כמאמר הנביא (זכרי' ב' יב) (כל) [כי] הנוגע בכם כנוגע בבבת עינו, והכוונה בזה כדרך שאין העין סובלת נגיעת אצבע האדם בה, והטעם לצד כי גוף האצבע עכור והעין זכה ואין הרוחני סובל הגשמי, והוא סוד מאמר הרשב"י (זוהר ח"ב ריא:) שאמר ווי לה לנשמתא דסבלא אשא נוכראה, פירוש האש שבו נכנסת להענישה היא אש נכריה בערך אש הנשמה, ולזה תמצא שם שנפש הצדיק תטבול באש הנקרא נהר דינור פירוש בעוד שלא נתרחק האש ולא נגשם שבזה לא יצטערו והבן סודן של דברים :

והוא אומרו כאן כאישון עינו כי הם רוחניים וכל חוץ מהם גשמי ולזה ירעו וישחיתו בהם אפילו נגיעת העכור כמו שיריע נגיעת יד באישון עין, וזה היה אחר שהנחילם התורה, ולזה קדם לומר יבוננהו ואחר כך אמר יצרנהו כאישון עינו, והוא טעם מצות לא תעשה והבן :

עוד ירצה אומרו יבוננהו יצרנהו על דרך אומרו ז"ל במסכת (שבת) [ברכות נ"ד:] ג' צריכין שמירה ואי מהם הוא תלמיד חכם, והטעם לפי שהמזיקין מתקנאים ממעלת בן תורה ומתגרים בו, לזה אמר יבוננהו פירוש יתן לו התורה שנקראת תבונה (משלי ב' יא) לזה חל עליו לשומרו כאומרו יצרנהו וגו' :

[יא] כנשר יעיר קנו. רז"ל (ספרי) דרשו מה שדרשו בו, (עיין רש"י ז"ל) וחוף מדבריהם יתבאר על דרך אומרו ז"ל (ויק"ר פי"ז) כי כשישראל עוברים רצונו אין בעל הדין נוגע בנפשות תחילה אלא מתחיל להעירו בנגעי בתים אחר כך בנגעי בגדים וכו', והוא מאמר כנשר יעיר קנו כמו כן ה' מעורר בניו, גם מעוררם כפי היכולת שיוכלו עמוד בו כאומרו ז"ל (ב"ר נ"ה ב) שאין ה' מנסה האדם אלא בשיעור שיוכל לסבול :

ואומרו יפרוש כנפיו וגו' על דרך אומרו (ספרי דברים ג' כ"ט) ימינו פשוטה לקבל שבים, שאם על ידי הערה שיעיר ה' לישראל יתעוררו לשוב בתשובה תיכף ימינו פשוטה, ואמר יפרוש לעתיד זה שיעורה טעם שיפרוש כנפיו מעיקרא הוא בשביל שיקחהו לאיש ישראל החוזר

בתשובה, שזולת זה לא היה פורש כנפיו, ואומרו ישאהו וגוי על דרך אומרם ז"ל (תיקוני זוהר תיקון ע קלא). בפסוק (קהלת י"ב) ובעל כנפים יגיד דבר, כי יש כת אחת של מלאכים שנקראים בעלי כנפים ושירותם היא שכל דבור טוב וברכת ה' היוצאת מפי איש יהודי ישאוו כנפיהם, והוא אומרו ישאהו על אברתו פירוש ישא הבא ממנו מהטוב:

יב ה' **בדד ינחנו**. יתבאר על דרך אומרם ז"ל (תנחומא צו ז) בפסוק (הושע ד') חבור עצבים אפרים הנח לו, כשישראל יש ביניהם אחדות אפילו עובדי עבודה זרה הנח לו, פירוש על דרך (אסתר ב' יא) והנחה למדינות עשה, והוא אומרו ה' בדד פירוש כשהעם בדד לשון בד ה' ינחנו, ואומרו ואין עמו אל נכר פירוש הגם שהם עובדי עבודה זרה אין ה' מחשיב לו עון זה, ומאמר אין עמו תתפרש על דרך שדרשו ז"ל (סוכה מא.) בפסוק (ירמיי' ל' יז) דורש אין לה, מכלל שיש לה, כמו כן במה לפנינו אמר אין עמו מכלל שיש עמו אלא שאין ה' מיסרו על זה:

עוד ירצה על זה הדרך אימתי ה' בדד ינחנו כשנגמר חלק הרע מישראל, והוא אומרו ואין עמו אל נכר שהוא חלק הרע הדבוק באדם מחטא האדם והמשכיל יבין:

יג **ירכיבהו על במתי וגו'**. אין זה נמשך עם האמור למעלה אלא התחלת ענין ונמשך למטה, וגזירת הדברים הוא וישמן ישרון וגו':

יד **לא אלוה**. פירוש גם הם אינם זובחים להם לצד היותם אלוה אלא לעשות להם צורכיהם ומבוקשם, וכנגד מה שעושים לעבודת אלילים אמר אלהים לא ידעום פירוש הגם שאינם יודעים אותם מה טיבם של האלילים הם עובדים אותם, ואומרו חדשים מקרוב באו וגו', עיין מה שפירשתי בפסוק (לעיל י"ג ז') כי יסיתך אחיך וגו':

יה **צור ילדך תשי**. יתבאר על דרך אומרם ז"ל (זוה"ק ח"ג ר"ז): בשעה שרצה הקדוש ברוך הוא לברא את האדם נמלך במלאכים ואמרו לפניו מה אנוש וגו' (תהלים ח ה) ונתעצם ה' נגד דברי המלאכים ובראו והעניש המנגדים ע"כ, ולזה כשישראל עוברים רצונו מחלישים טעם לידתו של אדם, והוא אומרו ילדך תשי:

ותשכח אל מחוללך. תתפרש לשון עדי כדרך אומרו (הושע ב') ותעד נזמה וחלייתה, והכונה שעשאך מחול עדי על כל הנבראים אפילו על המלאכים כאומרו (תהלים ס"ו יב) הרכבת אנוש לראשינו, או על דרך אומרו (ישעי' מ"ט ג) ישראל אשר בך אתפאר, שעשאך עדי לו יתברך ורז"ל אמרו (ספרי) דרשות וכפטיש וגו':

כ **כי דור תהפוכות וגו'**. פירוש לפי שאמר הכתוב בסמוך אסתירה פני וגו' ובזה לא ישקיף ויראה הגם שיעשה תשובה ויחננו קולם ואין זה מן הנכון לעשות כן, לזה גמר אומר הטעם כי דור תהפוכות פירוש מתהפכים

מטובה לרעה, ואומרו בנים פירוש אפילו יחשבו להטיב לבא אל גדר שיהיו נחשבים בנים לא אמון במ כי ישובו להרשיע ואין חזרתם שלימה ואשר על כן ראוי הוא להסתיר וגו' :

[כז] אמרתי אפאיהם. פירוש אפאיהם אסמיך אפי עמהם עד שיושבתו מאנוש :

[כז] לולי כעס אויב וגו'. פירוש שכמה וכמה הכעסות הכעיסוני אויביהם והוא אומרו אגור מלשון (משלי ו' ח) אגרה בקציר שאגור הוא כעסו של אויב ועומדים הם לכליון, וכשיראו שהשבתי שם ישראל ח"ו ינכרו צרימו פירוש יחשבו כי ישראל אמונתם נכריה ולא צדיק ויתחזק דבר אמת לשקר ח"ו, ועוד חושש פן יאמרו ידינו רמה פירוש מלבד שיכחישו אמונת ישראל ודתם יוסיפו לחטוא לומר שאמונתם אמונה ראויה, והוא אומרו פן יאמרו ידינו רמה וטובתם ושלותם לא מהי היא אלא מעבודה זרה אשר הם עובדים :

והוא אומרו ולא הי' פעל כל זאת פירוש כל טובתם והצלחתם, והראיה שלא עשו ישראל דבר רע מה שהם אינם עושים ויותר מהמה והם משלו בהם ויאבדום :

או ירצה שכל הפעולה הזאת שעשו השחתה גדולה בישראל והשביתו מאנוש זכרם יאמרו שלא עשה כל זה הי' אלא בצירוף כח ורצון עבודת ע"ז שהיא השליטתם עליהם :

[כח] כי גוי אובד עצות. פירוש שאין חשש שהגוי יראה ויקח מוסר ויאמר ומה אלו על שהכעיסו מעט ראה מה עלתה בידם וכו' ויטיב מעשיו, והוא אומרו כי גוי אובד עצות פירוש אין בטבעו דבר זה ואבוד הוא מעצות כאלו, ואין בהם תבונה להבין דבר מתוך דבר כמו שאמרנו לו חכמו ישכילו זאת פירוש חרי האף הבא על ישראל ומזה יבינו לאחריתם מה תהיה על מעלם :

[ל] איכה ירדוף. יש לפרשו הערה לגוי שאינו מתעורר בהערה נרגשת שהיא איכה ירדוף אחד וגו' פירוש אחד מהאומות אלף מישראל, פירוש כי בכל מלחמות הרגילים בין האומות לא ימצא דבר כזה שאין שונא משיג כח וגבורה כזו בין העמים :

איכה ירדוף אחד אלף. פירוש אי' המיוחד מהאומות אלף מישראל וכו', ועיין מה שפירשתי בפרשת בחקתי בפסוק (ויקרא כ"ו ח') ורדפו מכם חמשה מאה וגו' :

אם לא כי צורם. פירוש מדת הדין, וכמו שפירשתי בפסוק (ד') הצור תמים וגו', ואומרו והי' הסגירם פירוש מדת רחמים עם מדת הדין שזולת זה לא היה כל כך ירידה לישראל שיפלו אלף לפני אחד :

לא **כי לא כצורנו וגו'.** פירוש הטעם שיתלו טעם אחד אלף כי צורם מכרם וה' הסגירם ולא יתלו לומר מבלתי יכולת ה' וגו' ח"ו וכמאמר משה לה' במעשה המרגלים, כי התוקף של ישראל אינו כתוקפם של האומות, שאין לך עבודה זרה שעמדה ימים רבים, בסוד (משלי י"ב יט) ועד ארגיעה לשון שקר, וצא ולמד מעבודה זרה של כמוש אשר תעו אחריה רוב האומות וכמה הפליאה עשות ככתוב בדברי רבינו סעדיה גאון ואף על פי כן והיה כלא היה ורבות כאלה, אבל צורנו שגיא כח מעלין בקודש ואפילו הגוים יסכימו על זה כאמור בדברי הנביא (מלאכי א' יא) כי גדול שמי בגוים, וכשיראו מפלת ישראל בדרך זה גם הם ישפוטו כן, והוא אומרו ואויבינו פלילים לשון דיינים כאומרו (שמות כ"א כ"ב) ונתן בפלילים פירוש ישפוטו גם הם שלא כצורנו צורם, אלא כשרואים השחתת ישראל ינכרו את האמת כמו שכתוב פן ינכרו וגו' פן יאמרו וגו' :

לב **כי מגפן וגו'.** פירוש נותן טעם למכירתם ולהקודם לה אמרתי אפאיהם, ואומדו מגפן כבר הודעתי כי דבר שבקדושה יש כנגדו בסטרא אחרא כאמרו (קהלת ז' יד) גם את זה לעומת זה עשה וגו', וישראל נמשלו לגפן (ב"ר צ"ט ח) דכתיב (תהלים פ' ט) גפן ממצרים תסיע, וכנגדם כשהרשיעו אמר מגפן סדום, וגפן היא אילן הרע של אחיזת הרשעים כמו שגמר אומר ענבימו ענבי רוש וגו', ולפי שאינם אלא אוחזים בה ואין כל ענפם ממנה, לזה אמר מגפן ולא אמר כי גפן סדום גפנם, ובחר מכל דומה הרע סדום, לפי שנתמלאה סאתם כסדום :

ואמרו ומשדמות עמורה כי כמו שבענפי אילן הקדוש יש גדר למעלה מגדר והעליון יתיחס אליו שם זכר להיותו משפיע והתחתון יתיחס אליו שם נקבה להיותו נשפע כמו כן המשיל אחיזות בשורשו הרע לבי גדרים, גדר הראשון יקרא גפן, וגדר ב' נקרא שדה, והמשכיל יבין בדוגמתם בקדושה ויאורו עיניו :

לד **הלא הוא כמוס עמדי וגו'.** פירוש הגם שבשביל כעס אויב נמנעתי מעשות בהם משפט המתחייב להם על מעשיהם לא מפני זה יפטרו מעונש המגיע להם הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי ליום הדין, ועל זה אמר הנביא (ישעיה' ג) ומה תעשו ליום פקודה, וצא ולמד מה שחרד שמואל מפחד יום הדין כאומרם ז"ל (חגיגה ד') במעשה בעלת אוב, וכפל לומר כמוס עמדי חתום וגו', על דרך אומרו (שמות ל"ד ז') נושא עון, וכשיגיע לגדר שיאמר נלאתי נשוא (ישעיה א' יד) יחתמהו באוצרות וינקום הוא מעושי רשעה בהוצאת שמש מנרתיקה (נדרים ח') ולהט אותם יום ה', והוא אומרו לי נקם פירוש שינקום הוא בעצמו כביכול :

לה **לי נקם ושלם.** יתבאר על דרך אומרם ז"ל (שם) שלעתיד לבא יוציא ה' חמה מנרתיקה הרשעים נידונים בה ולהטה אותם והצדיקים מתרפאין בה, והוא אומרו לי נקם ושלם פירוש נקם לרשעים ושלם שכר טוב לצדיקים, ואמרו לעת תמוט רגלם הוא סוד מאמר (סוטה מ"ט) עקבות משיחא, והוא בירורי ניצוצי רגלי ס"מ כשתמוט רגלם של עושי רשעה

ותגמר ממה שנגע בה מדבר המעמיד כידוע ליודעי חן, ואומרו כי קרוב יום וגוי הוא מאמר הנביא (צפניי א' ז) כי קרוב יום ה' וגוי, ואומרו וחש עתידות למו, הם הנחמות העתידות כששתלמו עושי רשעה תיכף ימהר לקיים הבטחות העתידות לצדיקים:

לנ **כי ידין ה' עמו וגו'.** אחר שגמר ענין מכעיסי אל עד סופם חזר להבטיח לכללות ישראל שלא לעולם יריב אתם, כי ידין ה' עמו פירוש יעמיד במשפט כוסות התרעלה אשר עברום ויראה צרות שעברו על הצדיקים מהם הרגו מהם שרפו מהם הפשיטום ובשביל הצדיקים אשר נצטערו יתנחם, והוא אומרו ועל עבדיו יתנחם פירוש בשבילם יתנחם לומר די צרות הגלות, ועוד כשיראה ה' שאין כח בישראל להציל עצמן מהגלות, וכח אין בצדיקים ליסר בשבט מוסר למרגיזי אל, גם לא ישארו בישראל אנשים גדולים ונביאים חוזים בעלי רוח הקודש ואין אשכול וגוי (מיכה ז'), והוא אומרו כי אזלת יד, ובזה אפס עצור פירוש על דרך (ש"א ט יז) יעצור בעמי פירוש שאין כח למדריכים בדרכי ה' להדריכם, ועזוב פירוש ומצד זה נשאר העם עזוב, ואמר ישראל אי אלהימו הגם שאין מעשיהם מהוגנים אף על פי כן יבא בטענה לפני האלהים הרמוז בתיבת צור, והוא חסיו בו כי ישראל הגם שירשיעו ויעברו על חלק ממצות ה' אף על פי כן כל מחסיהם בה', ועליו סובלים דלות ושפלות, ונהרגים על קדושת שמו, ועומדים ומצפים לצור גואלם והוא אומרו חסיו בו:

לח **ואומרו אשר חלב זבחימו וגו'.** הוא מאמר ה' נגד דבריהם, והרדפת הדברים הוא על זה הדרך כי ידין וגוי ויתנחם על מה שסבלו עבדיו ועוד כי יראה כי אזלת יד וגוי ואמר וגוי, והשיב ה' אשר חלב וגוי יקומו, ומובן הדבר מעצמו הכרתם של אוכלי זבחימו כי לא יועילו ולא יצילו, ויכירו כי ה' הוא לבדו מושיע, והוא מה שגמר אומר ראו עתה כי אני וגוי:

יקומו ויעזרכם וגו'. לפי שיש ב' מיני עובדי עבודה זרה, יש שעובד עבודה זרה לאלוה גמור, ויש שעובד עבודה זרה לאמצעי, ועל שניהם צוה ה' כמו שפירשנוהו במקומו (שמות כ"ד), לזה אמר כנגד העובד עבודה זרה לאמצעי אמר יקומו ויעזרכם עזר בעלמא כי לסיבה זו עשאוה לעזור להועיל ביניהם ובין אלהי עולם, וכנגד העובד עבודה זרה לאלוה גמור אומר יהי עליכם סתרה:

לט **ראו עתה כי אני הוא וגו'.** כפל לומר ב' פעמים אני אני כנגד שתי טעיות של עבודה זרה שרמזנו בפסוק שלפני זה, לזה אמר אני פירוש ולא אחר שאתם חושבים בו לאלוה גמור, וכנגד עבודה זרה שעושים לאמצעי אמר אני הוא פירוש לבדי, וגמר אומר ואין אלהים עמדי אמצעי ביני לבין הנבראים:

אני אמית ואחיה. זה כנגד כת האומרים שפועל הרע אינו פועל הטוב ובי יכולות יש, לזה אמר אני אמית ואחיה, ולא בפרט זה בלבד אלא אפילו בפרטי פועלי הרע אני מחצתי ואני ארפא, ורז"ל דרשו (פסחים סח.) יעש"ד:

ואין מידי מציל. פירוש שכל הנבראים ימותו, ולזה דייק לומר ואין מידי ולא אמר ואין מציל מידי:

[מ] כי אשא אל שמים וגו'. פירוש לשון שבועה, שנשבע בנשיאות ידיו לשנן חרבו לנקום מצריו, והוא אומרו אם שנותי ברק וגו', ואומרו ותאחז במשפט פירוש יתקוף במידת הדין:

או ירצה שתסכים גם מדת הרחמים ותתחזק במשפט להשיב נקם לצרי ה' שהם אויבי ישראל שאינם שונאים אותנו אלא על דביקותינו בה', ואומר ולמשנאי הם כת המעברת ישראל על דת:

[מג] הרנינו גוים וגו'. פירוש כי בעשות ה' נקמה באויבי ישראל וירומם מדרגת ישראל ירננו הגוים על עמו ישראל לשבחם ולרוממם כאומרו (תהלים קמ"ד) אשרי העם וגו', ואומרו כי דם וגו' ונקם וגו' פירוש שלא דם לבד אלא גם צריו אשר חרשו און לו ישיב ה' להם נקם שחשבו לעשות, על דרך אומרו (שם ז') ישוב עמלו בראשו, ואומרו וכפר אדמתו עמו הוא גמר הדברים שהתחיל לומר כי ידין ה' עמו וגו' וגמר אומר כי הנמצא עדיין מהחטאים על ישראל תכפר עליהם הארץ אשר היתה לשמה ולחרפה שנים רבות זה יהיה לכפרת עון עם ה':

[מד] הוא והושע בן נון. פירוש היה עומד עמו אבל הדיבור לא דיבר אלא משה כאומרו וידבר, וכן אמר ה' ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם לשון יחיד אל משה, ואומרו והושע ולא אמר ויהושע כמו שקרא לו משה, לפי שתוספת היו"ד היא ליקר וגדולה כרמוז במאמר (במדבר י"ג ט"ז) ויקרא משה להושע וגו' וכשהשוים הכתוב ואמר הוא והושע בן נון הסיר היו"ד, על דרך אומרו (ישעי, י, טו) היתפאר הגרזן וגו':

[מח] בעצם היום הזה לאמר. אומרו לאמר, שיאמר להם לישראל שהוא עולה למות, וזה מכוון לדבריהם ז"ל שדרשו (ספרי) באומרו בעצם היום הזה לפי שהיו ישראל אוטרים וכו' יעש"ד:

[נ] ומות בהר. פירוש התרצה למות שאין הקדוש ברוך הוא לוקח נפשות חסידיו אלא לרצונם, ואומרו והאסף אל עמיד על דרך אומרם (כתובות ק"ד). שיוצאים הצדיקים להקביל פני צדיק, ולזה אמר ה' אליו שיאסף אל עמיו הבאים לקראתו:

עוד יתבאר על זה הדרך כי בא לתת שלשה טעמים למיתת איש האלהים, וזה שיעור הכתוב ומות, והטעם בהר פירוש על דרך אומרם ז"ל (סוטה י"ד). למה נקבר משה בהר נבו בשביל עון פעור כי בכל זמן שיזקוף ראשו פעור ימצא כנגדו משה ונכנע, וכאומרו (לקמן ל"ד ו') ויקבור אותו בגיא מול בית פעור, טעם ב' אשר אתה עולה שמה פירוש כדי שיוכל להשיג האושר שהשיג באמצעות מעשים טובים הנוראים מה שאין יכול להשיג בעודו משותף עם הגוף שאינו יכול להשיג המעלה ההיא, והוא אומרו אשר אתה

עולה שמה פירוש בעולם העליון, ג' והאסף אל עמיק על דרך אומרם ז"ל (במ"ד פ"ט), בפסוק (לקמן ל"ג כ"א) ויתא ראשי עם וגו' שבאמצעות משה יזכו דור המדבר, והם מתיחסים אליו כאומרו (שמות ל"ב ז') רד כי שחת עמך, והוא אומרו והאסף אל פירוש לסיבת עמיק להביאם לעולם הבא, והגם שבאהרן מצינו שאמר כן גם כן (כ"א) ויאסף אל עמיו במקום שיש לדרוש דורשין:

[נא] על אשר מעלתם וגו' על אשר לא קדשתם וגו'. עיין מה שפירשתי בפרשת חקת בענין זה באורך:

[נב] כי מנגד תראה וגו'. פירוש על דרך אומרו (לקמן ל"ד א') ויראהו ה' את כל הארץ, ועיין מה שפירשתי שם:

ושמה לא תבוא אל הארץ וגו'. קשה אחר שאמר ושמה לא תבוא מה מקום לחזור ולומר אל הארץ וגו', ויתבאר על דרך אומרם ז"ל (דב"ר ב ט) שעתידי משה ליכנס לארץ עם האבות לעתיד לבא, ואמרו בזוהר (ח"ב קכ). כי הוא יביא את ישראל אל הארץ בבא גאולתם, ולזה כשאמר ה' ושמה לא תבוא חש שיהיו הדברים נשמעים שמחליט לו ביאת הארץ לעולם ועד, לזה אמר אל הארץ אשר אני נותן וגו' פירוש עתה ולא אל אשר יתן לעתיד, ועיין מה שפירשתי בפסוק (לעיל ג' כ"ה) אעברה נא:

חסלת פרשת האזינו

פרשת וזאת הברכה

דברים פרק-לג

[א] וזאת הברכה. צריך לדעת אומרו וזאת בתוספת וא"ו בתחלת ענין, עוד צריך לדעת לאיזה ענין נאמר כל הכתוב אם להודיע המברך והמתברך הלא ניכרים הם הדברים בלא פסוק זה אם היה מתחיל מפסוק ויאמר וגו', ואם להודיע כי זה היה לפני מותו סמוך למיתתו

מובנים הם הדברים ממה שלפניו ולאחריו שסמוך למיתתו היו הדברים. ומה גם כי מה צורך יש בהודעת הזמן:

ונראה שנתכוון הכתוב לשבח איש האלהים מה גדלו מעשיו, הנה בפרשה הקודמת לזה סמוך למאמר וזאת הברכה מלפניה אמר הכתוב החלט הגזירה על משה למות באומרו (לעיל לב מט) עלה אל הר העברים וגוי ומות וגוי על אשר וגוי, ואם כן יאמר האומר כי זה משה האיש טינא היה בלבו על מיתתו אשר היה לה סיבה עם בני ישראל אחר שרץ אחריהם כסוס (מדרש תנחומא) גרמו לו מיתה בחוץ לארץ ומנעוהו מעבור לארץ אשר נכספה וגם כלתה נפשו לה, וטבע אנוש ירחיק הסובב רע, והגם שידוע הוא הצדיק לסבלן אחר היכולת, זה יועיל שלא לשנוא אותם, אבל קורבת הלב היא נמנעת על כל פנים, לזה בא דבר ה' בתורתו והעיד על הצדיק ואמר כי מלבד שלא שנא אותם ולא הרחיקם מלבו עוד לו זאת הברכה וגוי:

ולזה אמר וזאת בתוספת וא"ו להעיר גדר הקודם שיסתובב מהמאמר הסמוך והבן, וגמר אומר לפני מותו פירוש סמוך למיתתו, להעיד עוד על הפלגת צדקותו, דהגם דזמן ההרגש שהוא פרק הנסיעה שהדבר יחייב לשנוא אף על פי כן ברך אותם, והעיד הכתוב על הברכה היותר מעולה ושלמה בכל לבו במה שכתב וא"ו בתחילת תיבה להעיר על מה רב גודלה:

עוד ירצה באומרו וזאת וגוי להיות שקדמו ברכות אחרים אברהם בירך את יצחק ויצחק ליעקב ויעקב לבניו וכולן נתקבצו לראש ישראל, לזה כשבא משה לברך ישראל דקדק בדבריו כי ברכתו היא תוספת על הראשונים, על דרך שפירשו ז"ל (ספרי) בפסוק (דברים א' י"א) ה' אלהי אבותיכם יוסף וגוי ויברך אתכם וגוי, שהכוונה זו היא משלי ויברך אתכם וגוי, הרי שמקפיד לדקדק אשר הוא מוסיף לברך, וכמו כן העיד כאן כי ברכתו היא תוספת על ברכות הראשונים, והוא מה שרמז במאמר וזאת, ואומרו הברכה בה"א מעידה התורה שהיא המעולה והמשובחת יותר מכולן, וגמר הכתוב לומר הדברים שבהם תתעלה על כל ברכה:

הא' אשר ברך משה וידוע הוא מעלתו כמו שכתב אלהי עולם בהוכיחו אהרן ומרים (סוף פ' בהעלותך) ושם פירשתי:

ב' איש האלהים וצא ולמד מה עצמו רז"ל (מדרש תנחומא ב) לדרוש בתיבה זו עד שהגיעו לומר שהוא על דרך אומרו (דוד א' ג) איש נעמי, והכוונה שמשה היה גוזר וה' מקיים והבן, ועיין מה שנפרש בסייעתא דשמיא בסמוך:

ג' את בני ישראל שהם כלי מוכן לקבל הברכות מה שלא היה עד עתה, וצא ולמד שלא שרתה שכינה בכללותם אלא על בני ישראל כי נתקבצו כחות הקדושה שהם במספר ס' רבוא, ואומרו את בני ישראל ולא הספיק

לומר בני, אולי שנתכוין לצרף עמהם הנעלמה מעיני כל חי שהיא השכינה שהיא עם ישראל אפילו בצרה דכתיב (תהלים צ"א טו) עמו אנכי בצרה, וידיעת ההפכים שוה, שנתכוון משה שהוא השושבין לברכה עמהם :

ד' לפני מותו כי הגם שגדול ערך משה תוסף רוחו וכחו בעת אשר יגיע העת אשר יאסף אל עמיו, ולצד הד' טעמים הגדילה ה' וייחדה למעלה מכולם באומרו וזאת הברכה :

עוד ירמוז באומרו וזאת על דרך אומרם ז"ל (ילקוט ועיין ספרי כאן) שלא זכה משה שיקרא איש האלהים עד שבירך את ישראל, והוא מה שהעיר באומרו וזאת פירוש מלבד כל אשר פעל ועשה מהיושר כשהוסיף זאת הברכה אשר בירך משה את בני ישראל בזה נקרא איש האלהים :

איש האלהים. יתבאר הכתוב על דרך אומרם ז"ל (ערכין י"ז.) וז"ל אם יבוא הקדוש ברוך הוא לישב בדין עם אברהם יצחק ויעקב אינם יכולים לעמוד בפניו ע"כ, הא למדת כי מה שמועילים הצדיקים במעשיהם ובהתעצמותם בעולם הזה אינו אלא לזכות מכח הרחמים אבל בדין לא, וכמאמר דוד (תהלים קמ"ג ב) ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי פירוש כל צדיק שיקרא חי, וכאן הודיע הכתוב כי צדיק זה נתעצם ופעל הטוב אפילו בערך בחינת הדין הרמוז באלהים, והוא אומר איש האלהים ואם יבוא ה' לעמוד עמו בדין יוכל כי הפליא לעשות הטוב והישר :

עוד נתכוון במאמר זה להעיד עליו כי כל התעצמו במדות הטובות הידועות לו לא היו אלא לצד יראתו מאלהיו לא שהיה טבעו מסייעו אל הדבר, כאומרם ז"ל (יומא כ"ב:) שאול באחת ולא עלתה לו ודוד כו' כי שאול היה מטבעו מזוג ולא היה חס ומהיר לטעות ולזה באחת ששגג יצתה ממנו המלוכה לפי טבעו משערים בני עליון שאם היה כטבעו של דוד אדמוני היה עושה כדוד עשר ידות, והן האיש משה יש מקום לחשוב שהיה עניו מטבעו והיה בכולן [סבלן] מטבעו, לזה העידה התורה עליו שכל התעצמותו ותגבורתו הרמוז בתיבת איש היה לצד האלהים היה ירא, והוא אומר איש האלהים :

עוד ירמוז על זה הדרך איש המיוחד לאלהים שלא קם ולא יקום כמותו, ונתכוון הכתוב בסמיכות את בני ישראל למאמר איש האלהים להגיד שמדרגה זו השיגה עם בני ישראל, פי' באמצעות מה שטרח בהם ומה שסבל מהם והמסתעף מאמצעות הנהגתו הטובה עמהם השיג מדרגה זו ליקרא איש האלהים :

[ב] ויאמר ה' מסיני בא וגו'. רז"ל אמרו (ספרי) יצא לקראת ישראל מסיני, וזרח משעיר שפתח לבני עשו ליתן להם התורה, הופיע מהר פארן שהלך גם כן לישמעאל, וקשה למה התחיל במאוחר שהוא מסיני בא שזה היה אחר שפתח לשעיר ולפארן ולא קבלו ויצא לקראת ישראל כשרצה ליתנה

להם, עוד צריך לדעת למה שינה לדבר בגי' לשונות בא זרח הופיע והיה לו לכוללם יחד על זה הדרך מסיני בא ומשעיר ומפארן, עוד למה בסיני הקדים זכרון המקום ואחר כך מה שהיה ממנו ובפארן ושעיר הקדים הבא ואחר כך המקום:

אכן יתבאר הענין בהעיר אומרם ז"ל למה לא זכו האבות ובפרט יעקב שהיתה מטתו שלימה לתת להם ה' תורתו, ואמרו (בראשית רבה ע ט עד יד) שהטעם הוא לפי שאין שכינה שורה על פחות מסי' ריבוא, ונתינת התורה צריכה היתה השראת שכינה, כמו שכן מצינו (שמות י"ט כ') וירד ה' על הר סיני, והנה יאמר האומר הלא מצינו שאפילו שנים שיושבים ועוסקים בתורה אמרו במשנה (אבות פ"ג מ"ב) שכינה שרויה ביניהם, לזה אמרו קדמונינו יודעי דעת כי מה שאנו אומרים שצריך ס' רבוא הוא על השראת כללות השכינה, ומה שזוכים עשרה שיושבים ועוסקים בתורה או שנים הוא על אות א' שמאיר ממנה המופיע במי שיתעורר להדבק בקדושה כל אחד כפי כחו, ואין דומה הארה ב' לגי' וג' לד', אבל כללות השכינה אינה שורה אלא על ס' רבוא מישראל:

והוא מאמר הכתוב ה' פירוש כללות השכינה מסיני בא להקביל ישראל, ובצאת השכינה להקביל עם נבחר עם יציאתה יצאו ב' אורות ובאו אחד דרך הר שעיר ואחד דרך הר פארן לישראל שעברו דרך שם לסיבה ידועה, ולזה הקדים מסיני בא שהיא ביאת כללות השכינה ואחר כך הודיע חלקי אורה שבאו דרך מקומות הלז, ודקדק לומר זרח והופיע להעיר שלא הלך דרך שם אלא זריחה אחת והופעה אחת ממנו, ולשון הופעה יאמר על חלק מועט מהקדושה כדרך אומרם ז"ל (מכות כ"ג:.) הופיעה רוח הקודש במדרשינו, שהוא גדר קטן שבבחינת השראת אור השכינה, ויחס לבני שעיר גדר גדול מגדר של ישמעאל כפי מדרגתו כי הוא למעלה מישמעאל:

ובזה נתישבו כל הדקדוקים, גם מה שהקדים זכרון סיני לביאה ובשעיר ובפארן הקדים לזריחה והופעה כי במקום זכרון ה' הוא מאמר הופיע וזרח והבן, והכוונה בכל המאמר להעיר מעלתם להרבות בברכתם כי ראויים הם לברכה, וזה מדרך הרוצה לברך בכל לבו לעורר הדברים להלהיב הלב לברך בכל לבו, וכן תמצא שעשה יצחק כשרצה לברך יעקב היה מקרבו אליו ואמר לו (בראשית כ"ז כ"ו) גשה נא ושקה לי בני, וזה מדברים המעוררים:

ועיין מה שפירשתי בפרשת ויחי בפסוק (מ"ח ח') מי אלה באי מן הדרכים, וכמו כן האדון משה בחר לו לעורר אהבת לבו אליהם ממה שה' אהבם והעלה אותם, ונפשו הקדושה תתלהב לאהוב אהובי עליון, וזה אחד, משלימות אהבתו בהקדוש ברוך הוא:

ואתה מרבבות קודש. הראשונים (רש"י בשם ספרי) אמרו שנתכוון לומר שהביא עמו חלק מרבבות ולא כל ולא רוב להודיע ענוותו יתברך, ולדבריהם יפרשו תיבת ואתה במקום והביא, ואין זה פשט התיבה, ואם

יפרשו ואתה הוא ובא, אין מפורש אם הביא אפילו קצתם, ואולי שסוברים שהבאת המקצת אין הכתוב צריך לאומרו, ומה שלמדנו מן הכתוב הוא שלא הביא עמו הרבבות קודש והניחם שם :

וחוץ מדרכם נראה שהכוונה הוא להעיר מעלתם של ישראל, כי הניח ה' צבא מעלה רבבות קודש ובא אצל ישראל, ופירוש ואתה בא בהחלט מהם ועשה במקומם עמו ונחלתו, וכן היה ששם בסיני צוה לישראל (שמות כ"ה ח') ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ועזב עליונים, ותמצא בספר הזוהר (תרומה ק"מ:) כמה נצטערו צבא השמים כשקבע ה' דירת שכינתו בתחתונים אשר בחר לו :

מימינו **אש דת למו**. פירוש טעם שבחר ה' לשכון שמה בתחתונים ואתה מן רבבות קודש לפי שמימינו אש דת למו, והוא על דרך מה שאמרו ז"ל (שמ"ר פל"ג א) בפסוק ויקחו לי תרומה משל למלך שהשיא בתו כו' אמר המלך קחי גם אותי עמה, והוא הטעם שנתן כאן לואתה מרבבות מטעם מימינו אש דת למו פירוש לישראל, ואומרו אש דת ולא אמר דת אש, להסמיק תיבת אש לתיבת מימינו להעיר שנתנה התורה מימין ומשמאל, (ספרי כאן), והוא אומרו מימינו זה ימין, אש זה שמאל שהוא גבורה הרמוזה בבחינת האש משניהם דת למו, והוא סוד (דב"ר ג יב, תנחומא יתרו טז) אש לבנה על גבי שחורה, והוא סוד קריאת התורה תושיה (יבמות סב ילק"ש רמז כג) מצד הגבורה ונותנת עוז וממשלה מצד החסד :

[ג] אף חובב עמים וגו' רז"ל אמרו (בי"ב ח') אף שחבב ה' העמים והגלה ישראל ביניהם אף על פי כן כל קדושו בידך והם וגו' שאין על לומדי תורה מנדה בלו והלך, ונראה שיכוין הכתוב לתת טעם להליכתו לשעיר ולפארן שהוא לחרות בהם אף ה' ביום הדין כשיאמרו לא הודעתנו אותה, לזה קדם להם הסיבה ואמר להם אתם רוצים לקבל התורה, ושיעור הכתוב הוא על זה הדרך אף הוא מה שחובב עמים שהלך להזמין לתורה, ואומרו כל קדושו וגו' פירוש על דרך אומרם ז"ל (ילקוט סוף פי' קדושים) בפסוק ואבדיל אתכם מן העמים אילו אמר ואבדיל את העמים מכם לא היתה תקומה לאומות ומאומרו ואבדיל אתכם וגו' מכאן שאם יבואו מהעמים להתגייר הנה הם מקובלים כאחד ישראלי, והוא אומרו כל קדושו פירוש מעלה זו עודנה להם פירוש להתגייר שהבא להתקדש מהם בידך פירוש הוא נכנס ומקובל תחת כנפיך (עיין יבמות מ:):

או תהיה כוונת הכתוב על זה הדרך אף חובב פירוש חיבה אחת נשארה לעמים והוא שכל קדושו בידך כמו שפירשתי, ואומרו והם פירוש עם ישראל שבהם הוא כל עיקר המאמר יש להם הפרש להתגדר על קדושו של הבאים מן שאר הגוים, שישראל תוכו לרגלך, פירוש כאומרם ז"ל (יבמות קג:) ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתם, וזה היה מצד מה שתוכו פירוש נתמרקו על ידי כח הדיבור המופלא ששמעו דברי האלהים, ואמרו ז"ל (שבת פ"ח:) שיצאה נשמתם כרמוז בפסוק (שה"ש ה' י) נפשי יצאה

בדברו, ובזה פסקה זוהמתם, מה שאין כן הגרים שהגם שיתקבלו כאחד שבטי ישראל לא פסקה זוהמא מהם כידוע מדבריהם (זוהר ח"ג י"ד):

וגמר אומר ישא מדברותיך פירוש לשון ממשלה, על דרך אומרו (תהלים מ"ז ד) ידבר עמים תחתינו, הכוונה בזה שאין נותנים שום ממשלה על ישראל אלא למי שהוא מזרע ישראל ולא ממשפחת הגרים, וכמו שדרשו ז"ל (יבמות מה:): מפסוק (לעיל י"ז טו) שום תשים עליך מלך כל משימות שתשים עליך לא יהיו אלא מקרב אחיך, וצא ולמד מברייתא (סוטה מ"א.) של אגריפס המלך כשקרא בבית המקדש זלגו עיניו דמעות וכל הענין, והוא אומרו ישא מדברותיך פירוש כל שהוא מזרע עם בני ישראל הוא יכול להתרומם בגדולות שישנם על ישראל עמך, ואומרו ישא לשון יחיד כאמרם (סנהדרין ח'): דבר אי לדור ולא שני דברים:

עוד ירצה באומרו ישא מדברותיך שהוא טעם תוכו, על דרך אומרם ז"ל (שבת פ"ח.) שכפה ה' עליהם ההר כגיגית לקבל התורה, ובימי המן בטלו טענת מודעא רבא וקיימו מרצונם מה שקבלו באונס, ופירשתי הדבר במקומו (שמות י"ט ה') כי מה שמיאנו לקבל התורה עד שהוצרך להפוך עליהם ההר היה על גזירת חכמים ודבריהם ותקנותיהם אשר רבו שעשו להזהיר ישראל ולהעמידם במקום המשתמר מלעבור על דברי ה', והוא אומרו תוכו לרגליך כדי שישא מדברותיך חלק מהדברות שלא רצו לקבל, כי על כללות התורה כתוב יושר (שמות כ"ד ז') כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, אלא על חלק מהדברות שצוה עליהם לקבל תורת חכם על זה תוכו לרגליך שהוא הר סיני שעמד ה' עליו ואותו כפה ה' עליהם כגיגית:

או תתפרש מדברותיך לשון הנהגה פירוש תורות המנהיגים את ישראל שהם הם המחדשים תקנות וגזירות וגדרים וסייגים, ובימי מרדכי כשראו אשר יפליא צדיק עשות קבלו תורת חכם מקור חיים:

עוד ירצה אומרו ישא מדברותיך על דרך אומרם ז"ל (שהש"ר עה"פ ישקני) שכל דיבור ודיבור שהיה יוצא מפי הקדוש ברוך הוא היה מדבר עם כל איש ואיש מישראל ואמר לו אתה מקבלני עליך והוא אמר לו הן היה נושקו כו' ועולה ומתעטר לראשו, והוא אומרו והם תכו וגוי ישא כל אחד ואחד מהם מדברותיך על ראשו, ודקדק לומר מדברותיך ולא אמר דברותיך לפי שהדברים עצמם היו מדברים להם ואומר לכל אחד אתה מקבלני כו' כאמור:

ואומרו ישא לעתיד לפי שאחר מעשה העגל נקלפו מהם העטרות ההם שנשאו על ראשם שהם המדברים אותם והורידו עדיים בהר חורב (שמות ל"ג), וזכה בהם משה (שבת פ"ח.) כאומרם (חגיגה ט"ו.) זכה נוטל חלקו וחלק חברו בגן עדן, והוא סוד אומרו (שמות ל"ג ח') והביטו אחרי משה שאמרו ז"ל (סנהדרין ק"י.) שחשדוהו באשת איש פירוש היא התורה המאורסה לישראל שנטל משה כל חלקם, לזה אמר ישא שעתידים לחזור להם לעתיד לבא, ואמרו עוד רז"ל (סידור ר' אשר בשם האר"י ז"ל) שביום שבת חוזרים

העטרות לראש ישראל ולא נשאר למשה אלא חלקו המגיע לו, ולזה הוא שאנו אומרים ביום שבת ישמח משה במתנת חלקו פירוש ישמח הגם שאין לו אלא מתנת חלקו שכבר החזיר לישראל חלקם בחיים :

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (הוריות ח:) אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, וישבנו מאמר זה עם מאמר (מכילתא יתרו) שכל עשרת הדברות נאמרו בדבור אחד, כי ה' אמר כולם בדיבור אחד אבל בערך השומעים לא יכלו לקבל מהם אלא אנכי ולא יהיה לך שמעו אותם בגבורות בדבור אחד ויצתה נשמתם באמצעותם, והוא אומרם תוכו לרגליך ואפס כח עד שיצתה נשמתם, הטעם לישא מדברותיך פירוש חלק מהדברות המופלאים שהם אנכי ולא יהיה לך אבל השאר משה צוה אותם כאומרם ז"ל (שם), והוא מה שגמר אומר תורה צוה לנו משה וגו', ותמצא שכל המצות שצוה ה' בין מצות עשה בין מצות לא תעשה הם בפרטות תרי"ג מצות, והמשכיל לתיבת תורה ימצא בה מנין תרי"א (מכות כג:) עם ב' הרמוזים במאמר הסמוך ישא מדברותיך הרי הם תרי"ג ונכון :

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל במסכת מגילה (כ"ט.) באותו מעשה שרצו המלאכים לדחותו לרב ששת מכנישתא מפני השכינה עד שטען ואמר רבונו של עולם עלוב ושאינו עלוב מי נדחה מפני מי ואמר להם ה' שבקוהו, והוא אומרם והם תוכו פירוש וכשהם בירידה עלובים ומעונים ובאים בטענה זו, ישא מעליו מדברותיך שהם מלאכים העומדים לשרת את פני ה' שהם הממונים על דבר כבוד שמו ולא ידחו מפניהם :

עוד ירמוז על פי דבריהם ז"ל (ברכות ה') ג' מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל וכולם לא נתנם אלא על ידי יסורין שהם תורה וכו', ואמרו עוד (שם ס"ג:) בפסוק (משלי ל' לב) אם נבלת בהתנשא שכל המנבל עצמו על דברי תורה סופו להיות מתעלה, והוא אומרם תוכו לרגליך וצער עצמם בזה ישא פירוש יתעלה מצד דברותיך, שהתורה היא המרוממת ומנשאת כאומרם (משלי ח' טו) בי מלכים ימלוכו וגו' :

עוד ירצה באומרם תוכו וגו' ישא וגו'. על פי דבריהם ז"ל (נדרים לח.) שאמרו בפסוק ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים ח ו), שמ"ט שערי בינה נמסרו למשה בסיני, ושער החמשים הלא הוא כמוס את ה'. והוא מה שפירשתי בפסוק כי מלאה הארץ דעה את ה' (ישעיה יא ט), פירוש הדעה שעדיין היא את ה', ולא מסרה למשה, ובהגלות משיחנו יתן ה' הטוב ההוא :

והוא אומרם תוכו לרגליך, בחלק שכבר קבלו ועוד לעתיד ישא מדברותיך, ויחס אליו לשון נשיאות ומעלה שחלק ההוא עליון מאוד, וכבר כתבנו מזה באורך במקומות אחרים :

[ד] תורה צוה לנו משה וגו'. יש להעיר כיון שהוא המדבר, היה לו לומר תורה צויתי לכם וגו'. ואולי כי פסוק זה נסמך למה שלפניו, על זה הדרך,

ישא עם ישראל מדברותיך בקול אחד כולם תורה צוה לנו משה וגו', וכן הם הדברים שכל ישראל יחדיו ישאו קולם בפתיחת התורה:

ואומרו תורה צוה לנו וגו', אנו מקבלים אותה מורשה קהלת וגו', ופירוש צוה לנו אפשר לפרשה לעוז מלכות, כאומרם ז"ל אין צו אלא מלכות. שהמליכה עלינו שעל פיה יקום דבר, וגם המלך אשר ימליכו עליהם יהיה על פי התורה, ואותה יכתוב וישים לפניו כאומרו (לעיל יז יח) וכתב לו וגו', והוא מאמר הכתוב (משלי ח טו) בי מלכים ימלוכו. ולמעלה בפסוק אף חובב פירשנו הכתוב באופן אחר על נכון:

[ה] ויהי בישרון מלך בהתאסף וגו'. פירוש שהוויית המלך בישראל צריך שתהיה בהתאסף ראשי עם יחד, כאומרם ז"ל (תוספתא סנהדרין פ"ג) אין ממנין מלך אלא על פי בית דין של שבעים ואחד, והוא שנתכוון במאמר ראשי עם, ובאומרו יחד שבטי ישראל, שצריך שיהיו ציבור מרוצים ממנו:

עוד יתבאר לפי שאמר בסמוך כי התורה היא המולכת עלינו, כאומרו (משלי ח ה) נגידים אדבר, לזה גמר אומר ויהי בישרון מלך, פירוש והוויית מלך בישראל זה יהיה אם יתקבצו ראשי עם וישאלו מלך אז הוא שיהיה מלך, והוא אומרו בהתאסף ראשי עם וגו', אז הוא שיהיה מלך בישרון מלבד התורה:

וכמו כן מצינו שהיה מינוי מלך על ישראל בסדר זה, דכתיב בשמואל (ש"א ד טז) ויתקבצו כל זקני ישראל ויבואו אל שמואל וגו' שימה לנו מלך לשפטנו, והוא עצמו מאמר בהתאסף וגו', אבל זולת זה תהיה זאת התורה לבד למלך על ישראל, והוא מאמר הנביא להם (שם יב יב) וה' אלהיכם מלככם, שהיא התורה, שכולה שמו של הקדוש ברוך הוא:

ואולי כי לזה רמז בתיבת ויהי שיורה על הצער (מגילה י:), דכתיב שם (ח ה) וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו, וכתוב (שם שם ז) ויאמר ה' וגו' כי אותי מאסו ממלוך עליהם, ועל זה נתנבא משה ואמר ויהי וגו':

עוד רמז, כי מלכות ישראל תהיה מתקיימת כשיהיו ישראל מתאספים ראשיהם יחד, ולא יהיו בד בבד שבזה יהיה סיבה שיתיחדו יחד שבטי ישראל. וכשישראל בגדר זה הנה הנם ברום גדר ההצלחות, ומלכותם תהיה בה הויה של קיום, וצא ולמד כי מיום שנחלקו הלבבות ונחלקו המלכיות מה עלתה בידם, וזאת סיבת עגלי ירבעם והבאים אחריו, כי ראש האובדן הוא הפירוד, וכלי המחזיק הברכה הוא השלום (סוף עוקצין) ויחודה לבב ות:

[ו] יחי ראובן וגו' ויהי מתיו וגו'. אומרו יחי ראובן, רבותינו ז"ל אמרו (בספרי) שהתפלל על ראובן שיהיה לו חלק לעולם הבא. ואולי אפשר לומר

שנתכוון על גדולי השבט שמתו בעדת קרח, כאומרם ז"ל (במדב"ר יח ג) כי מאתים וחמשים איש כולן היו ראשי סנהדראות ורובן משבט ראובן כאומרם ז"ל (רש"י במדבר טז א). ולפי שיש מקום לומר שעדת קרח אין להם חלק לעולם הבא (עיין סנהדרין קט:), לזה התפלל יחי ראובן פירוש שבטו, והגם שלא היו אלא מאתיים וחמשים איש, להיותם גדוליהם יתכנה השבט כולו עליהם:

או אפשר שעל ראובן עצמו הוא אומר, אלא שהוא מהטעם עצמו כי כשיתקצצו ענפים של גדול השבט יגרע מצדיק שהוא ראובן עינו, לזה התפלל שיחיה לעולם הבא, וזה מסכים כסברת האומר (שם קח). עדת קרח יש להם חלק לעולם הבא:

ואומרו ויהי מתיו מספר. התפלל עליהם שיהיו צדיקים, לפי שנמקו השרשים במאורע גדוליהם במעשה קרח כאמור בסמוך, לזה התפלל ויהי מתיו מספר, פירוש על דרך אומרם ז"ל (שם כו). שאמר חזקיה לפני הקדוש ברוך [הוא] רבים אשר את שבנא וגו', והשיב הקדוש ברוך הוא אין מנין לרשעים, לזה אמר משה במתק לשונו מתיו מספר, פירוש שלא יהיו רשעים, שאז אין מנין להם, ותועיל תפלת צדיק על הדבר בסוד צדיק מושל ביראת אלהים (ש"ב כג ג, עיין שבת סג):

[ז] שמע ה' קול יהודה. פירוש לפי שיהודה חטא במעשה תמר והתודה על חטאו באומרו (בראשית לח כו) צדקה ממני, ביקש משה שיקבל ה' קולו בהודאתו:

ואמר ענין זה לומר אחריו ואל עמו תביאנו, פירוש לפי מה שכתבנו בפסוק מטרף בני עלית (שם מט ט), כי באמצעות מעשה תמר הוציא טרף אדם שאכל הבליעל, והוא מה שרמז באומרו ידיו, פירוש כח מעשיו רב לו הגדיל וקנה רבנות בתוספת גדר עליון כמו שהארכנו שם:

ואומרו ועזר מצריו תהיה. פירוש שהגם שהרויח פרץ וזרח בכח מעשה תמר, אף על פי כן עדיין לא האירה מלכות בית דוד, כי צריכה לניצוץ הקדושה שעדיין בין האומות והיא רות המואביה, לזה אמר ועזר מצריו תהיה לשון נקבה, גם עזר יורה אל הנקבה, כאומרו (שם ב יח) אעשה לו עזר וגו', ועיין מה שכתבתי בפסוק וחטאתי לאבי וגו' (שם מג ט):

[ח] וללוי אמר תמיד וגו'. פירוש יתקיים בידו דבר זה ולזרעו אחריו כהונת עולם:

אשר נסיתו במסה. פירוש לפי שיעקב אמר על לוי בשיתוף עם שמעון כלי חמס וגו' ארור אפס כי עז וגו' (בראשית מט ה ז), לזה אמר כי לוי נתנסה שאינו בעל אף ועברה שנתנסה במסה, פירוש לא שנסהו ה', אלא שראה בו נסיון, שכל שבטי ישראל ניסו ה' דכתיב (שמות יז ז) ועל נסותם את ה', ולא כן לוי הא למדת ששכך רוגזם:

ט (ט~י) **האמר וגו' יורו משפטיך וגו'**. יתבאר על דרך אומרם ז"ל (בי"ב ס). במעשה שבאו לדון על אילן שהיה מזיק לדרך הרבים וכו' ואמר להם עד למחר וכו' ושלח וקץ וכו', ע"כ. והוא אומרו האומר וגו', אדם כזה ראוי להורות משפט וכו', כי אין מקום לומר לו טול קורה כו' (שם טו.), וזה לך האות האומר לאביו ולאמו:

עוד ירצה, לפי שצוה שופטים וגו' לשבטיך, ואמרו רבותינו ז"ל (ספרי) שצריך שימנה דיינים לכל שבט, לזה אמר כי שבט לוי לצד מה שהוכחנו שלא נשאו פנים לאב ולאח ולבן ראויים הם להתמנות על כל שבטי ישראל, והוא אומרו יורו משפטיך ליעקב בדרך כלל, כי אין לחוש שישאו פנים לשבטם יותר משבט זולתם:

יא **ומשנאיו מן יקומון**. אומרו מן יקומון, לדבריהם ז"ל (ב"ר צ"ב ב) שנתנבא על מלכות יון שעתידה ליפול ביד בני חשמונאי. לזה אמר ומשנאיו מן יקומון, פירוש אפילו מן הזמן עצמו שתהיה להם לשונאים קימה, וישראל שפלים בזמן עצמו מחץ מתנים קמיו וגו', וכן היה, ודבר זה היא הצלחה בנס ופלא:

יב **לבנימן אמר**. פירוש תיבת לבנימין הוא דברי משה, ותיבת אמר הוא דברי הכתוב, שאם לא כן במה יובן הדבר שעל בנימין הוא אומר, וכן ליוסף ולזבולן וגו':

ואומרו ישכן לבטח עליו. פירוש מה טעם ישכון לבטח, עליו, פירוש על היותו שכנו של שוכן הבירה, כי מי יבא אחר המלך:

יג **מברכת ה' ארצו**. אולי לפי שעתידין לומר בני יוסף ליהושע שצר להם המקום להיותם עם רב (יהושע יז יר) לזה ברך ארצם להתרחב. עוד לפי שיוסף זן ופרנס כל ישראל, ומצינו שהעלה ה' עליו בשביל זה כאילו ילדס דכתיב (תהלים עז טז) בני יעקב ויוסף סלה, ואמרו ז"ל (סנהדרין יט): לפי שפרנסם נקראו על שמו, לזה ברכו ברוב טובת הארץ מדה כנגד מדה:

טז **ורצון שכני סנה וגו'**. פירוש שיתרצה בו ה' להטיבו גם בזמן שישראל בצער, והוא סימן שכינת סנה:

ואומרו תבואתה לראש יוסף ולקדקד וגו'. פירוש טעם האמור הוא כנגד שני מדות טובות שנמצאו בו, אחד שהגם שגלה וירד למצרים, וכמה סיבות הרשע הקיפוהו עמד בצדקתו, כאומרם ז"ל (רש"י שמות א ה) בפסוק ויוסף היה במצרים הוא יוסף וגו', והוא מה שרמז באומרו לראש יוסף:

וכנגד מה ששילם לאחיו טובה תחת רעה, אמר נזיר אחיו, שהזירוהו אחיו מן אחוותם, כמו שדרשו ז"ל (רש"י בראשית לז יז) בפסוק נסעו מזה, ואף על פי כן ויכלכל יוסף וגו':

[יז] **בכור שורו וגו'.** כאן בירך שני גדולים היוצאים מיוסף, ואמר כנגד מנ. שה הבכור בכור שורו הדר לו, רמז לגדעון, וכינה לו את השור, רמז למה שאמר מלאך ה' לגדעון (שופטים וכה) קח את פר השור אשר לאביך וגו' ולקחת את הפר השני והעלית עולה וגו' :

ואומרו הדר לו, כאומרו שם (ז ב) ויאמר ה' אל גדעון רב העם אשר אתך מתתי את מדין בידם פן יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי. והוא הפאר הוא ההדר האמור כאן, שלא עלו מישראל אלא אנשים מועטים, ובזה תהיה התשועה הדר למושיע, והוא אומרו הדר לו :

ואומרו וקרני ראם קרניו. הוא כנגד יהושע הבא מאפרים, שהיה שמעו בכל הארץ, אשר גדלו ה' והרים מעלתו כקרני ראם, בהם עמים ינגח וגו', כי כשמוע מלכי האמורי את אשר היה ה' עמו לא קמה עוד רוח בהם מפניו :

וחזר ופירש משה דבריו כי שני הברכות שאמר הם כנגד שני השבטים, והוא אומרו והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה, והגם שבברכה הקדים לומר בכור שורו שהוא כנגד מנשה, לפי שברכתו קטנה מברכת אפרים, התחיל במועט להוסיף ולעלות בברכה, וכשהזכירם הקדים ברכת אפרים כפי גדולתן, שגדולת יהושע גדולה מגדולת גדעון :

[יח] **שמח זבולן וגו'.** הגם שבענייני עולם הזה בכללות אין לשמוח בהם, דכתיב (קהלת ב ב) ולשמחה מה זה עושה, אמר הנביא שזבולון ישנו כשמחה, הגם ביציאתו מבית המדרש לסחורה, והטעם כדי שיתקיים יששכר באהלו כאומרו ויששכר באהליך :

עוד ירצה, לפי שאין אדם יודע ביציאתו לסחורה אם יצליח אם לא עד שיחזור מוצלח, לזה אמר לזבולון שמח מעת יציאתך, כי בודאי שתצליח, והטעם כיון שיששכר באהליך שליח מצוה אתה לזון לומדי תורה, וכינה אהל יששכר לזבולון, כי הוא הבונה אהלו :

או ירצה באהליך, כינוי ליששכר, ואמר לשון אוהל, לשתי סיבות, אחד שאין עושין עיקר בעולם אלא ישיבת עראי, ועיקר דירתם הוא בית עולמים. ב', כינוי למאהיל עליהם, שהיא השכינה שנקראת אהל, הגם שעוסקים בסחורה, עליהם נאמר (תהלים פה יד) צדק לפניו יהלך וגו' :

[כ] **מרחיב גד.** פירוש הרחיב ה' לו בנכסים רבים דכתיב (במדבר לב א) ומקנה רב היה [לבני ראובן] ולבני גד וגו', והטעם כמו שאמר שם הכתוב (לא נג) אנשי הצבא בזזו איש לו, ולהיות בני גד גבורי כח בזזו יותר מכולם, והוא מה שסמך למאמר מרחיב וגו' כלביא שכן וטרף וגו' :

[כא] **וירא ראשית לו.** פירוש היה ראוי ראשית שהיא התורה לו, וטעם לדבר כי שם חלקת, פירוש חלקו של מחוקק שהוא משה ספון, או חלק ממחוקק כי חלק הגדול עלה למעלה, ולא נשאר שם אלא גופו הקדוש

החי ספון. וטעם הדבר להביא ראשי עם, כאומרם ז"ל (ספרי כאן) להביא דור המדבר לעולם הבא. והוא אומרו ויתא וגו', וקראם ראשי עם לפי שהם תחילת קניית ישראל לה' לעם סגולה:

עוד ירצה, וירא ראשית, הנחלה שנחלו ישראל, שהיא ארץ סיחון ועוג לו, פירוש ליטלה לחלקו, ולחשש סגולת הארץ שכל הדר בה או כל הקבור בה יש לו חלק לעולם הבא (עי' כתובות קי:). אמר טעם שלא חש לדבר זה כי שם פירוש במקום ההוא שלקח לנחלתו שם חלקת מחוקק, שהוא משה, ספון, ויתא ראשי עם, ומעתה גם הוא יבא עם ראשי עם לעולם הבא:

צדקת ה' עשה. פירוש חוזר אל משה, שנותן טעם למה זכה לכל המעלה שיביא אחרים עמו לעולם הבא, ואמר צדקת ה' וגו', פירוש שעשה הצדק בדבר הנוגע לה':

או אפשר שיכוין לומר שעשה יותר מחיובו עם ה', וכמו שרמזנו בפסוק וצדקה תהיה לנו וגו' (לעיל וכה), גם משפטיו עם ישראל עשה, פירוש שהיה מתדיין תמיד עם ה' על ישראל והיה מכריע הדין לכף זכות, כאמור בענין העגל ומרגלים ועדת קרח, ועיין מה שפירשנו בהם, וכפי זה שיעור אומרו ומשפטיו, פירוש משפטים של ה' עם ישראל, עשה אותם, פירוש עשה תיקון:

עוד ירצה על זה הדרך, צדקת ה' עשה במה שנוגע לעצמו, ומה שנשפט הוא במשפטים אלו למות בעבר הירדן וסתם תפלתו הוא עם ישראל, פירוש הוא בדברים שהם עם ישראל, כגון מי מריבה, ושאר הסיבות שמהם:

או יתפרש אומרו צדקת ה' וגו', על גד שעשה עם ה' דבר שיחשב לו לצדקה, והוא שעבר הירדן להלחם מלחמת מצוה עם ישראל, ודבר זה כפי הדין בינו לבין ה' אינו חייב בו, כי באה נחלתם במקום שבחרו, ואין להם חיוב לעבור להלחם עם יושבי הארץ, וכמו שטענו בטענותיהם בפרשת מטות, וכמו שפירשנום שם, וכמו שהוכיח המעשה שהסכים ה' על נחלתם כי באה שמה:

ומה שעברו הירדן להם תחשב לצדקה, וזה למה שנוגע למה שבינם לבין ה', אבל למה שנוגע לבינם ובין ישראל כך שורת הדין נותנת:

והוא אומרו ומשפטיו עם ישראל, וכמו שפירשתי שם בתשובת משה על טענותיהם, שכולם הם כדי שיהיו נקיים מה' ומישראל, כי אין צורך לה' לעזרת גבורתם, ויודע היה ה' שלא היתה כוונתם בשאלת הארץ לשום מיחוש רע, וכל הטענות שטען להם משה לא היו אלא בערך ישראל אחיהם:

כב **גור אריה**. אולי שנתכוין אל שמשון ששיסע הארי כשסע הגדי (שופטים יד ו). ואומרו יזנק, רמז לצליחת עליו רוח ה' ודלג לשסעו כמדלג מהר בשן:

כד **ברוך מבנים אשר וגו'**. פירשתי בפרשת נשא בפסוק נשיא לבני אשר וגו' (במדבר ז עב):

כו **אין כאל ישרון**. פירוש אין כאל של ישרון שעושה דבר זה להם, והוא שרוכב שמים פירוש רוכב על השמים בשביל עזרת ישראל, והוא אומרו בעזרך, להלחם בשבילך, כאומרו (שמות יד יד) ה' ילחם לכם, וכשהוא בא ונלחם להם כל השמים הם מרכבתו, ומעתה כל כחות השמים ומערכתם באים לעזרת ישראל שהסוס טפל לרוכב:

כח **וישכן ישראל בטח**. אימתי כשיהיה בדד, ומאמר וישכון נמשך עם מאמר שלמעלה ממנו שהוא ויאמר השמד, שצוה ה' לישראל להשמיד כל נשמה מיושבי הארץ, ובזה וישכון ישראל בטח בדד:

ואומרו עין יעקב. לומר שהגם שתהיה עינם אל ארץ דגן ותירוש, פירוש לאכול מפריה ולשבוע מטובה, אף על פי כן לא יבעטו כשלא יהיו יושבים מהעמים עמהם בא רץ:

כט **אשריך וגו' נושע בה'**. פירוש שכל האומות שריהם נלחמים להם כידוע, ובזה יש לחוש שיגבה עליו שר שכנגדו, או ה' יגפנו, כאומרו (שמות יד ט) וירא ישראל את מצרים מת וגו', ואמרו רבותינו ז"ל (שמו"ר כא ה) שהראם ה' שרו של מצרים מת לפניהם, מה שאין כן ישראל אשריהם שתשועתם היא בה', שהוא בכבודו נלחם להם, ובזה חרבם גבוהה ועומדת בלא מיחוש:

עוד ירצה באומרו נושע בה', פירוש שהמלך נושע בתשועתו, כאומרו (לעיל א) ושב ה' אלהיך את שבותך, ואמרו ז"ל (מגילה כט.) והשיב לא נאמר אלא ושב אשריו וכו', והוא אומרו אשריך מי כמוך שאתה עם נושע עם ה' שהוא מגן עזרך, ואשר הוא חרב גבוהתך, שאין חרב גדולה כחרב לה' בשולפו אותה מתערה:

דברים פרק-לד

א **ויראהו ה' את כל וגו'**. פירוש הפעיל ה' בו ראות, מה שאין גבול בעין לראות באחד משני דרכים. או יאיר עיניו מאור זרוע לצדיק שהוא אור

ששת ימי בראשית גנוז לצדיקים, שאמרו רבותינו ז"ל (חגיגה יב.) שבו יביט האדם מסוף העולם. או הקריב הארץ למול עיניו והראה אותה לו לפניו :

ד **לאמר לזרעך אתננה.** אומרו לאמר, לפי שלא אמר נוסח זה של לזרעך אתננה לשלשתם, לזה אמר לאמר, פירוש שמכוון המאמר הוא זה לזרעך אתננה, ורבותינו ז"ל (ברכות יח.) דרשו שצוהו שילך ויאמר להם לאבות כו', ע"כ. ואולי כי רצה ה' שיאמר להם משה הדברים להחזיק לו האבות טובת חן וחסד על אשר טרח ויגע הוא בעדם עד הביאם אל המקום :

ושמה לא תעבר. אולי שנתכוין לומר לו שלא יצטרך לעבור שמה לעלות דרך שם משער השמים שהוא שמה, ואמרו רבותינו ז"ל שאין הנפשות עולות אלא דרך שם. ומשה לפי שנאסף אל השכינה הנה מקומו בקודש במקום שהוא שם. וזה הוא שיעור הכתוב ושמה לא תצטרך לעבור אל מקומך, וסמך אומר וימת שם וגו' על פי ה', והבן :

ה **וימת שם.** פירוש שם לבד הוא שמת אבל הוא חי במקום אחר קדוש ועליון על פי ה' :

ו **עד היום הזה.** הם דברי ה', שהיה אומר ומשה כותב, וכמו כן מאמרים הקודמים לזה, וימת שם משה, ויקבור אותו :

וראיתי להרב ר' אברהם בן עזרא שכתב שיהושע כתב כן. ואין ראוי לכתוב כדברים האלה בפשטי הכתובים, שמשה לא השלים הספר תורה שמסר ללוים, שבאזני שמעתי מבני עמנו מסתבכים בדבר זה ומסעפים מזה כפירה בתורה, וזו היא טענת הגוים (האפיקורסים) שמבני ישראל תקנו המכתב ונמצא בה מה שלא היה ולא היה מה שהיה. וישתקע הדברים ודומיהם, הסבי עיניך מנגדם. והעיקר שכל הספר תורה כתבו משה, וכאומרם (ב"ב טו.) השלימו בדמע :

ז **בן מאה ועשרים שנה במותו.** פירוש עם יציאת נפשו נגמרו המאה ועשרים שנה. עוד נתכוון להסמיק במותו למאמר לא כהתה עינו, להעיר שאחר מיתה הוא אומר לא כהתה וגו' :

ח **ויבכו בני ישראל.** ובאהרן אמר (במדבר כ כט) כל בית ישראל, רבותינו ז"ל (אדר"נ פדק יב) נתנו טעם לפי שהיה אוהב שלום כו' :

ורבי אברהם בן עזרא כתב שבכו כל בית ישראל לכבוד משה שהיה חי. ואין להאמין לפירושו שאין להטיל מום במעשה הטוב שעשו ישראל שעשאוהו בשביל משה שהיה חי, ולמשה עצמו כשמת העלימו מהחם בהספדו :

ואולי יש לתת טעם כי אהרן לא ידעו במיתתו קודם שמת, וראו פתאום שמת, ודבר כזה יעורר כל לב לפתוח מקור דמעת עינו, מה שאין כן משה

שכבר ידעו מיתתו, ובכל דבריו ותוכחותיו אשר עשה היה אומר להם (לעיל ד כב) כי אנכי מת וגוי אינני עובר וגוי, ולזה לא הוחם הספדו כאהרן:

עוד אפשר כי מיתת אהרן הרגישתם ביותר, לפי שתיכף נסתלקו ענני כבוד והוסר מסוכתם, וזה סיבב ביאת הכנעני וגוי, לזה נתעוררו יחד כל ישראל לבכות, מה שאין כן במיתת משה הגם שניטלו עננים כו', לא העירו על זה, גם נטרדו בשמחת ביאת הארץ הטובה:

עוד אפשר, שבמיתת משה תיכף ראו דבר חדש, ששרתה שכינה על יהושע ולקחו נחמה, משל למי שנאבדה לו מרגלית ומצא אחרת במקומה, לו יהיה שאינה דומה אף על פי כן יתנחם בה, ולזה לא בכו כולן, והוא מה שסמך למאמר ויבכו ויהושע בן נון וגוי. מה שאין כן במיתת אהרן אבדו מרגליות ולא מצאו במה יתנחמו, והגם שנתמנה אלעזר תחתיו לכהן גדול, אף על פי כן לא בוכים על חסרון כהונה גדולה, אלא על חסרון תועליות שמעצמו, שלא היה להם תמורתו:

[י] ולא קם נביא עוד. פירוש ולא קם עד עתה. ואומרו עוד, פירוש ולא יקום עוד כמוהו:

ואומרו בישראל. רמז שכל השגת נבואתו היתה באמצעות ישראל, וצא ולמד מהשנים שהיו ישראל נזופים לא נדבר עמו ה'. ורבותינו ז"ל דרשו (ספרי כאן) אבל באומות העולם וכו':

ואומרו לכל האותות וגוי. נמשך עם מה שלמעלה ידעו ה' פנים אל פנים לכל האותות, פירוש לצורך האותות וגוי, והכוונה שעל כל אות ומופת ששלחו ה' לעשות, היה יודעו פנים בפנים:

עוד יתבאר על פי מה שכתב הרמב"ם בהלכות דעות שהנביא שיקום בישראל אין צריך שיעשה מופתים גדולים כאותם שעשה משה, אלא כל שהוא מהמופתים שיעשה וכו', ותמצא שבשני מקומות אמרה התורה חוזק האמונה במשה. א', על הים דכתיב (שמות יד לא) ויאמינו בה' ובמשה עבדו. ב', במתן תורה דכתיב (שם יט ט) וגם בך יאמינו לעולם:

ועיין מה שפירשתי בפסוק דבר אתה עמנו ונשמעה (שם כ טז), שפירשתי ונקבלה שכבר הצדיקו נבואתו בהצדקה מורגשת וגלויה להם, ולזה בא דבר ה' ואמר ולא קם נביא עוד בישראל וגוי:

הטעם כי משה נתן כל האותות, מה שאין נביא אחר עושה כזה, ואין צריך לומר כולן, ועוד לכל היד החזקה שהוא קריעת ים סוף שבו האמינו, ולכל המורא הגדול שהוא במעמד הר סיני, שבו גמרו להאמין לא יקום עוד נביא שיעשה כזה:

וגמר אומר לעיני כל ישראל, פירוש שהם בעצמן ראו הדברים, ולא לצד האמונה כסדר שעושים בשאר הנביאים הבאים אחריו, אלא בעיניהם ראו כי משה נביא ה' אמת ותורתו תורת אלהים **חיים** אמת:

הברכה

וזאת

פרשת

חסלת